

TIUKKAPIPO, HYYSÄÄJÄ JA KUKKAHATTUTÄTI

Sosiaalityöntekijöiden selontekoja
toimijuudesta, stereotyyppioista ja sukupuolen
merkityksestä lastensuojelun kentällä

SUSANNA NORDLUND

Tampereen yliopisto

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

Sosiaalityön pro gradu -tutkielma

Lokakuu 2016

Tampereen yliopisto
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

NORDLUND, SUSANNA: Tiukkapipo, hyysääjä ja kukkahattutäti – Sosiaalityöntekijöiden selontekoja toimijuudesta, stereotyyppioista ja sukupuolen merkityksestä lastensuojelun kentällä

Pro gradu -tutkielma, 91 sivua, 2 liitettä (2 s.)
Sosiaalityö
Ohjaaja: Tuija Eronen
Lokakuu 2016

Tämän pro gradu -tutkielman tarkoituksena on tarkastella lastensuojelun naispuolisten sosiaalityöntekijöiden tuottamia toimijuuden selontekoja. Aihetta lähestytään kyseiseen ammattikuntaan liitettyjen stereotyyppioiden sekä työntekijän sukupuolen näkökulmista. Sukupuolistuneiden stereotyyppioiden määrittelyn jälkeen, tutkimuksen fokus siirtyy toimijuuden ulottuvuuteen. Tavoitteena on selvittää millaisia merkityksenantoja työntekijät tuottavat stereotyyppioiden ja sukupuolen vaikutuksista suhteessa sosiaalityöntekijällä totutettavaan ammatilliseen toimintaan.

Kategoriatutkimukseen liittyvät teokset, yhdessä toimijuutta sekä sukupuolta selittävän kirjallisuuden kanssa, muodostavat tutkimuksen teoreettisen viitekehyksen. Stereotyyppioiden teema sijoittaa tutkimuksen kategorioiden kentälle, kun taas sukupuolen tarkastelu korostaa tutkimuksen feminististä paikantumista. Kirjallista raporttia puolestaan jäsentävät Erving Goffmanin teatterimetaforaan pohjautuvat dramaturgiset ilmaisu, mutta muuten tutkimuksen metodologinen perusta rakentuu diskurssianalyysin varaan.

Tutkimus on laadullinen tutkimus, jonka aineisto on kerätty teemahaastattelujen avulla. Tutkimukseen osallistui yhteensä neljä lastensuojelun naispuolista sosiaalityöntekijää kolmelta eri paikkakunnalta. Kaikki neljä työntekijää haastateltiin kahteen kertaan, jotta aineistosta tulisi kattavampi ja monipuolisempi. Ensimmäiset haastattelut toteutettiin keväällä 2015 ja toiset keväällä 2016. Haastattelut tuottivat noin seitsemän tuntia nauhoitettua puhetta, joka litteroinnin jälkeen muuttui 120:ksi sivuksi kirjoitettua tekstiä. Aineistonanalyysi toteutettiin diskurssianalyysin avulla.

Lastensuojelun sosiaalityöntekijöihin liitetyt stereotyyppiat linkittyivät vahvasti sosiaalityön hoivan ja kontrollin elementteihin. Sosiaalityöntekijä nähtiin yhtäältä ”*lempeänä äidillisenä ymmärtäjänä*” ja toisaalta ”*natsihenkisenä tiukkanatätinä*”. Stereotyyppiat olivat selkeästi sukupuolistuneita, mutta muuten sukupuoleen liittyvien selontekojen lähtökohtana oli sosiaalityöntekijän täydellinen sukupuoleettomuus. Sukupuolta ei koettu millään tavalla relevantiksi työn tekemisen kannalta, ja myös asiakkaiden kerrottiin näkevän työntekijä ikään kuin ”*sukupuoleettomana hyysääjänä*”. Yleisesti toimijuudesta tuotetut diskurssit loivat kuvaa työntekijästä, joka tarvittaessa rikkoo rajoja rohkeasti, välittää aidosti ja uskaltaa ”laittaa itsensä likoon”, siitähän huolimatta, että työntekijän toimijuutta rajoittavat lukuisat eri tekijät. Alan kenttä stereotyyppioineen ja sukupuoleen kohdistuvine ennakkoluuloineen koettiin haastavaksi, mutta silti sosiaalityöntekijät vaikuttivat tasapainottelevan taitavasti sosiaalityön ja stereotyyppioiden maailmassa erilaisia rooleja, huumoria sekä tilannetajuun hyödyntäen.

Avain sanat:

Lastensuojelu, sosiaalityöntekijä, stereotyyppiat, sukupuoli, toimijuus, diskurssianalyysi

University of Tampere
School of Social Sciences and Humanities

NORDLUND, SUSANNA: Grumbler, Pamper and Moralistic – Social Workers' Descriptions about Agency, Stereotypes and Gender in the Field of Child Protection

Master's Thesis, 91 pages, 2 appendices (2 p.)

Social Work

Supervisor: Tuija Eronen

October 2016

The purpose of this Master's Thesis is to study what kind of descriptions concerning their own agency, are created by the female social workers of Child Protection. This subject is studied from the perspectives of the workers' gender as well as the stereotypes related to the profession in question. After defining the gender related stereotypes, the focus of the Thesis shifts to the agency of the social workers. The aim is to describe the workers' perceptions of the effects the stereotypical thinking and the gender related issues have on their professional actions when working in the field of social work.

Categorization studies, together with the agency and gender related literature, create the theoretical framework for this Thesis. The theme of stereotypes places the study into the field of categories, while studying the gender, emphasizes the feminist nature of the chosen approach. Even though the style of the written report, is based on the dramaturgic expressions of the theatre metaphors created by Erving Goffman, still the methodology of the Thesis is merely based on discourse analysis.

The data collection, of this qualitative study, has been implemented with theme interviews. In total, four female Child Protection workers from three different cities were interviewed. Every social worker was interviewed twice, in order to expand and diversify the data. The first round of interviews was carried out in spring 2015 and the second round in spring 2016. The interviews produced approximately seven hours of spoken dialogues, which after transcription, equalled to 120 pages of written text. Discourse analysis was used for the data analysis.

The findings of the study, in relation to the stereotypes, were closely connected with care and control, which are the traditional elements of social work. On one hand, social workers were described to be "*motherly, tender and understanding*" whilst on the other hand they were seen as "*strict Nazi-like hags*". The stereotypes were clearly gender related, despite the fact that otherwise the workers viewed themselves as gender-neutral. The sex of the worker was perceived as irrelevant and also the clients were described to view the social workers as "*asexual pampers*". Overall the descriptions produced about the agency, created a picture of a worker, who breaks boundaries whenever needed, genuinely cares about her clients and is brave enough to "put herself out there", despite the multiple limitations of her agency. The field of Child Protection, with its stereotypes and gender related prejudice, was stated to be challenging. Still these talented workers seemed to be able to keep their balance within the world of social work and stereotypes, by exploiting the usage of different roles, humour and smart decision-making.

Keywords:

Child protection, social worker, stereotypes, gender, agency, discourse analysis

SISÄLLYSLUETTELO

1 JOHDANTO.....	1
2 SOSIAALITYÖN PERFORMANSSIN PUITTEET.....	4
2.1 Roolina sosiaalityöntekijä.....	6
2.2 Lastensuojelun lavasteet	9
2.3 Toimijuuden käsikirjoitukset	11
2.4 Stereotypiat näytelmän ohjaajana	13
2.5 Tätien, tyttöjen ja tanttujen performanssit	15
2.6 Kriitikoiden kirjoitukset.....	18
3 TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN.....	22
3.1 Tutkimuksen tavoite ja tutkimuskysymys.....	22
3.2 Tutkimusprosessi ja tutkimuksen aineisto	23
3.3 Aineiston kerääminen teemahaastattelulla.....	25
3.4 Aineiston litterointi	27
3.5 Aineiston diskurssianalyysi.....	28
3.6 Eettisyys ja luotettavuus.....	31
4 SOSIAALITYÖNTEKIJÄN MONET MASKIT.....	34
4.1 Maskien esiinmarssi.....	34
4.2 Sukupuolen määrittämät maskit.....	39
4.3 Toisten maalaamat maskit.....	44
4.4 Itse valitut maskit.....	51
4.5 Rikotut maskit.....	59
4.6 Tutkimustulosten yhteenveto	67
5 JOHTOPÄÄTÖKSET JA POHDINTA.....	70
LÄHDELUETTELO.....	82

LIITTEET:

<i>Liite 1: Teemahaastattelu runko I</i>	90
<i>Liite 2: Teemahaastattelu runko II</i>	91

TAULUKOT:

<i>Taulukko 1: Esimerkki analyysivaiheen taulukosta</i>	30

KUVIOT:

<i>Kuvio 1: Sosiaalityöntekijän ja asiakkaan suhde</i>	8
<i>Kuvio 2: Skeemoista stereotypioihin</i>	13
<i>*Kuvio 3: Maskien esiinmarssi</i>	36
<i>*Kuvio 4: Sukupuolen määrittämät maskit</i>	40
<i>*Kuvio 5: Toisten maalaat maskit</i>	45
<i>*Kuvio 6: Itse valitut maskit</i>	52
<i>*Kuvio 7: Rikottujen maskien diskurssit</i>	61
<i>Kuvio 8: Yhteenveto tutkimustuloksista</i>	68

* Kuvituksesta vastaa taiteilija Maria Vihko

1 JOHDANTO

Stereotypiat ovat ihmisiin tai ihmisten käytökseen liittyviä mielikuvia. Jotta hahmottaisimme ympärillämme olevaa maailmaa, joudumme jäsentämään omaa todellisuuttamme jollain tavalla. Ilman minkäänlaisia mielikuvia pystyisimme tuskin toimimaan arkielämässämme. Sisäiset mallimme ovat siis tärkeässä roolissa, kun luomme merkityksiä ulkoiselle meitä ympäröivälle maailmalle. Toisinaan päädymme kuitenkin tilanteisiin, joissa sisäinen, ennalta jäsennetty todellisuutemme estää meitä vastaanottamasta uusia havaintoja avoimin mielin. Ennako-oletukset ovatkin muuttuneet ennakkoluuloiksi, joiden vuoksi havainnoimme todellisuutta vain selektiivisesti. Odotukset ovat kasvaneet niin merkittäviksi, etteivät havainnot enää ohjaa mielikuvien muodostumista, vaan mielikuvat hallitsevat havainnoitsijaa. Stereotyyppioissa on kyse yleistyksestä, johon liittyy usein voimakas ja pysyvä mielikuva. (Helkama, Myllyniemi & Liebkind 2013, 124.)

Stereotyyppioita löytyy myös työelämästä. Ammattikuntiin liitetään herkästi erilaisia odotuksia ja niiden edustajat nähdään tietynlaisena massana, missä työntekijöiden yksilötason erot eivät pääse oikeuksiinsa. Sosiaalityö on ammatti, jonka edustajien toimenkuvasta vain harvalla on selkeä käsitys. Sosiaalityön kenttä on niin laaja ja monipuolinen, että se luo ”epämääräisyydessään” hedelmällisen kasvualustan stereotyyppioille. Myös henkilökohtaisten kokemusten puute saattaa vauhdittaa stereotyyppioiden muodostumista, sillä kaikilla ei ole omakohtaisia kokemuksia sosiaalityöntekijöiden kanssa asioimisesta. (Mendez, Otto, Surette & Zugazaga 2006, 622.) Sosiaalityöhön ja sosiaalityöntekijöihin vaikuttaisi liittyvän melko voimakkaita stereotyyppioita, mutta aihetta on tutkittu vain vähän. Aihe on kiinnostanut myös suomalaisia tutkijoita, kuten esimerkiksi Leena Eräsaarta (1990; 1995).

Tässä laadullisessa tutkimuksessa tarkastellaan sosiaalityöntekijöiden ammattikuntaan liitettyjä stereotyyppioita toimijuuden sekä sukupuolen merkityksen perspektiiveistä. Tutkimuksen fokus kohdistuu lastensuojelun sektorille, joten lastensuojelu ja lastensuojelun sosiaalityöntekijät ovat erityisen tarkastelun kohteena. Tämän feministisen tutkimuksen haastatteluaineiston ovat tuottaneet lastensuojelun naispuoliset sosiaalityöntekijät ja aineisto on analysoitu diskurssianalyysillä. Tutkimuskysymyksenä on: *Millaisia selontekoja lastensuojelun naispuoliset sosiaalityöntekijät tuottavat ammattiinsa liitetystä sukupuolistuneista stereotyyppioista ja niiden kanssa toimimisesta?* Tutkimustuloksissa esitellään ensin millaisia

lastensuojelun sosiaalityöntekijöihin liitetyt sukupuolistuneet stereotyyppit ylipäättään ovat ja mitkä tekijät vaikuttavat niiden muodostumiseen. Sen jälkeen siirrytään tarkastelemaan toimijuuden ulottuvuutta, eli haastateltavien tuottamia selontekoja stereotyyppien vaikutuksesta työntekijöiden tekemiin valintoihin.

Oma kiinnostukseni aiheeseen heräsi, kun lastensuojelun kentällä työskennellessäni huomasin miten voimakkaasti erilaiset ennako-oletukset värittävätkin lastensuojelun maailmaa ja toisaalta, miten työntekijöiden tapa kohdata stereotyyppioita loi vähintään yhtä moninaisen toimintamallien kirjjon. Tutkimuksen feministisen suunnan valintaa olivat puolestaan vauhdittamassa sosiaalityöntekijöihin liitettyjen stereotyyppien sukupuolistuneisuus sekä näkemykseni ”tasa-arvoiseen” yhteiskuntaamme piilotetusta patriarkalisuudesta.

Stereotyyppien tutkimisen tarkoituksena ei ole entisestään vahvistaa jo olemassa olevia mielikuvia. Toisaalta tavoitteena ei myöskään ole suoranainen stereotyyppien vääräksi osoittaminen, vaan pikemminkin aito pyrkimys stereotyyppien objektiiviseen tarkasteluun. Stereotyyppioilla ei välttämättä ole mitään tekemistä realiteettien kanssa, ja juuri tästä syystä stereotyyppien julkilausuminen palvelee alan yhteiskunnalliseen arvostukseen liittyvää keskustelua. Hyvinvointivaltiossamme, jossa on paljon puhuttu ”sosiaalisen katoamisesta” (esim. Kaikko 2004) on syytä tarkastella laajemmin sosiaalityöhön liitettyjä yhteiskunnallisia merkityksiä. Sosiaalityön ja työntekijöiden alhaiseen arvostukseen sekä palkkatasoon vaikuttavat varmasti monet tekijät, mutta alaan yhdistetyt stereotyyppit saattavat osittain edesauttaa kyseiseen ammattiin liitettyjen kielteisten ennakkoluulojen muodostumista. Tästä syystä aiheen tutkiminen on alan kehityksen kannalta tärkeää. Alan kehitys puolestaan heijastuu koko yhteiskunnan hyvinvointiin. Onnistunut sosiaalityö on yhteiskunnallinen intressi, sillä työskentely sosiaalisten haasteiden parissa ennaltaehkäisee monia ongelmia, edistää tasa-arvoa sekä oikeudenmukaisuutta ja tuo inhimillisyyttä sekä turvaa epävarmuuden ja hädän keskelle.

Seuraavassa luvussa paneudutaan tarkemmin tutkimuksen teoreettiseen viitekehykseen, joka rakentuu sosiaalityön, lastensuojelun, stereotyyppien, sukupuolen ja toimijuuden ympärille. Luvussa kolme käsitellään tutkimuskysymystä, esitellään tutkimuksessa käytetty aineisto sekä luodaan yleinen katsaus koko tutkimusprosessiin. Tutkimustulokset esitellään luvussa neljä, jota seuraa johtopäätöksiin ja pohdintaan paneutuva luku viisi.

Tutkimuksen inspiraation lähteenä on toiminut vuorovaikutusta tutkineen Erving Goffmanin (1959) ajatus siitä, että koko ihmiselämä on tavallaan vain pelkkää teatteria ja erilaisten roolien

esittämistä. Lisäksi oma kiinnostukseni performanssitaidetta kohtaan yhdistettynä Mihail Bahtinin (1965) pohdintoihin ilmiöiden karnevalisoinnista saivat aikaan sen, että tutkimuksen otsikointia nousivat lopulta sävyttämään teatterihenkiset sanavalinnat.

2 SOSIAALITYÖN PERFORMANSSIN PUITTEET

Tässä luvussa tarkastellaan pro gradu -tutkielman teoreettista viitekehystä ja luodaan tieteellisen kirjallisuuden avulla katsaus tutkittavaan aiheeseen. Stereotypiat, sukupuoli sekä toimijuus ovat tutkimuksessa omia kokonaisuuksiaan, jotka kuitenkin sulautuvat toisiinsa ja yhdessä jäsentävät tutkimuksen osa-alueet koherentiksi kokonaisuudeksi. Sosiaalityöntekijöihin liitetyt stereotypiat ilmentävät myös naiseuteen liittyviä stereotypioita ja samalla stereotyyppien kanssa toimiminen linkittyy toimijan sukupuoleen. Sukupuolen vaikuttaessa toimijuuteen ja sosiaalityöntekijöihin liitettyjen stereotyyppien ollessa sukupuolistuneita, nämä kaikki kolme aspektia kietoutuvat toisiinsa.

Tätä yhteen kuroutuvaa vyyhtiä aukaistaan muuan muassa Erving Goffmanin tutkimusten (1955; 1959; 1974a; 1974b) avulla, joissa sosiaalista maailmaa on kuvattu ikään kuin teatterina, jossa ihmiset ”esittävät” itseään erilaisten roolien kautta. Dramaturgisesta näkökulmasta voidaan ajatella ihmisten noudattavan sosiaalisen kanssakäymisen sääntöjä samalla tavalla kuin näyttelijät noudattavat käsikirjoitusta. Roolisuoritukset puolestaan määrittyvät sen mukaan millä tavalla ja millaisesta positioista käsin yksilöt toisiaan kohtaavat. (Ylijoki 2001, 234.) Työelämän näyttämöllä esitettäviä vuorovaikutuksessa syntyviä roolisuorituksia tuotetaan eräänlaisten maskien takaa, joiden tarkoituksena on edesauttaa yksilön vaikuttamismahdollisuuksia (Goffman 1959). Vuorovaikutuksen Goffman määrittelee tapahtumaksi, jossa kaksi yksilöä kohtaavat ja heijastavat toistensa toimintaa (mt. 25–26). Sosiaalityö voidaan mieltää eräänlaiseksi ammatilliseksi performanssiksi, jota toteuttavat tietyt toimijat tietyssä kontekstissa. Tässä teatterihenkisessä asetelmassa tutkijan tehtäväksi jää performanssin tarkasteleminen. Millaisia rooleja performanssiin liittyy ja mitkä säännöt roolisuorituksia ohjaavat? (Ylijoki 2001, 234.)

Goffmanin näkemyksen mukaan toiminnan kontekstit rakentuvat luonnollisista ja sosiaalisista elementeistä. Luonnolliset elementit ovat tahdosta riippumattomia asetelmia, joita rajaavat tietyt ehdot. Sosiaaliset puitteet puolestaan koostuvat ihmisten valinnoista ja toimintaa ylläpitävistä tapahtumista. (Peräkylä 2001, 356.) Tässä tutkimuksessa liikutaan molempien elementtien rajapinnoilla ja pohditaan niiden välistä suhdetta. Mikä osa sosiaalityöntekijän toiminnasta on olosuhteiden, kuten sukupuolen tai stereotyyppien, sanelemaa ja mikä vapaasti valittua toimintaa? Lastensuojelu mahdollisuuksineen ja rajoituksineen luo ikään kuin lavasteet

sosiaalityön näyttämölle. Kontekstisidonnaiset puitteet määrittävät missä olosuhteissa ja millä tavalla sosiaalityötä toteutetaan. Toisin sanoen näytelmän ohjaajina toimivat muun muassa Suomen lakisäädäntö, sosiaalityön ammatilliset velvoitteet, lastensuojelun asiakastyön tavoitteet sekä ammattikuntaan liitetyt stereotypiat. Sosiaalityöntekijät puolestaan voidaan nähdä esityksen näyttelijöinä, joiden toimintaan ja toimijuuteen vaikuttavat myös työntekijän henkilökohtaiset ominaisuudet, kuten sukupuoli. Muiden esitysten tapaan, myös lastensuojelun julkisen vallan performanssia seuraa usein kirjallinen arvostelu, jossa journalistit ja muut kriitikot jakavat mediassa omia näkemyksiään muun muassa esitykseen sisältyvistä roolisuorituksista.

Tässä tutkimuksessa myös kategoria on käsitteenä tärkeä, sillä tutkimuksen aineistoa tarkastellaan suhteessa kategorioihin ja niiden jäsenyyksiin. Kategoria on luokittelu, joka syntyy, kun nimeämme ihmisiä, asioita tai ilmiöitä. Kategoriat mahdollistavat itsemme ja toisten määrittelyn, oli määritelmä sitten negatiivinen tai positiivinen (Jokinen, Juhlia & Suoninen 2012, 10). Kategoriat ovat olemassa koko ajan kaikkialla ympärillämme, vaikka ne ovatkin näkymättömiä. Kategoriat ovat tiedostamattomia, mutta vaikuttavat silti ihmisten keskinäiseen kanssakäymiseen ja ohjaavat merkittäväällä tavalla jokaisen toimintaa. (Juhila 2004, 21.) Kategoriat tuottavat yksilöille sosiaalisia identiteettejä, joiden avulla on helpompi hahmottaa, miten kyseiseen ihmiseen tulisi suhtautua. Voimme mielessämme yhdistää joitain ominaisuuksia ja toimintoja esimerkiksi lääkärin ammattiin ja näiden mielikuvien avulla pystymme paremmin toimimaan omassa potilaan roolissamme. (Juhila 2004, 23.) Myös toimijuuden, stereotyyppien ja sukupuolen tutkimisessa on samalla kyse kategoria tutkimuksesta ja siitä, miten puheessa annetut merkitykset jäsenyvät ja mitä ne mielikuvistamme kertovat. Kategorioiden syntymisen ja sisällön ohella on erityisen mielenkiintoista tutkia myös niiden merkitysten kontekstisidonnaisuutta (Jokinen, Juhlia & Suoninen 2012, 19). Tässä tutkimuksessa kategorioiden kontekstisidonnaisuudella viitataan sosiaalityön kautta syntyviin puitteisiin.

2.1 Roolina sosiaalityöntekijä

Hyvinvointivaltion kehityksen myötä sosiaalityöstä muodostui oma teorioita sekä ammatillisia oppeja sisältävä professionsa (Karvinen-Niinikoski 2009, 131). Siinä missä lääketiede voidaan nähdä terveystyönä ja psykoterapia mielenterveystyönä, sosiaalityö puolestaan edustaa kokonaivaltaista hyvinvointityötä, jossa pyritään edesauttamaan asiakkaan selviytymistä arkipäivän toiminnoissa sekä lisäämään yksilön, perheen, yhteisön tai yhteiskunnan hyvinvointia (Niemelä 2009, 209–210). Monimuotoisuudestaan johtuen sosiaalityölle on edelleen vaikea löytää yksiselitteistä mutta riittävän kattavaa määritelmää. Sosiaalihuoltolaki määrittää (15§) sosiaalityön seuraavasti:

”Sosiaalityöllä tarkoitetaan asiakas- ja asiantuntijatyötä, jossa rakennetaan yksilön, perheen tai yhteisön tarpeita vastaava sosiaalisen tuen ja palvelujen kokonaisuus, sovitetaan se yhteen muiden toimijoiden tarjoaman tuen kanssa sekä ohjataan ja seurataan sen toteutumista ja vaikuttavuutta. Sosiaalityö on luonteeltaan muutosta tukevaa työtä, jonka tavoitteena on yhdessä yksilöiden, perheiden ja yhteisöjen kanssa lieventää elämäntilanteen vaikeuksia, vahvistaa yksilöiden ja perheiden omia toimintaedellytyksiä ja osallisuutta sekä edistää yhteisöjen sosiaalista eheyttä.” (Sosiaalihuoltolaki 1301/2014 15§.)

Sosiaalityöntekijänä toimivan henkilön pätevyysvaatimuksista on puolestaan säädetty sosiaalihuollon ammattihenkilöistä koskevassa laissa (§7 & §9) seuraavasti:

”Sosiaali- ja terveystieteiden lupa- ja valvontavirasto myöntää hakemuksesta oikeuden harjoittaa sosiaalityöntekijän ammattia laillistettuna ammattihenkilönä henkilölle, joka on suorittanut Suomessa ylempään korkeakoulututkinnon, johon sisältyy tai jonka lisäksi on suoritettu pääaineopinnot tai pääainetta vastaavat yliopistolliset opinnot sosiaalityössä...Sosiaalityöntekijä vastaa sosiaalityön ammatillisesta johtamisesta sekä yksilöiden, perheiden ja yhteisöjen sosiaalisen tuen ja palvelujen tarpeeseen vastaavasta sosiaalityön asiakas- ja asiantuntijatyöstä sekä sen vaikutusten seurannasta ja arvioinnista. Sosiaalityöntekijä vastaa lisäksi sosiaalihuollon palvelujen antamisesta ja päätöksenteosta sen mukaan kuin muualla laissa erikseen säädetään.” (Laki sosiaalihuollon ammattihenkilöistä 817/2015 7§, 9§.)

Ajatus ammatillisesta kompetenssista yhdistyy yleensä vahvasti koulutuksen merkitykseen. Suomessa kaikki eivät välttämättä tiedä sosiaalityöntekijöiden pätevyysvaatimuksista ja se saattaa heijastua myös alasta muodostuneisiin stereotyyppioihin. Myös monissa muissa maissa, kuten Yhdysvalloissa ja Britanniassa, sosiaalityöntekijät ovat korkeasti koulutettuja

ammattilaisia. Yhdysvalloissa sosiaalityöntekijällä tulee olla yliopistotasoinen tutkinto (Master's Degree), jonka lisäksi työntekijällä on oltava työkokemusta vähintään kahden vuoden ajalta. Näiden vuosien aikana työntekijällä on oltava hänelle nimitetty esimies, joka valvoo ja ohjaa sosiaalityöntekijän toimintaa. Vasta edellä mainittujen kriteerien täytyttyä työntekijä voi rekisteröityä päteväksi sosiaalityöntekijäksi. (Hepworth ym. 2010, 23.) Myös Iso-Britanniassa sosiaalityöntekijöiltä vaaditaan akateemisen tutkinnon lisäksi 200:n päivän mittainen harjoittelujakso. Tutkinnon suorittaneen työntekijän on rekisteröidyttävä sosiaalialan valtuuston välityksellä ja näin virallistettava sosiaalityöntekijän tutkintonsa. Vasta rekisteröitymisen jälkeen työntekijä voi harjoittaa ammattiaan pätevästi sosiaalityöntekijänä. (MacIntyre ym. 2007, 162.) Suomessa sosiaalityöntekijät saivat oman sosiaalihuollon ammattihenkilöiden keskusrekisterinsä vasta tänä keväänä 1.3.2016, jonka jälkeen pätevyysvaatimukset täyttävä sosiaalityöntekijä on rekisteröidyttyään voinut harjoittaa ammattiaan virallisesti laillistettuna ammattihenkilönä (Sosiaalihuollon ammattioikeudet 2016). Asianmukaisen tutkinnon lisäksi ammatin harjoittamisen edellytyksenä on monissa maissa myös turvallisuustarkastuksen läpäiseminen. Suomessa työnantaja tarkistaa lasten parissa työskentelemään hakeutuvan työntekijän taustat rikosrekisteriotteesta. (Laki lasten kanssa työskentelevien rikostaustan selvittämisestä 504/2002 2§, 3§.) Alan ammattilaisten pätevyysvaatimukset vaikuttavat siis olevan melko korkealla.

Kategorioita tutkinut Kirsi Juhila (2006) on jakanut sosiaalityön neljään eri osaan tarkastellessaan asiakkaan ja työntekijän suhteen laatua. Asiakassuhteen laatu vaikuttaa sosiaalityössä ilmeneviin rooleihin, jotka puolestaan vaikuttavat sosiaalityöstä syntyviin mielikuviin sekä sosiaalityöntekijän toimijuuteen. Juhilan mallissa (kuvio 1) sosiaalityöntekijän ja asiakkaan välinen suhde voidaan nähdä joko 1) liittämisen ja kontrollisuhteena, 2) kumppanuussuhteena, 3) huolenpitosuhteena, tai 4) vuorovaikutuksessa rakentuvana suhteena.

Kuvio 1: Sosiaalityöntekijän ja asiakkaan suhde

Ensimmäisessä kategoriassa sosiaalityöntekijän tavoitteena on liittää asiakas yhteiskunnan valtakulttuuriin ja tarvittaessa kontrolloida niitä, joiden kanssa tavoitteeseen pääseminen vaikuttaa haastavalta. Toisessa kategoriassa asiakkaan ja työntekijän välillä vallitsee kumppanuussuhde, jossa tasavertaisina toimijoina pyritään saavuttamaan yhdessä määritellyjä tavoitteita. Kolmannessa luokassa sosiaalityöntekijä ymmärtää, ettei asiakas aina tule toimeen omin avuin vaan tarvitsee tukea ja huolenpitoa. Sosiaalityöntekijän tehtävänä on varmistaa, että asiakkaan avuntarpeeseen vastataan. Viimeinen kategoria on tilannesidonnainen ja yhdistelee kontekstista riippuen kaikkia kolmen edellisen ryhmittelyn elementtejä. (Juhila 2006, 13–14.)

Tämän tutkimuksen osalta Juhilan neljättä kategoriaa ei aseteta tarkemman tutkiskelun kohteeksi, sillä esimerkiksi stereotyyppien rakentumisen kannalta yhdistelmä muista kategorioista ei tuota oleellista lisäarvoa. Voidaan kuitenkin olettaa, että Juhilan luoman mallin kolme ensimmäistä työroolien kategoriaa vaikuttavat siihen millaisiksi työntekijän toimijuus sekä ammattikuntaan liitetyt stereotyyppit muodostuvat. Tosin joitain stereotyyppioita ei voida yhdistää yhteenkään kolmesta kategoriasta, ja toisaalta löytyy mielikuvia jotka liittyvät samanaikaisesti useampaan edellä mainittuun luokkaan. Näin ollen mallia ei sellaisenaan voi käyttää tutkimustulosten jäsentämisessä, mutta sitä voi hyödyntää ilmiön ymmärtämisessä, sosiaalityöntekijöiden toimijuuden tarkastelussa sekä stereotyyppien taustavaikuttajien hahmottamisessa.

2.2 Lastensuojelun lavasteet

Lastensuojelu on tärkeä osa sosiaalityötä. Lastensuojelun voidaan argumentoida kiteytyvän yksinkertaisesti lasten hyvinvoinnin ja oikeuksien edistämiseen ja turvaamiseen. Käytännön tasolla lastensuojelun keinot ovat kuitenkin hyvin moninaiset ja tämä lakisääteinen toiminta ulottuu aina yleisen tason huolehtimisesta huostaanottojen kaltaisiin erityistason interventioihin. Yleisellä tasolla pyritään koko yhteiskunnan kehittämiseen ja ongelmien ennaltaehkäisyyn. Erityistason toiminta sen sijaan keskittyy niin kutsuttuun korjaavaan työhön, jossa ratkotaan yksilöiden ja perheiden haastavia tilanteita. Suurin osa lastensuojelun resursseista on ohjattu juuri erityistason toimintaan, vaikka samaan aikaan painostus ennaltaehkäisevän työn tekemiseen kasvaa. (Bardy 2009a, 11; Bardy 2009b, 39.)

Lastensuojelun tarkoituksena on kasvuolojen kehittäminen, huoltajien tukeminen lasten kasvatuksessa sekä lapsen huollon turvaaminen kaikissa olosuhteissa. Muita keskeisiä periaatteita ovat lapsen edun vaaliminen, perhekeskeisyys ja lapsen fyysisen sekä psyykkisen koskemattomuuden vaaliminen (Mahkonen 2010, 67). Lastensuojelussa tehtävä sosiaalityö perustuu inhimillisiin kohtaamisiin, joissa työtä tehdään yhdessä ihmisten kanssa rakennettujen yhteyksien kautta. Vastuu lastensuojelun palveluiden tuottamisesta on kunnilla, joita velvoitetaan toimimaan yhteistyössä myös muiden palveluita tuottavien tahojen kanssa. (Heino 2009, 70–71.)

Lastensuojelun sektori luo toimijalleen hyvin haastavat olosuhteet, joissa jännitteisten psykososiaalisten ongelmien kohtaaminen kuuluu työnkuvaan. Asiakasperheiden tilanteille löytyy vain ani harvoin yksiselitteisiä, kaiken kattavia ja helppoja ratkaisuja. Lisäksi työskentelyprosessissa mukana olevat tahot saattavat usein esittää keskenään ristiriitaisia näkemyksiä siitä, mikä ensinnäkin todellinen käsillä oleva ongelma on, millä tavalla se pitäisi ratkaista ja miten lapsen etu toteutuu parhaiten. Odotukset sosiaalityöntekijää kohtaan ovat usein korkeat, asiakasmäärät liian suuria, työntekijöistä on jatkuva pula ja loputtomiin muutoksiin sopeutuminen edellyttää työntekijältä, sekä koko organisaatiolta, onnistuneita ratkaisuja, orientoitumista, asennetta ja sitoutumista. Resurssipulan aiheuttama kiire yhdessä vaikeiden asioiden kohtaamisen kanssa luovat puitteet, jossa lastensuojelun sosiaalityöntekijän henkinen jaksaminen on koetuksella. Esimerkiksi lasten laiminlyönnin todistaminen ja asiakkaiden pahanolon vastaanottaminen ovat jatkuvia ja pysyviä lastensuojelun elementtejä.

Kaiken tämän keskellä monet sosiaalityöntekijät kuormittuvat liikaa ja uupuvat työssään. (Forsman 2010.)

Pätevien sosiaalityöntekijöiden ”pako”, kuten Marjatta Bardy (2009a, 4) asian ilmaisee, näkyy muun muassa lastensuojelun työntekijöiden merkittävässä vaihtuvuudessa. Lukemattomista haasteista huolimatta, on kuitenkin olemassa myös niitä työntekijöitä, jotka marssivat päättäväisesti eteenpäin lastensuojelun ”miinoitetulla” kentällä. Nämä pitkää uraa lastensuojelussa luovat sosiaalityöntekijät ovat kertoneet (Forsman 2010) selviytyvänsä alalla, kunhan saavat tehdä työstään itsensä näköistä. Henkilölähtöisten seikkojen ohella tietysti myös monet muut myönteiset tekijät, kuten työn vaikuttavuus, onnistuneella asiakastyöllä saavutetut konkreettiset tulokset sekä kollegiaalisuus tukevat työssä jaksamista ja saattavat edesauttaa työntekijän päätöstä jatkaa työskentelyä juuri lastensuojelun sektorilla. Muutoksista ja muusta lastensuojeluun sisältyvästä levottomasta liikehinnästä huolimatta, jotkut työntekijät onnistuvat säilyttämään oman persoonallisen otteensa työssä käytetyissä menetelmissä ja muissa työn toteuttamisen tavoissa. Näin pitkää uraa lastensuojelussa luovat työntekijät saattavat kokea työnsä mielekkäämpänä. (Mt.)

Tässä tutkimuksessa lastensuojelun konteksti kehystää ja rajaa sosiaalityöntekijöiden toimintaa. Sosiaalityön ammatillisella näyttämöllä käytetään siis lastensuojelun lavasteita ja juuri tälle sektorille suunnattuja erikoistehosteita. Goffman (1974a) muistuttaa kaiken sosiaalisen käyttäytymisen tapahtuvan aina tietyn kontekstin muodostamassa *kehyksessä*. Kun *kehystä* muutetaan, muuttuvat myös sosiaalisen sisällön merkitykset. On eri asia kaverusten kesken vitsailla toiseen kohdistuvalla väkivallalla kuin sosiaalityöntekijänä vastaanottaa aggressiivisen asiakkaan tappouhkauksia. Vaikka edellä mainittujen ”kohtausten” vuorosanat olisivat täysin identtiset, muuttuu viestin sanoma ja tilanteen tunnelma kontekstin mukaan. Tutkijat Arja Jokinen, Kirsi Juhila ja Eero Suoninen (2012, 19) painottavat hekin sitä, kuinka esimerkiksi lihavuuden kategoria saa kaksi toisistaan poikkeavaa merkitystä riippuen siitä, käsitelläänkö kategoriaa iltapäivälehdessä viihdeosiossa julkisuudenhenkilön painonnousuna vai kartoitetaanko potilaan mahdollista kakkostyypin diabetesta lääkärin vastaanotolla. Tässä tutkimuksessa sosiaalityöntekijät edustavat ryhmää, jonka toiminnan kehys sijoittuu ammatilliseen kontekstiin. Toimintaympäristö, työnkuva ja työntekijän ammatillinen asema luovat sekä mahdollisuuksia, että rajoitteita sosiaalityöntekijän toimijuudelle. Muun muassa ammattiin liittyvä lainsäädäntö on konkreettinen esimerkki toimintaa rajaavasta kehyksestä.

Useiden tutkimusten mukaan sosiaalityöntekijät mielletään yleensä juuri lastensuojelun sosiaalityöntekijöiksi (esim. Parton 2014, 2042; LeCroy & Stinson 2004, 165). Kaikkiin sosiaalityöntekijöihin liitetty stereotypia vaikuttaisi siis olevan oletus siitä, että sosiaalityöntekijä työskentelee aina ennen kaikkea lastensuojelun parissa. Jostain syystä lastensuojelu yhdistetään sosiaalityöhön tänä päivänä entistä voimakkaammin. Craug LeCroy ja Erika Stinsonin (2004, 168, 172) tutkimuksen mukaan kolmekymmentä vuotta sitten vain hieman yli 50 prosenttia valtaväestöstä yhdisti lastensuojelun yhdeksi sosiaalityöntekijän merkittävimmäksi tehtäväksi, kun taas 2000-luvulle tultaessa luku oli noussut yli 90 prosenttiin. On hyvä muistaa, että sosiaalityön laaja-alainen ja monipuolinen kenttä pitää sisällään myös paljon muuta, lastensuojelun ulkopuolella toteutettavaa sosiaalityötä. Tämän tutkimuksen osalta fokus on kuitenkin tarkasti rajattu juuri tähän yhteen sektoriin. Väärinkäsitysten välttämiseksi lukijalle on syytä huomauttaa, että tässä tutkimuksessa lastensuojelun sosiaalityöntekijään tullaan tekstissä usein viittaamaan vain lyhyesti sosiaalityöntekijänä. Tarkoituksena ei ole yleisen stereotypian tavoin kategorisoida kaikkia sosiaalityöntekijöitä lastensuojelun sosiaalityöntekijöiksi, vaan yksinkertaisesti selkeyttää tutkimuksen kirjallisen raportin luettavuutta.

2.3 Toimijuuden käsikirjoitukset

Tässä tutkimuksessa lastensuojelun sosiaalityöntekijöitä ei nähdä passiivisina tekemisen kohteeksi asetettuina tai asettuvina irrallisina yksilöinä, vaan aktiivisina tekijöinä, jotka toimivat ja vaikuttavat omassa ympäristössään. Sosiaalityöntekijän toimijuus muodostuu oman ammatillisen roolin esittämisestä lastensuojelun lavalla. Termiä toimijuus (agency) on käytetty yhteiskuntatieteissä jo pidemmän aikaa yksilön ja yhteiskunnan välistä suhdetta tutkittaessa. Toimijuuteen liitetään usein ajatus yhteisöissä ja instituutioissa vallitsevista odotuksista, käytännöistä ja säännöistä. Yleisellä tasolla voidaan esimerkiksi pohtia millaisen ilmapiirin jokin toimintaympäristö tuottaa toimijuudelle tai kuinka instituutiossa vallitsevat valtajärjestelmät vaikuttavat toimijuuteen liittyviin mahdollisuuksiin. Yksilötasolla voidaan puolestaan kysyä, miten ihminen itse määrittää omaa toimijuuttaan, kuinka toimijuus koetaan, ja millä tavalla omasta toimijuudesta voidaan neuvotella. Toisaalta yksilöllä on mahdollisuus

tuottaa ”todellisuutta” ja esimerkiksi puheellaan rakentaa omaa minuuttaan. Samalla kuitenkin konteksti ja materialistiset seikat rajoittavat toimijuutta. (Ojala, Palmu & Saarinen 2009, 14–16.) Toisin sanoen yksilö, tässä tapauksessa sosiaalityöntekijä, on vapaa maalaamaan kasvoilleen asetettavan ammatillisen maskin juuri haluamallaan tavalla, mutta hänellä on kuitenkin käytettävissään vain ne värit, jotka yhteiskunta, yhteisö tai muu vallitseva konteksti sillä hetkellä hänelle tarjoaa.

Profession toimijuutta voidaan tarkastella myös eri vaikuttamisen tasojen kautta, sillä sosiaalityöntekijät osallistuvat yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen sekä yksilö-, yhteisö- että yhteiskunnallisella tasolla. Tasoista konkreettisimpana sekä stereotyyppien muodostumisen ja toimijuuden kannalta oleellisimpana, voidaan pitää yksilötasolla toteutettavaa käytännönläheistä asiakastyötä. Sosiaalityöntekijät ovat kontaktissa asiakkaidensa kanssa ja pysähtyvät arjen kysymysten äärelle. Työn eettisten periaatteiden osalta toiminnan toteuttamisessa korostuvat asiakaslähtöisyys ja kokonaisvaltainen lähestymistapa, jotka ideaalitulanteessa ohjaavat koko asiakasprosessia. (Kaikko 2004, 31.)

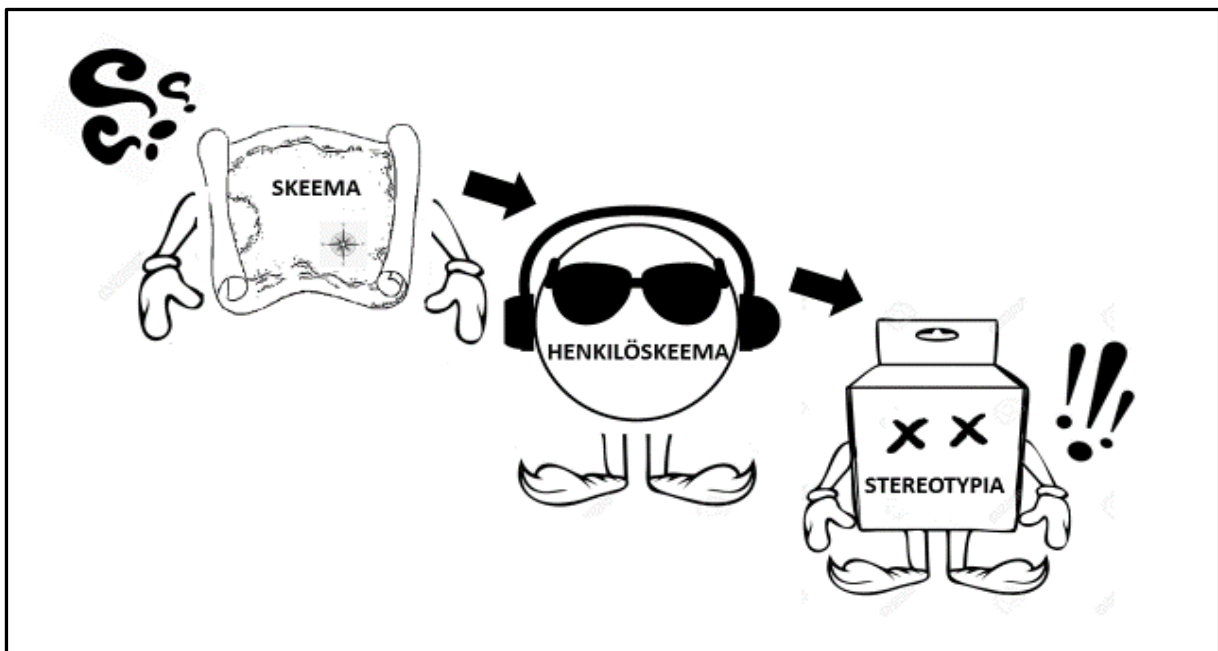
Myös teon ulottuvuuksia voidaan tarkastella erilaisten osien muodostamana kokonaisuutena. Konkreettisimpana teon tasona on liike (movement), jolla viitataan ulkoisesti havaittavaan fyysiseen liikkeeseen. Toinen taso muodostuu toiminnasta (action), jolloin liike ja toiminta yhdessä muodostavat teoksi (act) kutsutun yläkäsitteen. (Ylijoki 2001, 233–234.) Sosiaalityöntekijän kätellessä asiakastaan ensitapaamisen yhteydessä käsien motorinen liike, yhdessä tämän tervehtimiseksi tarkoitetun toiminnan kanssa, muodostavat siis teoksi kutsutun kokonaisuuden. Tässä tutkimuksessa tarkastellaan yksittäisten tekojen ohella, myös tapahtumasarjoja, joiden puitteissa sosiaalityöntekijän toimijuus rakentuu. Tapahtumasarjat muodostavat ajassa tai tilassa määrittyviä kokonaisuuksia, joilla on alku ja loppu (mt. 231).

Toimijuus sisältää tarkoituksenmukaisia tekoja. Ajatus toimijuudesta perustuu ihmisen kykyyn havainnoida ympäristöään ja mahdollisuuteen valita olosuhteiden perusteella oma toimintatapansa. Ilman toimijuutta emme pystyisi tulkitsemaan tilanteita, emmekä voisi olla vuorovaikutuksessa toistemme kanssa. Näin ollen toimijuuden voidaan ajatella olevan täysivaltaisen yhteiskunnallisen jäsenyyden edellytys. Tästä huolimatta mahdollisuus toimijuuden implementointiin ei kuitenkaan aina jakaudu tasaisesti eri yksilöiden kesken. Toimijuus ei siis ole rinnastettavissa esimerkiksi yksilön vapaaseen tahtoon, vaan toimijuutta rajoittavat eri tekijät, kuten esimerkiksi toimijan sukupuoli. (Jackson & Rahman 2011, 155.)

2.4 Stereotyyppiä näytelmän ohjaajana

Ennen stereotyyppiä-käsitteen määrittelyä kartoitetaan lyhyesti millaiseen kontekstiin kyseinen termi sijoittuu psykologisessa viitekehyksessä. Skeemoiksi kutsutut sisäiset mallit jäsentävät sosiaaliseen maailmaan liittyvää tietoa. Niiden avulla luomme käsityksiä tapahtumista ja jäsenämme ympäröivää todellisuutta (Helkama, Myllyniemi & Liebkind 2013, 118, 120; Archer ym. 2001, 123).

Alla olevassa kuvassa (kuvio 2) skeemaa symboloi kartta, jonka voidaan ajatella helpottavan oikean reitin löytämistä ja ympäristön hahmottamista.

Kuvio 2: Skeemoista stereotyyppiin

Kuvan vasemmassa yläreunassa olevat kysymysmerkit kuvaavat yksilön avoimuutta sekä objektiivista kykyä havainnoida ympäristöään. Tarvitsemme skeemoja, eli sisäisiä malleja, jotta pystymme ymmärtämään ympäröivää maailmaa ja näiden ”karttojen” avulla suunnistamaan haluamaamme kohteeseen. Kuvion seuraavassa vaiheessa tarkastellaan henkilöskeemoja, jotka ovat tämän tutkimuksen aiheen kannalta merkittävässä roolissa. Nämä kyseiset skeemat yhdistyvät nimensä mukaisesti henkilöihin, ihmisiin ja heidän rooleihinsa eri tilanteissa. Henkilöskeema on mielikuva tai ennako-oletus jostain yksittäisestä henkilöstä. Edellä esitetty kuva havainnollistaa sitä, miten henkilöskeema saattaa rajoittaa ihmisen havainnointikykyä. Mikäli mielemme havainnoi toisia yksilöitä vertauskuvallisesti kuulosuojaimet korvillaan ja

yksiväriset lasit silmillään, emme enää pysty kohtaamaan heitä objektiivisesti ja avoimesti. Stereotypiat puolestaan ovat yksi henkilöskeemojen ilmenemismuoto. Stereotypiat ovat joukko ominaisuuksia, jotka liitetään johonkin tiettyyn ryhmään. (Helkama, Myllyniemi & Liebkind 2013, 121; Archer ym. 2001, 139.) Yllä olevassa kuvassa stereotypioita symboloi laatikko, joka kuvastaa omien vakiintuneiden käsitystensä vangiksi jäänyttä yksilöä. ”Thinking out side the box” -tyylinen lähestymistapa ei ennakkoluulojen vuoksi ole enää mahdollinen. Tässä vaiheessa prosessia tapahtumasarjan alussa esiintyneet kysymysmerkit ovat jo muuttuneet huutomerkeiksi. Toisin, kuin henkilöskeema vaiheessa tietyt värit eivät enää korostu yksilön havainnoissa ympäröivää maailmaa, vaan yksilö on ikään kuin täysin omien ennakkoluulojensa sokaisema. Viimeisen kuvan symboliikka auennee tarkemmin jokaiselle lukijalle tämän tutkimuksen stereotyyppien käsitteen tarkastelun myötä.

Stereotypia-termi on syntynyt kreikan kielen sanoista stereos (pysyvä) ja typos (merkki). Alun perin sanaa käytettiin teknisenä terminä, joka viittasi kirjapainossa käytettyyn tekniikkaan. Myöhemmin, vuonna 1922, Walter Lippman loi käsitteelle uuden merkityksen teoksessaan ”Public Opinion”, jossa termillä viitattiin ajatuksissa syntyneisiin fiksoituneisiin, yksipuolisiin ja miltei muuttumattomina säilyviin mielenkuviin. Toisin kuin sosiaalisiksi prosessiksi otaksuttu tyyppittely, stereotypia puolestaan mielletään yleensä negatiivissävytteiseksi. (Scott 2014.) Stereotypian kohteena olevat ryhmän jäsenet eivät yleensä pidä siitä, että heidän otaksutaan omaavan tiettyjä piirteitä vain sen perusteella, että he kuuluvat johonkin ryhmään (Helkama, Myllyniemi & Liebkind 2013, 121). Stereotypiat ovat siis karkeita yleistyksiä, joita yksilöstä laaditaan pelkän ryhmäjäsensyyden perusteella (mt. 124).

Toisaalta stereotyyppien voidaan olettaa edesauttavan ihmisen kognitiivisen eli tiedonkäsittelyllisen yksinkertaistamisen tarvetta. Harmittomassa muodossa esiintyessään niiden vaikutus ei välttämättä ole negatiivinen (Helkama, Myllyniemi & Liebkind 2013, 124). Toisin sanoen, jos asiakas uskoo sosiaalityöntekijöiden olevan esimerkiksi ”pehmeitä maailmanparantajia”, kuten Alastair Christien (2006, 403) tutkimuksessa, ei stereotypia ole välttämättä yhteiskunnallisesti kovin tuomittava tai haitallinen. Stereotyyppinen oletus siitä, että kaikki sosiaalityöntekijät ovat epäpäteviä, valtaa väärinkäyttäviä ”rikollisia”, joita on syytä jatkuvasti halveksua ja kritisoida julkisesti, luo puolestaan huomattavasti haastavamman asetelman ammattikunnalle.

On siis mahdollista luokitella myös stereotypioita erinäisiin kategorioihin, joiden merkitystä voimme tarkastella esimerkiksi yhteiskunnallisesta perspektiivistä. On syytä muistaa, että myös

ryhmät itse luovat itsestään stereotyyppioita, eivätkä nämä autostereotyyppioiksi kutsutut näkemykset aina välttämättä täysin poikkea ryhmän ulkopuolelta määräytyvistä näkemyksistä (Helkama, Myllyniemi & Liebkind 2013, 124). Stereotyyppia voi siis olla ryhmän itsensä tuottama, ryhmänjäsenten ylläpitämä ja hyväksymä. Toisaalta ryhmä saattaa myös asettua vastustamaan stereotyyppiaa. Tällöin kyseisestä ilmiöstä voidaan käyttää termiä vastapuhe. Vastapuheesta on kyse silloin, kun toimijan reaktio asettuu vastustamaan aikaisemmin esitettyä näkemystä. Puhuja, tässä tutkimuksessa sosiaalityöntekijä, siis vastaa sekä vastustaa hänen ammattiinsa liitettyä stereotyyppiaa. (Juhila 2004, 20.)

Tässä tutkimuksessa ei ole tarkoitus laatia kaiken kattavaa ja perusteellista selontekoa kaikista mahdollisista sosiaalityöntekijöihin liitetystä stereotyyppioista. Sen sijaan tavoitteena on kartoittaa työntekijöiden omien näkemysten ja kokemusten keskeisimpiä elementtejä stereotyyppioista, jotta niiden kautta voidaan tarkastella, millaiseksi sosiaalityöntekijöiden toimijuus ennako-oletusten värityksessä työmaailmassa muodostuu.

2.5 Täten, tyttöjen ja tanttien performanssit

Sukupuoli (engl. sex) määritellään biologisesti jo heti pienen ihmisen syntymähetkellä. Varttuessaan ympäristön vaikutteiden myötä ihminen oppii tuntemaan ja alkaa omaksua myös laajemman sukupuolen, johon englanninkielessä viitataan termillä ”gender”. Tämä monipuolisempi sukupuolen määritelmä kattaa biologian ohella myös ihmisen sosiaaliset, kulttuuriset ja psykologiset taipumukset. Sukupuoliroolit ovat kaavamaisia käsityksiä pojista ja tytöistä, miehistä ja naisista. Roolien pohjalta syntyvät sukupuolistereotyyppiat ovat yleistettäviä oletuksia siitä, miten tiettyyn sukupuoleen kuuluva henkilö toimii ja millainen hän on. (Ylitapio-Mäntylä 2012, 21–23.)

Pienenä opitut sukupuolistereotyyppiset ajattelumallit vaikuttavat lasten harrastusten valintoihin sekä myöhemmin nuorten ja aikuisten valintoihin koulutuksessa sekä työelämässä. Hoivaamiseen ja huolenpitoon liittyvät ajatukset on yleensä yhdistetty erityisesti naisiin ja tyttöihin. Roolit näkyvät myös työelämässä, jossa naiset tekevät hoivatoimia ja miehet ovat orientoituneet tekniikanalan töihin. (Ylitapio-Mäntylä 2012, 23.)

Sosiaalityö itsessään sukupuolistetaan herkästi naiseuteen jo pelkästään historiansa puolesta, sillä ammatin synty on perustunut naisten tekemään hyväntekeväisyystyöhön. Ylempien luokkien ”kukkahattutädit” ja seurakunnan diakonissat yhdistetään usein sosiaalityön syntyyn. Ensimmäisenä mainitun ryhmän edustajat olivat varakkaampia rouvashenkilöitä, joiden eräänlaisena statussymbolina toimivat näyttävät ja koristeelliset päähineet. Tänäkin päivänä sosiaalityöntekijät mielletään usein naispuolisiksi henkilöiksi ja myös tilastolliset faktat osoittavat naisten olevan yliedustettuina kyseisen ammattiryhmän keskuudessa. Tällä hetkellä yli 90 prosenttia sosiaalityöntekijöistämme on naisia. Sukupuolijakauman osalta tilanne on kuitenkin vaihdellut vuosien varrella, sillä 1940-luvulla Suomen sosiaalityöntekijöistä puolet oli miehiä. Miestyöntekijöiden määrä oli kuitenkin laskenut jo alle 30 prosenttiin 1970-luvun taitteessa. (Granfelt, Kuronen, Nyqvist & Petrelius 2004, 5–6.)

Sosiaalityön sektori on naisvaltainen ala, jonka sukupuolisidonnaisuutta voidaan pohtia myös alan arvostuksen ja palkkauksen näkökulmista. Sosiaalityötä on myös pidetty, ja pidetään jossain määrin vieläkin, kutsumusammattina. Ajatellaan, että naiset ”luontaisesti” huolehtivat muista. Tämä johtaa ajatukseen siitä, että työtä voi tehdä kuka tahansa, ja näin ollen siitä ei tarvitse maksaa kunnollista korvausta. (Seligson 2007, 49–51.) Palkkaus liittyy kiinteästi myös alan arvostukseen. Kun sukupuolirooli sekoittuu ammatilliseen rooliin, naiseen liitetystä sukupuoliominaisuuksista tulee näennäisesti luonnollinen ja luonteva osa naisen ammattiroolia. Tällaisia ominaisuuksia voivat sosiaalialalla olla esimerkiksi empaattisuus ja kuuntelemisen taito. Kun roolit sekoittuvat, se aiheuttaa ilmiön, jossa naistryöntekijöiden kompetenssi määrittyykin ammatin ulkopuoliseksi, jolloin sitä ei arvosteta. (Seligson 2007, 49.)

Muun muassa Alastair Christien (2006, 398–404) tutkimuksen mukaan naisiin kohdistuvat sosiaalityön stereotyyptit vaikuttavat usein olevan negatiivisävytteisiä, kun taas miespuolisiin kollegoihin yhdistetään toisinaan myös hyvin myönteisiä mielikuvia. Miespuolinen sosiaalityöntekijä saatetaan nähdä joko maskuliinisena toimintasankarina tai vaihtoehtoisesti ritarillisena herrasmiehenä. Toimintasankari ei käytä laitonta väkivaltaa, mutta suojelee silti etulinjan kollegojaan samalla kun hän toimii tehokkaasti, tekee pitkiä työpäiviä, johtaa mallikkaasti ja pelastaa lapset pulasta. Herrasmies taas on lempeä ja mukava ihminen, joka välittää muista ja omaa korkean moraalin. Myös amerikkalaisissa elokuvissa esiintyvät fiktiiviset miespuoliset sosiaalityöntekijät ovat usein saaneet osakseen naispuolisia kollegojaan huomattavasti positiivisemmän roolin, jossa korostuu muun muassa maskuliininen luonteen lujuus. (Freeman & Valentine 2004.) Toisaalta suomalaisen kulttuurin kontekstissa tiedetään,

että myös miespuolisten sosiaalityöntekijöiden negatiivinen leimaaminen muun muassa ”ponnaripäisiksi nynnyiksi” on valitettavan yleistä (esim. Punakivi 2008). Naisen alisteinen yhteiskunnallinen asema näkyy siinä, miten elokuvien sosiaalityöntekijät leimataan usein käskyläisiksi, joilla oli alhainen auktoriteetti. Toisinaan elokuvien sosiaalityöntekijät saatetaan kuvata jopa seksiobjekteina. Kaiken kaikkiaan myös elokuvien sosiaalityötä leimaa yleensä voimakas sukupuolisidonnaisuus: sosiaalityöntekijät ovat naisia, jotka tekevät feminiinisellä hoiva-alalla ”naisten työtä”. (Freeman & Valentine 2004, 159.)

Erityisesti feministisessä tutkimuksessa on haluttu muistuttaa, että aktiivisuudestaan huolimatta toisinaan yksilön toimijuus voi kuitenkin olla hyvin minimaalista ja vaikuttamismahdollisuudet vain näennäisiä. Tietoisten ja vapaiden valintojen sijaan toimijuutta saattavat ohjata muun muassa arkistuminen ja rutiinit, jolloin toimijuus on ikään kuin ”sammutettua” toimijuutta. Sukupuoli organisoii toimijuutta ja luo sille merkityksiä. Järjestyksiä, normeja, identiteettejä ja rooleja muodostetaan siis sukupuolisidonnaisesti. Toimijuuden osalta sukupuoli vaikuttaa sekä henkilöön kohdistettuihin odotuksiin, että toisaalta henkilön käytössä oleviin resursseihin. Naispuoliseen sosiaalityöntekijään kohdistetaan siis sukupuolisidonnaisia odotuksia ja samalla naisen sukupuoli määrittää työntekijän käytössä olevia mahdollisuuksia ja rajoitteita. Nämä resurssit puolestaan heijastuvat naispuolisen toimijan uskomuksiin siitä, millä tavalla hänen on mahdollista eri tilanteissa toimia. Toimijoina asetumme joko sukupuolemme mukaiseen rooliin tai vaihtoehtoisesti toimimme sitä vastaan. (Ojala, Palmu & Saarinen 2009, 14–17, 27.)

Sukupuoli heijastuu hyvin voimakkaasti myös sosiaalityöntekijöihin kohdistuviin ennakkoletuksiin, joten stereotyyppioita ei mielestäni voi tutkia ilman, että sukupuolen merkitys otetaan huomioon. Sukupuoli on usein osa stereotyyppiä, ja samalla stereotyyppiä linkittyy erottamattomasti sukupuoleen. Näin ollen olisi hyvin haastavaa tutkia vain sosiaalityöntekijöihin liitettyjä stereotyyppioita ja yrittää ummistaa silmänsä kaikilta niiltä toistuvasti esiintyviltä feministisiltä teemoilta, joita aihe pitää sisällään.

Stereotyyppioita tarkasteltaessa naiseuden kategoria vaikuttaisi esiintyvän ”tytöttelyn” sekä ”täti/akka/ämmä” kaltaisten käsitteiden negatiivissävytteisinä ilmauksina, joita sosiaalityöntekijöistä käytetään. Sukupuolirooleista käsin voidaan tarkastella myös nimitystä ”sosiaaliantta”, jossa naiseus ja kontrolli yhdistyvät sisältäen viitteitä aliarvioinnista ja jopa halveksunnasta. ”Tytöttelyssä” puolestaan sukupuoli ja ikä yhdistyvät toisiinsa, jolloin nuoret naistyöntekijät joutuvat näkemään kovasti vaivaa, jotta saisivat ansaitsemansa

tunnustuksen tekemästään työstä. Kaikki edellä mainitut nimitykset rajoittavat sosiaalialan työntekijöiden ammatillisuuden esittämistä. (ks. Seligson 2008, 50, 54.)

2.6 Kriitikoiden kirjoitukset

Omaehtoisten kokemusten puuttuminen ei ole este mielikuvien ja stereotyyppien muodostumiselle. Kokemusperäisen havainnointiaineiston puuttuessa saavat mielikuvat ja stereotyyppit alkunsa joltain muuta kautta. Oma mielikuva saattaa muodostua muun muassa sen perusteella mitä jokin luotettavaksi koettu taho, esimerkiksi läheinen ystävä, kertoo omista kokemuksistaan. Sosiaalityöhön liitettyjä mielikuvia voidaan myös muodostaa esimerkiksi kirjallisuuden, lehtiartikkeleiden, televisiosarjojen tai elokuvien pohjalta (LeCroy & Stinson 2004, 167–168).

Vieraampien ilmiöiden ja asioiden esittelyssä medialla on kiistatta oma roolinsa tiedonvälittäjänä ja mielikuvien luoja. Median luoman julkisuuskuvan merkitystä on tutkittu paljon suhteessa sosiaalialaan ja etenkin lastensuojelun sektoriin. Vilma Luoma-ahon (2007, 5) mukaan medialla on erityisen paljon valtaa sosiaalialan uutisointiin, sillä yksittäinen tapaus voidaan helposti nostaa valtakunnallisen tarkastelun ja huomion kohteeksi. Etenkin sensaatiohakuiselle medialle on tyypillistä, että niin kutsutut ”huonot” uutiset ylittävät uutiskynnyksen hyviä uutisia nopeammin.

Väärityneiden mielikuvien kumoamiselle on sosiaalialalla omat haasteensa. Vaikuttaisi siltä, että sosiaalityöntekijöiden julkisuuskuvaa ei rakenneta riittävän tehokkaasti ja tarkoituksenmukaisesti. Toimivampaa tiedottamista painottavat muun muassa Eeva Leppänen (2001) artikkelissaan ”Palkannosto ei paranna sosiaalityön julkisuuskuvaa” sekä Kristiina Koskiluoma (2007) kirjoituksessaan ”Sossuntäti-käsite loukkaa ja vähättelee”. Tehokkaamman tiedottamisen lisäksi myös sosiaalityön koulutuksessa tulisi paremmin huomioida median kanssa tehtävä julkisuus- ja tiedotusyhteistyö (Mendez ym. 2006, 634).

Median rooli vaikuttaa todennäköisesti siihen, että juuri lastensuojeluun liittyviä mielikuvia on tutkittu enemmän kuin sosiaalityön muita sektoreita. Lastensuojelu näyttäisi nimittäin saavan uutisoinnissa poikkeuksellisen paljon huomiota (Puonti 2004, 336–340). Toinen mahdollinen

yhteys juuri lastensuojelun sosiaalityöntekijän herättämään huomioon saattaisi olla ammatin sisällä esiintyvä rooliristiriita. Lastensuojelun sosiaalityöntekijän rooli on haastava, sillä työntekijän tulisi pystyä yhtä aikaa pitämään yllä huolenpitosuhdetta sekä kontrollisuhdetta asiakkaaseensa. Nämä kaksi hyvin erilaista ja keskenään ristiriitaista vaatimusta saatetaan herkästi tulkita ”epäjohdonmukaisuudeksi”, joka ennemmin tai myöhemmin altistaa työntekijän kritiikin kohteeksi.

Sosiaalityöhön liitetyt kyseenalaiset stereotypiat saattavat laskea alan yleistä arvostusta ja mainetta. Huono maine puolestaan vaikuttaa muun muassa alan rekrytointiin. Esimerkiksi Yhdysvalloissa sosiaalityötä opiskelemaan hakevien määrä on ollut tasaisessa laskussa jo vuodesta 1999 lähtien (Mendez ym. 2006, 633). Vääristyneet ja epäselvät käsitykset sosiaalityön toimenkuvasta ovat tutkitusti vaikuttaneet myös sosiaalialan heikkoon palkkaukseen (Freeman & Valentine 2002, 456). Sosiaalialalla on pitkään oltu huolissaan erityisesti alan mediavälitteisestä julkisuuskuvasta ja siitä, miten sen negatiivisuus vaikuttaa palkkauksen ja rekrytoinnin ohella myös kyseisen alan pysyvyyteen yhteiskunnassamme (Mendez ym. 2006, 622). Negatiivisten stereotypoiden vaikutus on kiistatta läsnä myös asiakastyötä tekevän sosiaalityöntekijän arjessa. Sosiaalityöntekijän tarjoamia palveluita käyttävät ennen kaikkea yksityiset kansalaiset, ja näin ollen se, millaisen vastaanoton palvelut saavat, on sidoksissa alasta muodostuvaan yleiseen mielikuvaan (LeCroy & Stinson 2004, 165). Mikäli asiakkaan ennako-oletukset sosiaalityöntekijää ja sosiaalityötä kohtaan ovat kovin kielteisiä ja voimakkaita, se saattaa hankaloittaa toimivan asiakassuhteen luomista.

Tiedämme hyvin, että sosiaalityöntekijät pyrkivät jatkuvasti omalla toiminnallaan murtamaan ammattiryhmäänsä liittyviä negatiivisia ennakkoluuloja. Siitä huolimatta stereotypoiden muuttaminen on haastavaa. Ihmismielellä on taipumus pitäytyä alkuperäisessä stereotyyppisessä ajatuksessa, vaikka uudet havainnot olisivat ristiriidassa vanhan oletuksen kanssa. Niin kutsutun alaluokittelun (subtyping) avulla ristiriidassa olevat havainnot julistetaan ikään kuin poikkeuksiksi, minkä kautta pyritään säilyttämään alkuperäinen ennako-oletus (Archer ym. 2001, 140). Myönteiseksi koetun tapaamisen jälkeen sosiaalityön asiakas voi siis ajatella, että hänen kohtaamansa mukava työntekijä oli vain harvinainen poikkeus. Asiakas saattaa silti edelleen säilyttää kielteisen stereotypian uskoessaan, ettei sillä kertaa kohdalle sattunut työntekijä todellisuudessa edusta sosiaalityöntekijöiden yleistä joukkoa vaan poikkeaa merkittävästi ryhmän muista jäsenistä. Näin ollen miellyttäväksi ja/tai hyödylliseksi koetun sosiaalityöntekijän ryhmäjäsensyys mitätöidään ja työntekijästä tulee

ikään kuin ”poikkeus joka vahvistaa säännön”. Alaluokitteluun saattaa syyllistyä myös esimerkiksi negatiivisen stereotypian omaava lehdenlukija. Positiivisen otsikon nähdessään henkilö myöntää, että kyseisessä tapauksessa sosiaalityöntekijästä on ollut hyötyä, mutta mitätöi uutisen tarjoaman vaihtoehdoisen ajattelutavan ja vetoaa myönteisten tapausten harvinaisuuteen.

Sosiaalityön yhteiskunnallinen tehtävä on aina ollut heikompiensa auttaminen. Mikäli kansalaiset eivät enää ymmärrä sosiaalityön tarkoitusta tai alkavat suhtautua jopa vihamielisesti sosiaalityötä tekeviin ammattilaisiin, silloin sosiaalityön tavoitteiden saavuttaminen on vaarantumassa. Mitä enemmän sosiaalityö saa osakseen vastustusta, sitä heikommiksi muuttuvat sen mahdollisuudet auttamistyön toteuttamisessa ja yhteiskunnallisessa vaikuttamisessa. (LeCroy & Stinson 2004, 164.)

Stigmat eli ei toivotut sosiaaliset leimaantumiset näyttäisivät yhdistyvän aivan erityisellä tavalla koko sosiaalityöntekijöiden ammattikuntaan. Suomessa hoitovirheiden johdosta kuolee vuosittain 700-1700 potilasta (Pasternack 2006, 2459). Sen sijaan, että media kirjoittaisi toistuvasti siitä, kuinka ”lääkärit tappavat potilaitaan”, lääkäreiden ammattikuntaa pidetään epäonnistumisista huolimatta arvostettuna professiona. Miksi sosiaalityö on tässä mielessä poikkeus, joka ei saa osakseen yhteiskunnallista arvostusta? Esimerkiksi Britanniassa media on keskittynyt erityisesti lastensuojelun epäonnistumisiin, sillä se herättää lukijoiden mielenkiinnon. Lastensuojelun yksittäiset tapaukset esitetään skandaalihakuisesti paikallisten lehtien palstoilla (Parton 2014, 2053), ja sosiaalityöntekijöiden osakseen saama negatiivinen huomio on toisiin ammatteihin verrattuna aivan omaa luokkaansa. Sosiaalityöntekijöiden nimiä on julkaistu kuvien kera lehtien sivuilla, ja pyydetty samalla lukijoita ottamaan yhteyttä lehden toimitukseen, mikäli heillä sattuisi olemaan jotain (mitä tahansa) tietoa ”vainon” kohteeksi asetetuista sosiaalityön viranomaisista. Saman traagisesti päättyneen tapauksen parissa on saattanut työskennellä sosiaalityöntekijöiden lisäksi myös lukuisa määrä muita viranomaisia. Jostain syystä tämä (yleensä poliisia tai terveydenhuollon ammattilaisia edustava) joukko ei kuitenkaan päädy samankaltaisen lehdistön ”ajojahdin” kohteeksi kuin sosiaalityöntekijät. (Jones 2012, 86.)

Yksilötason kohtaamisten kautta voidaan pyrkiä purkamaan sosiaalityöntekijöihin liitettyjä negatiivisia stereotyyppioita, mutta tätä tehokkaammaksi kanavaksi on kuitenkin toistuvasti nostettu esiin onnistunut markkinointi sekä kaikenlainen myönteinen julkisuus, johon sosiaalialalla tulisi panostaa entistä enemmän. Sosiaalityön on otettava vastuu omasta

imagostaan ja oltava aktiivisemmin mukana myönteisten mielikuvien luomisessa (LeCroy & Stinson 2004, 173–174). Julkisuuskuvaan panostettaessa olisi syytä myös korostaa sosiaalityön monipuolisuutta. Esimerkiksi lastensuojelu pitää sisällään paljon erilaisia palveluita, eivätkä yleisten keskusteluiden keskiössä olevat huostaanotot ole kuin yksi osa sektorin toimintaa (Puonti 2004, 335). Freemanin ja Valentinin (2004, 161) mukaan sosiaalityöntekijöiden tulisi ensin keskenään, alan sisällä, luoda entistä selkeämpi ja yhtenäisempi kuva siitä mitä ollaan, mitä tehdään, miksi tehdään ja miten tehdään. Tämän jälkeen sosiaalisten stereotyyppien aktiivinen vastustaminen yhdessä tehokkaan tiedottamisen kanssa saattaisi mahdollistaa toivotun muutoksen. Vaikuttaa siltä, että sosiaalityöntekijöiden olisi itse otettava vastuu oman ammattikuntansa auttamisesta. Ei riitä, että sosiaalityöllä autetaan asiakkaita, vaan jonkun olisi otettava vastuu myös sosiaalityön imagon parantamisesta.

3 TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN

Tässä luvussa tarkastellaan tutkimuksen metodologiaa ja käydään läpi tutkimusprosessin toteuttamisen eri vaiheet. Pro gradu -tutkielmani aineiston analyysimenetelmänä olen käyttänyt diskurssianalyysiä, joka on samalla toiminut myös koko tutkimuksen metodologisena lähtökohtana. Teoreettisten termien ohella tutkimukseni sisältää kahdenlaisia käsitteitä, joista tärkeimpinä ovat aineistonanalyysillä tuotetut analyttiset käsitteet. Näiden lisäksi olen käyttänyt teatteritaiteesta johtamiani Bahtinin (1965) ja Goffmanin (1974a) performanssiin liittyviä käsitteitä myös tutkimustulosten esittelyssä.

Tapa jäsentää tietoa ja käsitys tiedon rakentumisesta perustuu diskurssianalyysiin, joka ei sinänsä ole tarkasti rajattu tutkimusmenetelmä, vaan laajempi viitekehys, jonka käytössä voidaan hyödyntää erilaisia painotuksia. Pro gradu -tutkielmani painotusten osalta erityisesti ajatus kontekstisidonnaisuudesta sekä rinnakkaisten, mutta keskenään kilpailevien merkityssysteemien olemassaolosta korostuu. (Jokinen, Juhila & Suoninen 1993, 17.) Toisin sanoen tässä tutkimuksessa tiedoksi kutsuttu käsitys todellisuudesta, rakentuu tiiviissä kontaktissa tiedon tuottajan ja hänen olosuhteidensa kanssa. Erilaiset positiot ja muuttuvat olosuhteet tuottavat toisistaan poikkeavaa tietoa, mutta keskinäisistä ristiriitaisuuksistaan huolimatta muodostavat yhtenäisiä kokonaisuuksia. Myös feministinen tutkimus painottaa kaiken tuotetun tiedon yhteyttä sosiaaliin ja kulttuuriin suhteisiin. Feministinen tutkimus pyrkii samalla myös kyseenalaistamaan yhteiskunnassa vallitsevia järjestelmiä ja niiden patriarkalisuutta. Muutokseen pyrkivää tutkimusotetta ohjaa halu tuoda asioita julki ja keskustelun kautta laittaa liikkeelle uudenlaisia prosesseja. (Liljeström 2004, 9–15.)

3.1 Tutkimuksen tavoite ja tutkimuskysymys

Tässä pro gradu -tutkielmassa tarkastelen sosiaalityöntekijöiden ammattikuntaan liitettyjä stereotyyppioita ja niihin liittyviä ilmiöitä. Tutkimuksen fokus kohdistuu lastensuojelun sektorille. Tarkastelen aihetta myös sukupuolen ja naiseuden näkökulmista, joten tutkimukseni suuntaus edustaa feminististä tutkimusta. Tässä tutkimuksessa esittelen lastensuojelun naispuolisten sosiaalityöntekijöiden tuottamia selontekoja siitä, millaisia stereotyyppioita heidän edustamaansa

ammattiryhmään liitetään. Stereotyyppien lisäksi tavoitteena on tutkia myös sosiaalityöntekijöiden toimijuutta suhteessa stereotyyppisiin. Stereotyyppit säilyvät siis systemaattisesti koko ajan tutkimuksen keskiössä, mutta niiden sisällön lisäksi stereotyyppioita tarkastellaan ennen kaikkea toimijuuden sekä sukupuolen näkökulmista. Tutkimuskysymyksenäni on:

Millaisia selontekoja lastensuojelun naispuoliset sosiaalityöntekijät tuottavat ammattiinsa liitetystä sukupuolistuneista stereotyyppioista ja niiden kanssa toimimisesta?

Työntekijöiden toimijuuden tarkastelu antaa arvokasta tietoa siitä, minkälaisia keinoja alan ammattilaiset hyödyntävät selviytyäkseen kohtaamistaan stereotyyppioista. Hankaloittavatko stereotyyppit työn tekemistä vai voidaanko stereotyyppioita kenties joissain tilanteissa hyödyntää? Entä mikä on vastaava tilanne sukupuolen osalta – voiko naisena olemisesta tai naiseudesta olla jotain hyötyä tai haittaa sosiaalityössä? Miten työntekijät suhtautuvat stereotyyppioihin – tuottavatko he kenties aktiivista vastapuhetta vai löytyykö aineistosta viitteitä myös autostereotyyppioista, eli ennako-oletuksista, joita ryhmä itse luo ja ylläpitää? Tarkoitukseni on myös selvittää kuinka sukupuoli vaikuttaa stereotyyppioihin ja toisaalta, kuinka stereotyyppit vaikuttavat työntekijän sukupuoleen liittyvään itseilmaisuuksiin ja muihin toimintamalleihin, jotka mahdollisesti ovat jollain tavalla sukupuolisidonnaisia.

3.2 Tutkimusprosessi ja tutkimuksen aineisto

Pro gradu –tutkielmani on laadullinen tutkimus, jonka aihealueisiin aloin perehtyä tarkemmin vuoden 2014 syksyllä. Aineiston ensimmäisen osan keräsin teemahaastattelujen avulla helmikuussa 2015. Haastattelut toteutin yliopiston sosiaalityön opintoihin kuuluvan harjoittelututkimuksen yhteydessä. Tuolloin käytetty ensimmäinen haastattelurunko löytyy liitteenä tämän tutkimuksen lopusta (kts. liite 1). Tutkimuksen teoriaosuutta kirjoitin osittain jo kandidaatintutkielmaa tehdessäni, mutta tarkensin ja syvensin viitekehystä vuoden 2016 aikana. Aineiston kerääminen jatkui toisella teemahaastattelulla (kts. liite 2) huhti- ja toukokuussa 2016. Aineiston analyysin aloitin saman vuoden kesän aikana ja tutkimustuloksia sekä pohdintaa kirjoitin syyslukukaudella.

Tutkimuksessa haastattelin neljää sosiaalityöntekijää kolmelta eri paikkakunnalta. Kaikki sosiaalityöntekijät toimivat lastensuojelun sektorilla ja olivat iältään 34–41 vuotiaita. Haastateltavien työkokemuksen kesto, juuri lastensuojelun osalta, vaihteli yhdestä vuodesta kymmeneen vuoteen. Jotta sukupuolen merkityksen ja naiseuteen liittyvien kokemusten tarkastelu oli mahdollista, valikoitiin aineistoa tuottamaan vain naispuolisia sosiaalityöntekijöitä. Hankin haastateltavat omia henkilökohtaisia kontaktejani hyödyntäen. Kaikki haastateltavat olivat niin kutsuttuja avaintiedonantajia (kts. Siekkinen 2010, 46), jotka olin valinnut sen vuoksi, että juuri heidän voi olettaa tietävän tutkittavasta aiheesta erityisen paljon. Haastateltavat valikoituivat otantaan harkinnanvaraisesti koulutuksensa, ammattinsa, työkokemuksensa ja sukupuolensa perusteella.

Toivoin haastattelujen tuottavan mahdollisimman syvällistä ja perusteellista pohdintaa tutkittavasta aiheesta, joten päätin kahdeksan eri haastateltavan sijasta keskustella neljän sosiaalityöntekijän kanssa kahteen kertaan. Sosiaalityöntekijöiden otos on siis todella pieni, vaikka heidän tuottamansa aineisto sinänsä onkin kattava. Kvalitatiivinen tutkimus ei kuitenkaan koskaan keskity aineiston määrää, vaan nimenomaan aineiston laatuun. Kvalitatiivista lähestymistapaa voidaan käyttää esimerkiksi silloin kun halutaan tutkia millaisia merkityksiä ihmiset antavat sosiaalisille ilmiöille. (Snape & Spencer 2003, 3–5.) Näin ollen valitsemani aineistonkeruutapa tuki mielestäni erinomaisesti tutkimukseni tavoitteita. Kun ensimmäisen kerran haastattelin tutkimukseeni osallistuneita sosiaalityöntekijöitä, monet heistä totesivat kokevansa ajatustensa sanoittamisen hieman haastavaksi, sillä joitain esiin nostamiani teemoja he eivät kertomansa mukaan olleet ikinä aikaisemmin pysähtyneet sen kummemmin pohtimaan. Vuotta myöhemmin toteutetulla toisella haastattelukierroksella teemat olivat jo ennestään tuttuja, joten aiheesta päästiin keskustelemaan hyvin luontevalla tavalla ja aivan uudenvälisellä tasolla. Toisen kierroksen haastattelut olivatkin (yhtä lukuun ottamatta) kestoiltaan huomattavasti pidempiä, vaikka haastatteluteemoja oli sama määrä kuin vuotta aikaisemmin. Vaikutti siis siltä, että ensikosketuksen myötä tutuksi tulleeseen aiheeseen oli helpompi palata ja ajatusten pukeminen sanoiksi saattoi tuntua vaivattomammalta. Ehkä myös samankaltaisena toistuva haastatteluasetelma edesauttoi rennon ilmapiirin ja luontevan vuorovaikutuksen muodostumista.

3.3 Aineiston kerääminen teemahaastattelulla

Keräsin tutkimukseni aineiston kahden puolistrukturoidun teemahaastattelun avulla. Aineistonhankintamenetelmänä haastattelu voidaan nähdä tehokkaana ja yksinkertaisena metodina. Kun tutkijan kiinnostuksen kohteena on esimerkiksi yksilön mielipiteet tai näkemykset, voidaan niistä kysyä suoraan otantaan valitulta henkilöltä. Haastattelu on suosituin menetelmä laadullisen aineiston keräämisessä. Teemahaastattelussa tutkimuksen aihepiirit eli teemat on ennalta määrätty, mutta kysymysten järjestys sekä niiden tarkka muoto voivat vaihdella. Haastateltava ja haastattelija keskustelevat tietystä aihepiiristä vuorovaikutuksessa, mutta haastattelija on silti vastuussa keskustelun ohjaamisesta. (Eskola & Vastamäki 2015, 27, 29.)

Tutkimuksen aineistoa kerätessäni pyrin huomioimaan pro gradu –tutkielmani luotettavuuteen liittyviä tekijöitä. Haastattelutilanteissa esitin kysymykseni avoimessa muodossa, jotta en liikaa ohjaisi haastattelua tai johdattelisi haastateltavia. Muutin spontaanisti ja joustavasti ennalta määrättyjen teemojen järjestystä sen mukaan mitä haastateltavat kertoivat. Näin pyrin varmistamaan, että haastateltavat saisivat vapaasti ja kaikessa rauhassa jakaa tärkeitä kokemiaan ajatuksia. Haastattelujen lopuksi kysyin vielä kaikilta työntekijöiltä, onko heillä jotain mitä he haluaisivat lisätä tai joitain teemoja joihin he haluaisivat palata. Muistutin myös mahdollisuudesta ottaa jälkikäteen yhteyttä, mikäli mieleen juolahtaa jotain tärkeäksi koettua kommentoitavaa. Tätä mahdollisuutta kukaan sosiaalityöntekijöistä ei kuitenkaan hyödyntänyt.

Ennen ensimmäistä haastattelua pyysin kaikilta haastateltavilta kirjallisen suostumuksen sekä haastatteluun osallistumiselle että keskustelun taltioimiselle. Toisella haastattelukierroksella en katsonut tarpeelliseksi laatia uutta suostumuslomaketta kirjallisena, vaan tutkimusprosessiin liittyvistä käytännöistä sekä eettisistä periaatteista keskusteltiin suusanallisesti. Riittävän informaation välittäminen tutkimukseen osallistujalle on yksi hyvän tutkimusetiikan edellytyksistä (Kuula 2011, 99). Kerroin haastateltaville muun muassa pro gradu –tutkielmani aiheesta, tarkoituksesta, aineiston käsittelystä sekä muista periaatteista, joita tutkimukseni noudattaa. Kerroin myös poistavani kaikki sosiaalityöntekijän mahdolliseen tunnistamiseen liittyvät tiedot, esimerkiksi liian yksityiskohtaiset kuvaukset sekä henkilöiden ja paikkojen nimet.

Vuonna 2015 ensimmäisenä haastatteluteemana tarkasteluun otettiin sosiaalityöntekijöihin liitetyt stereotypiat. Tässä vaiheessa en vielä ollut esitellyt naiseuden teemaa haastateltaville millään tavalla, vaan tarkoituksena oli nimenomaan tarkkailla tuovatko sosiaalityöntekijät itse oma-aloitteisesti sukupuolen merkityksen jollain tavalla esiin. Vasta toisessa teemassa fokus siirrettiin tietoisesti sukupuoleen liittyvien aspektien äärelle, jolloin haastateltavia pyydettiin pohtimaan, minkälainen on sosiaalityötä tekevä nainen. Asiaa tarkasteltiin eri perspektiiveistä ja oman sekä yleisen näkemyksen ohella sosiaalityöntekijöitä haastettiin miettimään miltä heidän ammattiryhmänsä vaikuttaa esimerkiksi asiakkaan näkökulmasta. Kolmas ja viimeinen teema keskittyi naiseuden ilmentämisen mahdollisuuksiin sosiaalityössä. Mielenkiintoni kohteena oli erityisesti haastateltavien tuottamat selonteot naiseuden ja naisellisuuden suhteesta ammatillisuuteen.

Haastattelukierroksen kolme ensimmäistä haastattelua olivat kestoltaan noin 30 minuuttia ja ne tehtiin kodinomaisessa ympäristössä. Haastattelut olivat kaikki tyyliltään, kestoltaan ja osin myös sisällöltään yllättävän samankaltaisia, ja jo kahden ensimmäisen haastattelun jälkeen tietyt teemat nousivat toistuvasti esiin ja aihealueet alkoivat hahmottua selkeämmiksi kokonaisuuksiksi. Neljäs haastattelu kuitenkin poikkesi merkittävästi edellä mainituista – sekä kestoltaan, ympäristöltään, dialogiltaan että rakenteeltaan. Haastattelun kokonaiskesto oli noin kaksi ja puoli tuntia, joista varsinaista haastattelua noin 90 minuuttia. Haastattelu sijoittui kiireiseen toimistoympäristöön ja oli näin ollen altis häiriötekijöille. Keskeytyksiä tapahtui toistuvasti ja haastattelun kokonaisuus pirstaloitui osiksi, joissa jouduttiin useamman kerran referoimaan jo puhuttua ja pohtimaan minkälaista informaatiota haastateltava olikaan ollut tuottamassa ennen tapahtunutta keskeytystä. Kuitenkin kenties juuri suunnittelemattomat tauotukset ja ajallisesti hyvin pitkäkestoiseksi venynyt haastattelu olivat luoneet puitteet, joissa haastateltava pystyi syvällisemmin pohtimaan haastavaksi kokemiaan aihealueita ja palaamaan uudestaan jo käsiteltyjen teemojen äärelle. Tästä kyseisestä haastattelusta syntynyt aineisto oli erittäin analyttistä sekä monipuolista, ja sitä kautta hyvin arvokasta.

Vuonna 2016 haastattelun teemat rakentuivat seuraavasti: 1) sosiaalityöntekijöihin liitetyt stereotypiat, 2) stereotyyppien synty ja ylläpito, 3) stereotyyppien kanssa toimiminen. Edellä mainittujen lisäksi keskusteltiin jälleen kerran myös sukupuolen merkityksestä suhteessa stereotyyppien kanssa. Tällä haastattelukierroksella kaikki neljä haastattelua kestivät noin tunnin (49 min – 78 min), ja niistä jokainen toteutettiin sosiaalityöntekijän omassa työpisteessä. Haastattelut muodostivat yhtenäisen kokonaisuuden siten, ettei asiaan kuuluvien sisällöllisten

erojen ohella ilmennyt merkittäviä poikkeavuuksia esimerkiksi haastattelutilanteiden tai niiden kestojen osalta.

3.4 Aineiston litterointi

Nauhoitin kaikki kahdeksan haastattelua. Tallenteet siirsin äänitiedostona tietokoneelle, mistä litteroin keskustelut sanatarkasti. Äänitallenteista tiiviisti kirjoitettua tekstiä syntyi yhteensä noin 120 sivua. Litteroinnissa ja aineisto-otteissa olen pyrkinyt noudattamaan hyvää tieteellistä käytäntöä, koskien tutkimusaineiston huolellista tallentamista sekä tutkimustulosten tarkkaa esittämistä (Kuula 2011, 34). Huolellisinkaan litterointi ei silti milloinkaan pysty täysin kuvaamaan alkuperäistä puhetilannetta ja sen kaikkia nyansseja. Toisaalta liian yksityiskohtainen litteraatio saattaa tehdä tekstistä sekavaa ja vaikeasti lähestyttävää. (Nikander 2010, 433–434.) Näin ollen päädyin omassa tutkimuksessani litteraatioon, joka ei ollut korostuneen yksityiskohtainen, kuten esimerkiksi keskustelunanalyttinen litteraatio, mutta joka piti silti sisällään omasta mielestäni riittävän määrän tarkennuksia. Litterointeja ja aineisto-otteita kirjoittaessani tein siis seuraavanlaisia valintoja:

Litteroidessani käytin tähtimerkintää (*) kuvaamaan haastateltavan tuottamaa sellaista non-verbaalista viestintää, jonka katsoin olevan niin merkityksellistä, ettei ilmaisu aukeaisi lukijalle ilman sitä. Toisin sanoen haastateltavan toteamus: ”*Koska mä olen nainen ja vähän niinku tin-tin-tin*” saa selkeämmän merkityksen, kun lukijalle kerrotaan, sosiaalityöntekijän *koputtavan etusormella ohimoon* tin-tin-tin lausahduksen yhteydessä.

Kolmen pisteen merkintää (...) olen puolestani käyttänyt vain tutkimustuloksissa esitettyjen aineisto-otteiden yhteydessä. Tällainen merkintä kertoo lukijalle, että lainauksen keskeltä on karsittu joitain lauseita pois. Lyhennettyjä lainauksia olen käyttänyt lähinnä silloin, kun haastateltava on kerrontansa keskivaiheilla tuottanut käsiteltävän teeman kannalta epäoleelliseksi katsomaani tietoa tai eksynyt mielestäni turhiin detaljeihin.

Kolmantena erikoismerkkejä sisältävänä yksityiskohtana litterointien joukosta löytyy yksinkertaiset lainausmerkit (”). Merkintää olen käyttänyt silloin kun haastateltavan selontekoon on sisällytetty lainaus toisen tahon tuottamasta puheesta. Toisin sanoen

sosiaalityöntekijän kertomus esimerkiksi siitä, kuinka ”Se (asiakas) katto mua ylhäältä alaspäin ja se sano: ’Löisin jos et ois noin pieni ja nainen’”.

Edellisen kappaleen lainaus havainnollistaa myös viimeisen erikoismerkintöihin liittyvän seikan. Sulku-merkintöjen sisälle olen toisinaan kirjoittanut tarkennuksia sanoista, joiden merkitys saattaa jäädä epäselväksi kontekstistaan irrotetussa aineisto-otteessa. Esitetty tarkennus ei ole omaa tulkintaani tai arvailua, vaan perustuu puhutun kokonaisuuden huolelliseen arvioon. Merkintää olen käyttänyt vain silloin, kun on ollut perusteltua syytä olettaa haastateltavan viittaavan tiettyyn asiaan tai tapahtumaan.

3.5 Aineiston diskurssianalyysi

Siirsin litteroidun tutkimusaineistoni tietokoneavusteisen laadullisen aineiston analyysiohjelmistoon (CAQDAS), jonka jälkeen hävitin äänitallenteet. Aineiston alustavan analyysin yhteydessä huomioin erityisen osuvat kommentit ja mielenkiintoiset kuvaukset tallentamalla ne erikseen, jotta pystyin palaamaan niihin vaivattomasti. Aineiston analyysin tukena käytin myös tutkimuspäiväkirjamenetelmää, joka mahdollisti aikaisempien havaintojen ja pohdintojen äärelle palaamisen. Päiväkirja osoittautui hyvin tarpeelliseksi apuvälineeksi erityisesti siinä vaiheessa, kun ensimmäisten haastattelujen tekemisestä oli ehtinyt vierähtää jo kokonainen vuosi.

Pro gradu –tutkielmani analyysimenetelmänä on käytetty diskurssianalyysiä. Diskurssianalyysi perustuu konstruktionistiseen näkökulmaan, jossa kielenkäytön ajatellaan rakentavan todellisuutta ja olevan osa sitä, sen sijaan että kieli vain kuvaisi todellisuutta (Jokinen, Juhila & Suoninen 1993, 9). Diskurssi on siis toisin sanoen systeemi, jonka avulla luodaan merkityksiä muun muassa asioille, tapahtumille ja ihmisille. Diskurssit rakentuvat aina ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa, sillä ihmisten keskinäinen toiminta ja kielelliset käytännöt rakentavat sosiaalisia ilmiöitä (Jokinen, Juhila & Suoninen 2016, 12). Tämän tutkimuksen osalta diskurssi muodostuu muun muassa lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden tavasta tuottaa kuvauksia heidän ammattiinsa liitettyistä stereotypioista. Analyysissä tarkastellaan, minkälaisia sanavalintoja mielenkiintoisista asioista on käytetty, ja kuinka kielenkäyttö ilmenee tekemisenä

ja todellisuuden tuottamisen välineenä (Jokinen, Juhila & Suoninen 1999, 19–20). Tavoitteenani on tarkastella sosiaalityöntekijöiden tuottamia ”selontekoja” (kts. mt. 20) jotka linkittyvät stereotypioihin, niiden kanssa toimimiseen tai niiden tuottamiseen. Miten sosiaalityöntekijät selittävät stereotypioihin liittyvää kokemusmaailmaansa, millä sanoilla todellisuutta kuvataan, ja kuinka sanat puolestaan vaikuttavat jaetun todellisuuden rakentumiseen?

Diskurssianalysissä tarkastelun kohteeksi on yksilön sijasta asetettu sosiaaliset käytännöt (Jokinen, Juhila & Suoninen 2016, 43). En siis pyri sisällönanalysin tavoin tarkastelemaan tuotetun puheen substanssia sellaisenaan tai esimerkiksi määrittelemään haastateltavana olleen sosiaalityöntekijän persoonaa, vaan tavoitteena on päästä syvemmälle aineiston taustalta löytyvien merkitysten äärelle. Kuten diskurssianalysissä yleensä, myös tässä tutkimuksessa pyritään huomioimaan tuotetun aineiston sekä analyysin kontekstisidonnaisuus. Ajan ja paikan lisäksi myös vuorovaikutuskonteksti on otettava huomioon ja muistettava, että haastattelutilanteissa se mitä kysytään, miten kysytään, ja mitä on puhuttu ennen uutta argumenttia, vaikuttavat kaikki tuotettuun puheeseen (Jokinen, Juhila & Suoninen 1993, 30–31). Tässä tutkimuksessa tuotetun puheen ajatellaan kuvaavan vain työntekijöiden käsityksiä todellisuudesta, ei niinkään todellisuutta sellaisenaan.

Tämän tutkimuksen aineistonanalysissä korostui aineistolähtöisyys, ei siis teorian tai hypoteesin testaaminen (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2008, 160). Aineistoa analysoitiin muun muassa teemoittelemalla, luokittelemalla ja kategorisoimalla. Eräänlainen alustava ja osittain ehkä tiedostamaton analyysiprosessi lähti liikkeelle jo haastatteluvaiheessa, jolloin tietynlaista saturaatiota alkoi ilmetä samankaltaisten käsitteiden ja näkemysten toistuessa eri haastatteluiden yhteydessä. Aineiston keräämisen jälkeen kuuntelin nauhoitteita saadakseni paremman käsityksen siitä millä tavalla jokin asia oli esitetty. Erityistä huomiota kiinnitin puheessa käytettyihin äänensävyihin, painotuksiin sekä humoristisiin vivahteisiin. Litteroidut tekstit luin läpi hyvin monta kertaa. Ensimmäisen haastattelukierroksen jälkeen laadin jokaisesta haastattelusta taulukon (esimerkkinä seuraavan sivun taulukko 1), johon haastattelussa esiintyneet stereotypioihin ja sukupuoliin liittyvät keskeiset seikat oli tiivistetty.

TYYPILLINEN	TOIMINTA	REALISTINEN	SUKUPUOLI	ROOLIT
- kukkahattutäti - vanhempi naisihminen - tätimäinen henkilö - kaikenlaista siel on nähty, ei sovi stereotypiaan - nainen, keski-ikänen nainen - vaihtuvuus (as.) - julkisuudessa negatiivinen kuva - avaramielinen - avarakatseinen - suomalainen - asiakkaat sanonut: ”Sä et oo tyypillinen sossu”	- hyssyttelee - ei tee riittävästi tai tekee liikaa - manipuloi	- äänekas - rempeä - itsellä hyvät välit asiakkaisiin - kaaoksen sietokyky - järjestely kyky - uusia ideoita - muutosvalmius - empaattinen Omat ripsenpidennykset, hiusten pidennykset	- hoivavietti, ajattelee muitakin, tunnollisuus, historia työväen naisliikkeestä - tykkää käyttää hameita, mekkoja - ei yhdistä sukupuolta sossuun, sukupuolineutraali, oma persoona naiseuden sijaan, vaikea erottaa naiseutta, sukupuoli erotettu sossuista, kaikki naisia NAISELLISET NAISET = ei vakavasti otettava, epäilysettei osaa toimia NEUTRAALIT NAISET = farkut, käytännöllinen leikkaus hiuksissa, ei meikkiä, ei koruja, ei ilmennä naiseutta ulkomuodossa tai ulkonäössä - ei haitta, vaan voi hyödyntää - teinipoikien kohtaaminen - pukeutuu kiireessä, ei ehdi ajatella ketä tapaa	HÖMPPÄ-ROOLI helpommin lähestyttävä, ei niin virallinen, lähellä, huumori - harjottelijalla, ei ehkä ammatillisuutta VIRASTO-ROOLI kukahattutäti päätöksentekoa, nalkutustapaaminen, kireä nuttura, ei anneta mitään omaa persoonasta, pysyy etäällä

Taulukko 1: Esimerkki analyysivaiheen taulukosta

Kaikissa taulukoissa oli jäsennehtynä eri käsitteitä yläotsikoiden muodossa, mutta vielä tässä vaiheessa tekstiä ei koodattu sen tarkemmin eikä mitään karsittu pois. Taulukon tarkoituksena oli vain tuottaa pelkistetty ja lyhennetty tiivistelmä siitä, mitä haastateltavat olivat kertoneet. Tiivistelmien ansiosta vuonna 2015 kerätyn aineiston hahmottaminen ja kokonaisuuksien muistaminen helpottuivat. Haastattelujen tekemisen, äänitallenteiden kuuntelemisen sekä litterointien kirjoittamisen yhteydessä tietyt teemat toistuivat ja samankaltaisina esiintyvät aihekokonaisuudet alkoivat hahmottua. Perusteellinen perehtyminen koko aineistoon, yhdessä tiivistelmätaulukoiden tarkastelun sekä tutkimuspäiväkirjan lukemisen kanssa, loivat hyvän perustan tarkemman analyysin aloittamiselle.

Aloitin diskurssianalyysin koodaamalla sosiaalityöntekijöiden tuottamien merkityksenantojen pääpiirteitä eri väreillä. Yleisesti koodaamisessa on kyse laadullisen aineiston systemaattisesta jäsentämisestä. Sen avulla pystytään yhdistämään aineiston eri osia toisiinsa ja aletaan hahmottaa mistä aineistossa on kyse. (Rantala 2015, 110–112.) Erityistä huomiota kiinnitin haastateltavien tapaan asemoida oma ammatillinen roolinsa suhteessa stereotyyppioihin. Toisinaan puhetta tuotettiin passiivisen toimijan diskurssista käsin, kun taas välillä äänessä oli stereotyyppioita tiedostava aktiivinen ja määrätietoisesti toimiva työntekijä.

Olen pyrkinyt tuottamaan analyysia jäsentävät kategoriat dialogissa tutkimuskysymyksen kanssa, joten tarkastelin aineistoa suhteessa stereotyyppioiden, sukupuolen ja toimijuuden määrittämien viitekehysten kautta. Monien teemojen osalta esiintyi päällekkäisyyksiä, jolloin tietyt aineiston osat saivat yhtä aikaa useampia kategorijäsenyyksiä. Tarkastelin, tarkensin ja korjasin analyysia ja sen diskursseja niin kauan, kunnes ne lopulta jäsentyivät muotoon, joka on esitetty tutkimustuloksia käsittelevässä luvussa. Lienee vielä syytä korostaa, että teatteri termistöstä huolimatta, pro gradu -tutkielmani tulokset on toteutettu diskurssianalyysillä, eikä performanssiin liittyvät käsitteet sinänsä ole olleet tutkimustulosten jäsentämisen peruste tai osa analyysiprosessia.

3.6 Eettisyys ja luotettavuus

Kun ryhdyin tutkimaan lastensuojelun sosiaalityöntekijöihin liitettyjä stereotyyppioita, pohdin pitkään, miten aiheen tarkastelun voisi toteuttaa mahdollisimman sensitiivisesti. Stereotyyppioiden yhteen keräämisellä ei ole ollut tarkoitus vahvistaa esitettyjä ennakkoluuloja. Kategoriatutkimuksessa yleistyksiltä ja luokitteluilta ei kuitenkaan voida välttyä, sillä juuri ne ovat tutkimuksen kohteena ja luovat perustan tutkimustuloksille. Tämän kaltaisen tutkimuksen tekemisessä on siis aina omat riskinsä. Allainin ja Bellin (2011, 277) tutkiessa sosiaalityöntekijäopiskelijoiden stereotyyppioita suhteessa omaan tulevaan ammattiinsa eräs opiskelija kieltäytyi osallistumasta tutkimukseen. Jotkut voivat tulkita pelkän stereotyyppioiden kartoittamisen ja julkilausuttujen tutkimustulosten tarkoittavan kyseenalaisten ennakkoluulojen hyväksymistä tai jopa niiden vahvistamista. Tämä kuvaa mielestäni hyvin aihealueen

arkaluonteisuutta ja sen tutkimisen vaatimaa sensitiivisyyttä. Pyrin huomioimaan eettiset aspektit kaikissa tutkimuksen eri vaiheissa.

Tutkimuksen validiutta tarkastellessa voidaan miettiä, ovatko kaikki tutkimustulokset nousseet vain aineistosta vai olenko analysoinut aineistoa omista lähtökohdistani käsin. Tutkijan omat näkemykset vaikuttavat nimittäin aina, joko tiedostettuina tai tiedostamattomina, koko tutkimusprosessiin. Objektiiivisuuden tavoittelusta huolimatta omat henkilökohtaiset kokemukseni, näkemykseni ja ennakko-oletukseni ovat varmasti ohjanneet analyttisen huomioni suuntautumista. Aineistonkeruun väline on laadullisessa tutkimuksessa hyvin inhimillinen, sillä onhan tutkija itse vastuussa aineistonsa hankkimisesta. Näin ollen tutkijan oppimisprosessi ja siihen liittyvien näkökulmien ja tulkintojen kehittyminen ohjaavat tutkimuksen etenemistä. (Kiviniemi 2015, 74.)

Tutkimusaineiston kerääminen oli mielestäni antoisa prosessi. Haastattelujen tekeminen tuntui helpolta ja luonnolliselta tavalta aineiston hankintaa ajatellen. Toisinaan oli vaikea yrittää pitäytyä selkeästi tutkijan roolissa, sillä tutkittava aihe oli kuitenkin itselleni entuudestaan tuttu. Tutkimuksen luotettavuuden kannalta on kuitenkin erittäin tärkeää, että aineisto on selkeästi haastateltavan tuottamaa, eikä tutkijan omaa päätelmää. Jouduin siis toistuvasti haastattelutilanteissa esittämään tarkentavia kysymyksiä aiheista, ilmiöistä ja käsitteistä. Esitin kysymykset siitäkin huolimatta, että toisinaan saatoinkin kokea ymmärtäneeni asian ja ikään kuin ”tiesin” jo tarkentavaa kysymystä esittäessäni miten haastateltava tulee vastaamaan. Tämän kaltaiset tarkentavat kysymykset olivat tavallaan pelkkiä tutkimuseettisiä muodollisuuksia, mutta silti samalla hyvin tärkeitä varmistuksia sille, ettei kahden ihmisen välisessä dialogissa tuotettua puhetta ja sen merkityksiä tulkita sattumanvaraisesti.

Diskurssianalyysissa, kuten kaikissa muissakin aineistoa jäsentävässä, selittävässä, kuvaavassa, tiivistävässä tai tulkitsevassa menettelyssä, on lopulta aina kyse tutkijan tekemistä valinnoista. Osa valinnoista tehdään harkiten, ja osa tuotetaan tiedostamatta. Kaikkea ei mitenkään pystytä selittämään, täydellistä objektiiivisuutta ei koskaan saavuteta, eikä absoluuttista totuutta ole olemassa. Näin ollen on syytä muistaa, että tämäkin tutkimus on vain yksi versio monista mahdollisista tulkinnoista. Mitä haastattelussa on kysytty, millä tavalla ja miksi? Entä miten analyysin diskurssit on muodostettu, ja miten kirjallinen raportti on saanut lopullisen muotonsa? Mikäli yhdenkin kysymyksen vastausta muutettaisiin, tutkimuksen lopputulos olisi todennäköisesti erilainen. Tämän pro gradu -tutkielman osalta laaja ja monipuolinen aineisto olisi tarjonnut lukemattomia erilaisia mahdollisuuksia diskurssien jäsentämiselle. Lopulliset

valinnat oli kuitenkin tehtävä ennen kaikkea tutkimuskysymystä silmällä pitäen ja alkuperäistä aineistoa kunnioittaen – omaa luovuutta, vapautta ja rohkeutta kuitenkin kokonaan unohtamatta.

Jotta lukija saa selkeän ja luotettavan kuvan alkuperäisestä aineistosta, analyysin tulosten yhteydessä on esitelty 103 alkuperäistä aineisto-otetta. Läpinäkyvyys ja suorien lainausten liittäminen tutkimustuloksiin parantavat tutkimuksen validiteettia mahdollistaen lukijan omat tulkinnat ja uudelleenanalyysit (Nikander 2010, 433–434). Tutkimustuloksissa esitettyjen kuvien kautta, aiheiden kokonaisuudet hahmottuvat lukijalle helpommin. En kuitenkaan kokenut omia kuvataiteellisia avujani riittäviksi, joten grafiikan osalta pyysin apua taiteilija ystävältäni. Kerroin millaisia kuvia tarvitsen, valokuvasin hänen piirtämänsä kuvat, siirsin ne digitaaliseen muotoon, käsittelin kuvankäsittelyohjelmalla ja muodostin niistä lopulliset kuviot (3, 4, 5, 6 & 7). Haastateltavien yksilöimisen osalta päädyin pseudonyymien käyttöön, mikä on laadullisten tutkimusten yleisin anonymisoinnin keino (Kuula 2011, 215). Sosiaalityöntekijöille antamani peitenimet suojaavat tehokkaasti haastateltavien yksityisyyttä, mahdollistaen kuitenkin tutkimustulosten ”moniäänisyyden”, jonka ansiosta lukija pystyy erottamaan haastateltavat toisistaan. Tutkimukseni feministisyyden innoittamana päädyin käyttämään fiktiivisiä nimiä, jotka on johdettu antiikin Kreikan jumalattarien nimistä. Tutkimuksen aineisto-otteet ovat siis suoria lainauksia lastensuojelun sektorilla työskentelevien sosiaalityöntekijöiden ”Kaijan”, ”Tean”, ”Selenen” ja ”Iriksen” tuottamista selonteista.

Feministisestä näkökulmasta tarkasteltuna voidaan myös olettaa, että omalla sukupuolellani oli varmasti suuri merkitys koko tutkimusprosessia ajatellen. Aineiston keräämisen osalta vaikutus oli uskoakseni lähinnä myönteinen. Mikäli haastattelijana olisi ollut miespuolinen opiskelija, haastattelutilanteiden dialogi olisi saattanut olla hyvinkin erilainen. Litterointia tehdessäni huomasin, että ajatus tekstin mahdollisesta jakamisesta miespuolisen henkilön kanssa olisi tuntunut jollain erikoisella tavalla hieman epämiellyttävältä. Tämän tutkimuksen sukupuoleen liittyvät keskustelut oli näet käyty naisten kesken – oli puhuttu ”naisten kielellä” naisena olemisesta ja naiseuden ilmentämisestä. Feministinen tutkimus on usein laadullista tutkimusta, jonka menetelmät pyrkivät tuomaan esiin naisten ”äänen”. Tietoinen tarkoitukseni ei kuitenkaan ollut 80-luvun feministisen tutkimuksen tyyliin, luoda haastatteluasetelmaa, jossa tutkija ja tutkimukseen osallistuja jakavat tasavertaisina kokemuksiaan emansipatorisessa hengessä. (Kuronen 2009, 123.) Tutkijan positioon ja tutkimuksen eettisyyteen liittyvät pohdinnat jatkuvat pro gradu -tutkielmani viimeisessä luvussa.

4 SOSIAALITYÖNTEKIJÄN MONET MASKIT

Tässä tutkimuksessa on yhdistetty kolme teemaa: toimijuus, stereotyyppit sekä sukupuoli. Koska kyseiset kokonaisuudet kietoutuvat erottamattomasti toisiinsa, ei jokaisen osa-alueen erilliseen ja selkeärajaiseen tarkasteluun ole pyritty. Tutkimustulokset on tuotettu aineistolähtöisesti diskurssianalyysin avulla ja ne on jäsennetty harkiten mutta luovuudella. Tutkimustulosten esittelyssä tutustutaan ensin sosiaalityöntekijöiden käsityksiin siitä, millaisia stereotyyppioita heidän ammattikuntaansa liitetään. Kun nämä stereotyyppiset maskit on esitelty, kohdistetaan huomio seuraavaksi sukupuoleen liittyviin diskursseihin. Kaksi sitä seuraavaa aihealuetta: ”toisten maalaamat maskit” ja ”itse valitut maskit” liittyvät lähinnä toimijan positioon, eli haastateltavan tapaan tuottaa selontekoja itsensä paikantamisesta lastensuojelun ammatillisella kentällä. Lopuksi tarkastellaan sosiaalityöntekijöiden keinoja rikkoa maskeja tai vaihtoehtoisesti heidän mahdollisuuksistaan hyödyntää niiden olemassaoloa.

”Karnevaalissa ei itseasiassa ole jakoa esiintyjiin tai katsojiin.” Bahtin (1965, 9) toteaa ja jatkaa *”Karnevaalia ei katsella, siinä eletään ja sitä elävät kaikki. Karnevaalin aikana ei ole muuta elämää kuin karnevaali. Siitä ei voi poistua minnekään, sillä karnevaalilla ei ole rajoja tilassa. Karnevaalin aikana voi elää vain sen omien lakien mukaan.”* Myös lastensuojelun ”karnevaali” ylettyy rajattomasti kaikkialle, muun muassa yksityisiin koteihin, eri instituutioihin ja valtakunnallisesti kunnasta toiseen. Kontekstissa toimivat tahot on sidottu joko virka-asemansa puolesta tai asiakkuuden, jopa tahdosta riippumattoman asiakkuuden, kautta mukaan toimintaan. Toimijat eivät siis voi poistua karnevaalista. Esiintyjien ja yleisön roolit vaihtelevat sosiaalityöntekijöiden esittäessä ammatillista performanssiaan samalla kun asiakkaat keskittyvät omaan ”roolisuoritukseensa”. Tässä tutkimuksessa siis selvitetään, miltä näyttää lastensuojelun ympärillä pyörivä karnevaalikaruselli, ketkä kaikki ovat mukana luomassa performanssin lakeja, ja kuka vastaa esityksen ohjauksesta, rooliasta sekä puvustuksesta.

4.1 Maskien esiinmarssi

Ensin on hahmotettava millaisten stereotyyppisten maskien takaa työntekijät joutuvat/saavat ammatillisista rooliaan esittää, jotta voidaan myöhemmin tarkastella muun muassa

työntekijöiden toimijuutta. Stereotypiat, joita sosiaalityöntekijöihin aineistossa liitettiin, vaihtelivat huomattavasti, mutta suurin osa selonteista linkittyi kuitenkin sosiaalityön perinteisiin hoivan ja kontrollin elementteihin. Nämä kahtia jaetut ja osittain keskenään ristiriidassa olevat diskurssit jäsentävät tutkimustuloksia stereotyyppien alkukartoituksen osalta.

Tea: ”No stereotyyppiä, jos ajatellaan lastensuojelun sosiaalityöntekijää, ni siinä on niinku kaks sellasta tosi selkeätä pääteemaa. Eli joko sä oot päähän pajaava sellanen äidillinen hahmo. (...) Tai sit sä oot todella tiukkapiponen hahmo, joka ei ymmärrä yhtään mitään. Eli ihan täysin mustavalkonen teema. Eli sellanen ymmärtäväinen tai toinen semmonen tiukkapiponen en ymmärrä mitään.”

Ensimmäisessä aineisto-otteessa Tea kiteyttää näkemyksensä siitä, kuinka lastensuojelun sosiaalityöntekijä nähdään usein joko ymmärtäväisenä tai vaihtoehtoisesti hyvin ”tiukkapipoisena” hahmona. Selkeää dikotomisuutta esiintyy sekä työntekijähahmon määrittämisessä, että työntekijän roolin ja toiminnan kuvauksessa. Työntekijä joko *pajaa päähän* tai *ei ymmärrä yhtään mitään*. Vastakkaisten näkemysten ilmeisestä ristiriidasta huolimatta, on myös argumentoitu, että toisaalta autoritaarisuutta ja hoivaa ei voida kokonaan erottaa toisistaan, sillä hoivaaminenkin sisältää eräänlaista vallankäyttöä (Annola 2011, 179). Myös Selene jatkaa dikotomian teemasta:

Selene: ”No ne on ne kaks ääripäätä. Eli se toinen pää on se, että ei ole puututtu ei ole tartuttu ja sitte tota seuraa jotain traagista, et on jätetty tekemättä. Ja sit on taas se toinen puoli siellä eli on puututtu ja on tartuttu ja on toimittu, mut on toimittu ilman perusteita ja on toimittu jotenkin väärin. Eli ne on ne kaks. Ja sit sitä kultaista keskittietä mitä kuitenkin se suurinosa asiakkaista on, ni sitä ei sit näy. Et hyvin vähänhän niitä on niitä huostaanottoja ja suurin osa on kuitenkin sitä muuta avohuollon työtä. Et ja sit kuitenkin ne avohuollontukitoimet on kuitenkin kaikki suostumukseen perustuvia.”

Tämän tutkimuksen aineisto tuotti paljon edellä mainittujen kaltaisia diskursseja, joissa kuva sosiaalityöntekijästä karrikoitui erilaisiin ääripään ilmiöihin. Myös monissa muissa tutkimuksissa on tarkasteltu sosiaalialan stereotyyppien polariteetteja ja päädytty samankaltaisiin johtopäätöksiin. Muun muassa Nigel Parton (2014) esittelee tutkimustuloksia, joissa on havaittavissa selkeästi kahdenlaisia sosiaalityön stereotyyppioita. Toisissa lastensuojelun sosiaalityöntekijät oli esitetty julmina viranomaisina, jotka ottivat lapset tarpeettomasti huostaan ilman kunnollisia perusteita. Toisaalta vaihtoehtoisissa stereotyyppioissa sosiaalityöntekijät eivät puolestaan ”pelastaneet” sijoitusta tarvitsevia lapsia, ja heitä syytettiin lapsen kuolemaan tai pahoinpitelyyn johtavista tapahtumista. Työntekijät tekevät siis joko liikaa tai liian vähän – ei ikinä ”sopivasti”. Sosiaalityöntekijät, jotka eivät toimineet riittävän ajoissa, leimattiin hölmöiksi nynnyiksi (”fools and wimps”). Toimenpiteisiin ryhtyneet

työntekijät puolestaan kategorisoitiin kiusaajiksi ja roistoiksi (”villains and bullies”), jotka tekivät mielivaltaisia päätöksiä liian heppoisin perustein. (Parton 2014, 2048.) Myös tämän tutkimuksen tuottamat stereotyypit muodostuvat pääosin *kontrollin* ja *hoivaajan* rooleihin perustuvista diskursseista (kuvio 3).

Kuvio 3: Maskien esiinmarssi

Ensin tutustutaan tarkemmin *kontrollin diskurssia* edustaviin stereotyyppioihin, kun esiin marssivat ”kukkahattutädit”, ”tylyttäjät”, ”Geheime Staatspolizei” ynnä muut rajoitustoimenpiteisiin erikoistuneet sosiaalityön valiojoukot.

Kontrollin elementti on hoivaamisen ja huolenpidon lisäksi olennainen osa sosiaalityötä, sillä neuvottelu ei aina kaikissa asiakastilanteissa riitä. Sosiaalityöntekijällä on virka-asemansa johdosta paljon myös ”pakkokeinoja” käytettävissään, mutta toisaalta laki säätelee tarkasti sitä, miten viranomaisen valtaa voidaan käyttää. (Salonen 2010, 7.) Stereotyyppioita tarkasteltaessa virkavelvoitteet ja tilanteiden kokonaiskuvat jäävät usein emotionaalisten ja ennakkoluuloisten argumenttien varjoon.

Kaija: ”Perheillä on sellasta käsitystä, että sosiaalityöntekijät antaa vaan rangaistuksia ja tota nähdään niinku semmosena niinku uhkana.”

Selene: ”Et ikäänkuin me niinku metsästettäis niitä lapsia joita me voidaan ottaa suojelumme.”

Tea: ”Tekee mitä lystää, ei kiinnosta kenenkään muun mielipiteet ku omat ja että luulee tietävänsä paremmin mikä on niinku heidän perheensä tai sen asiakkaan tilanne.”

Selene: ”Jos mietitään et millasta läppää niinku esim meidän miehet heittää läppää meistä, ni yks mun kollega ni hänen miehensä käyttää hänestä nimistystä et hän on

ihan gestapo (naurua) (...) Eli joo, ku me ollaan tietyl tavalla silleen et me vähän niinku tiedetään kaikesta kaikki ja me osataan vähän yhdistellä ja päätellä ja meilt ei oikeen voi salata mitään, me tiedetään monesti ne synkimmätkin systeemit.”

Kontrollin diskursseissa sosiaalityöntekijä kuvataan arvaamattomana perheen hyvinvointia uhkaavana tekijänä. Selenen viimeinen kommentti muistuttaa, että stereotyyppien kanssa voidaan myös leikitellä ja vitsailla hyvässä hengessä. Tämän teeman äärelle palataan myöhemmin. Seuraavat aineisto-otteet alkavat jo pitää sisällään voimakkaita viitteitä kontrollin stereotyyppien sukupuolistumisesta. Kontrolloivaa valtaa käyttävä työntekijä kuvattiin naispuoliseksi ”tantaksi”, ”tiukaksi tädiksi”, ”ämmäksi”, ”akaksi” ja niin edelleen.

Iris: ”Sosiaalitantta. Et se on viranomainen, se on se auktoriteetti se taho jonka kanssa ei neuvotella. Ja sit siinä usein se käsitys siitä omasta tilanteesta on ihan erilainen ku mitä lastensuojelussa on. Et ajatellaan et lapset viedään ihan ilman syytä. Et just se, et huostaanoton syy oli se et makaroonilaatikko oli tehty väärin. Et silloin katotaan et se on joku tämmönen valtakoneisto mikä jyrää. Ja he kokee et he on tullu väärinkohdeksi. Ja varoo paljastamasta mitään, ettei anna jotai millä viranomaiset toimii. Et aatellaan et me ollaan käyttäjiä. Et me vaan kaivetaan kaikkee tällasia negatiivisia et me saatais todistusaineistoa, että voidaan lapset viedä. Kytätään ja valvotaan.”

Kaija: ”Et asiakkaat kokee, että sosiaalityöntekijä niinku on vähän semmonen lainausmerkeissä natsihenkinen tiukatäti.”

Selene: ”Ja sit jos tätiyteen liittyy vielä semmonen tiukkapipisuus ja semmonen, ni me ollaan vähän kuitenkin sellasia portinvartioita ja semmosia sitte. Semmosia siis sinne asiakkaan suuntaan, ni monikin voi näyttää semmoselta portinvartijalta. (...) Et ei välttämättä semmosta äidillistä holhoamista vaan vartiointii.”

Kaija: ”Ja sitte toinen stereotyyppiä mikä sosiaalityöntekijöihin välillä liitetään on semmonen tylyttäjä meininki. Että kävin sossun luukulla ja siellä oli joku ”ämmä” tai ”akka” tai joku ja semmonen niinku vähän semmonen niinku miten mä sanosin, semmonen stereotyyppiä nainen, että se on joku naimaton, lapseton, perheetön, ei omaa elämää, kuiva, ankee (naurua). Tän tyyppinen.”

Haastatteluissa termi kukkahattutäti otettiin usein esiin ensimmäisten miellelyhtymien joukossa, kun alettiin keskustella sosiaalityöhön liittyvistä stereotyyppioista. Monista muista stereotyyppioista käytettiin hyvin monisävyisiä, mielikuvituksellisia ja heterogeenisiä ilmauksia, kun taas tämä kyseinen termi esiintyi juuri edellä mainitussa muodossa jokaisen haastateltavan tuottamassa puheessa. Työntekijät antoivat kuitenkin kukkahattutäti-käsitteelle hyvin erilaisia merkityksiä, joista kaikki eivät varsinaisesti perustuneet ajatukseen kontrolloivasta vähintään keskiluokkaisesta naishenkilöstä. Myös kukkahattutäti edustaa sukupuolistuneiden stereotyyppien joukkoa.

Iris: ”Kyl se edelleen se sossun stereotyyppiä on se kukkahattutäti.”

Selene: ”Monesti ihmiset puhuu kukkahattutädeistä. Tämmönen stereotypia voi olla.”

Kontrolloivan viranomaisen vastakohtana esiintyi hoivaamiseen liitetty sosiaalityön stereotypia. Siinä sosiaalityöntekijä ”Ymmärtää kaikkia ja silittää päähän.” (Tea) ja muodostaa näin **hoivaajan diskurssin**.

Kaija: ”No varmasti semmonen niinku vähän semmonen stereotypia on se, että olis semmonen pehmeä, kiltti ja semmonen ymmärtäväinen.”

Alla esitetyssä Iriksen tuottamassa selonteossa myös hoivaajan stereotypia saa jälleen sukupuolistuneita merkityksenantoja.

Iris: ”Semmonen vähän vanhempi, semmonen naisihminen, semmonen tätimäinen henkilö, joka vähän hyssyttelee.”

Iriksen näkemystä *hyssyttelevästä tädistä* tukee myös yleinen ennako-oletus siitä, että naisilla on miehiä voimakkaampi tendenssi huolehtia muiden hyvinvoinnista (Mäkinen 2008, 124). Kuten 1860-luvulla kirjoitetussa diakonissalaitoksen vuosikertomuksessa eräs professori kirjoittaa: ”Vaimo on erittäin kutsuttu harjoittamaan laupeuden avua. Vaimon hellempi luonne, hänen herkkäuskoisuutensa ja kärsivällisyytensä ovat ominaisuuksia jotka luonnostansa tekevät hänet soveliaaksi hoitamaan muita”. (Markkola 2002, 181.) Tean haastattelusta lainattu aineisto-ote toimii esimerkkinä sosiaalityöntekijöiden tuottamista, edellä mainitun professorin näkemystä mukailevista, hoivaajan sukupuolistuneista diskursseista.

Tea: ”Se varmaan se naisen semmonen biologinen asia, ku hoivaamisvietti on varmaan se mikä aika pitkälle ohjaa naisia a) tälle alalle ja b) miten se näkyy ehkä sitte työmaalla on se että naisel on, noh ehkä se näkyy sellasena et naisella on aina tarve selvittää ja ratkasta asioita.”

Leena Eräsaari (1995, 226) toteaa miltei samoin sanoin omassa sosiaalityön kentälle sijoittuvassa tutkimuksessaan: ”Naistyöntekijät ottivat miespuolisiin kollegoihinsa verrattuna useampia asioita keskusteltavaksi ja pyrkivät selittämään tai ratkomaan niitä pidemmälle.” Iris puolestaan muistuttaa, että sukupuolen korostunut merkitys saattaa liittyä myös ammatin historiaan.

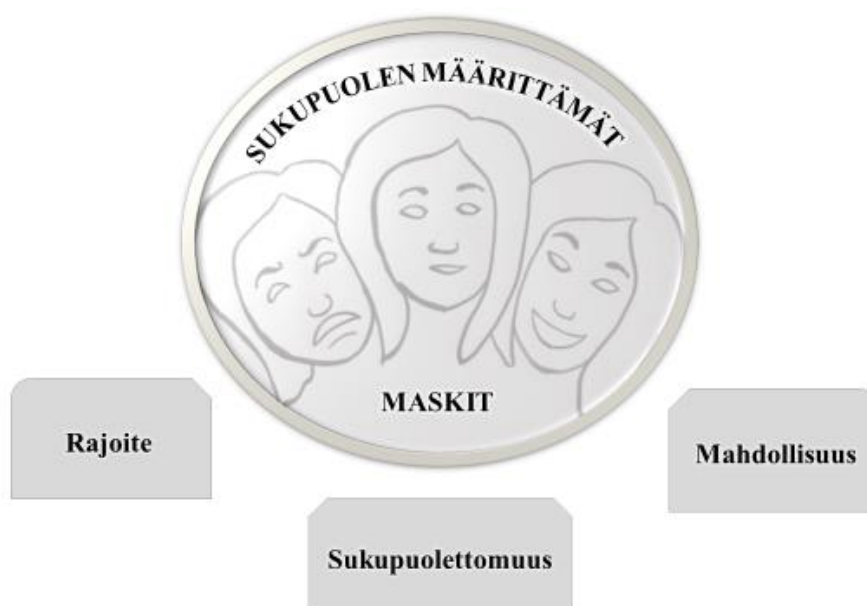
Iris: ”Sosiaalityön historiaa, sen niinku syntyä kun miettii, ni periaatteessa se työkin niinku lähteny sieltä työväen naisliikkeestä, mistä nämä mammat päätti aikansa kuluksi tehdä jotain hyvää. Niin kai siin on edelleen semmonen joku hyväntekijän semmonen idea tai ajatus.”

Selene: ”Ehkä varmaan toi uhrautuja teema on sellanen mikä siellä on (...) Omista tarpeistaan luopuminen ja tää naiseuden ja varsinkin äitiyteen liittyvät teemat vois olla aika yhtenäisiä tän sosiaalityön osalta. Et pitää huolta. Pitää huolta toisista ja toisaalta sit taas välittää ja sit taas ymmärtää.”

Aineiston hoivaamiseen liittyvät diskurssit olivat voimakkaasti sidoksissa työntekijän sukupuoleen. Edellä esitetyssä esimerkissä Selenekin yhdistää hoivan, naiseuden ja äitiyden teemat sosiaalityöhön. Kautta historian naisena oleminen on yhdistetty vahvasti äitiyteen ja elämän ylläpitämiseen (Nikunen, Gordon, Kivimäki & Pirinen 2011, 9). Monet tutkimukset eivät edelleenkään tee selkeää eroa naiseuden ja äitiyden välille, vaan äitiyden oletetaan olevan osa naiseutta (Mäkinen 2008, 136). Suomessa 1900-luvun alkupuolella kyseinen oletus oli toisinaan jopa sisällytetty joihinkin koulutusohjelmiin, joissa korostettiin äitiyttä jokaisen naisen velvollisuutena (Satka 1994, 82–83). Äitiys voidaan nähdä myös kulttuurisena symbolina, johon liittyy muun muassa opastaminen, rankaiseminen ja hoiva (Annola 2011, 164, 179).

4.2 Sukupuolen määrittämät maskit

Sukupuolen sijoittaminen yksiselitteisesti tietyn diskurssin alle olisi hyvin haastavaa, sillä sukupuoleen liittyviä selontekoja löytyi sekä stereotyyppien diskursseista että toimijuuden diskursseista. Edellisessä luvussa esitettyjen stereotyyppien yhteydessä naisena oleminen oli erottamaton osa stereotyyppiä. Vaihtoehtoisesti sosiaalityöntekijän sukupuoli saattoi myös olla täysin ohitettu tai unohdettu ja sitä kautta loistaa poissaolollaan, kuten tämän kappaleen *sukupuolettomuuden diskurssit* osoittavat. Myös toimijuuden yhteydessä sukupuoli voidaan kontekstisidonnaisesti leimata vain syntymässä annetuksi ulkoapäin määräytyväksi ominaisuudeksi, jonka vaikutukset heijastuvat työntekijän toimijuuteen *mahdollistavana* tai *rajoittavana* tekijänä. Näitä diskursseja tarkastellaan seuraavaksi, seuraavalla sivulla esitetyn kuvion (kuvio 4) mukaisesti. Aineisto sisälsi myös huomattavan määrän sellaisia diskursseja, joissa sukupuoli oli tietoisilla valinnoilla tuotettua aktiivista naiseuden esittämistä – mutta näihin naiseuden performansseihin ja sukupuolisidonnaisiin roolivalintoihin paneudutaan myöhemmin.

Kuvio 4: Sukupuolen määrittämät maskit

Haastateltavien tuottamassa aineistossa sosiaalityöntekijöihin liitetyt stereotypiat olivat selvästi sukupuolistuneita stereotypioita. Siitäkin huolimatta työntekijöiden käsitys oman sukupuolen merkityksestä oli aihe, jota haastateltavat kertoivat ensimmäisen haastattelun yhteydessä ajatelleensa vain hyvin vähän tai ei ollenkaan. Kaikki tutkimukseen osallistuneet sosiaalityöntekijät kokivat naiseuteen liittyvät kysymykset haastaviksi. Haastattelujen ainoat hiljaiset hetket seurasivat kyseistä teemaa, kun muuten hyvin sanavalmiit naiset jäivät hetkeksi sanattomiksi. Hieman sekavat pohdinnat ja ”ööö”, ”onpa vaikee”, ”en mä oo tota koskaan miettiny” -tyyliset lausahdukset rönkyivät aiheen ympärillä. Jokainen sosiaalityöntekijä myös sanoitti ääneen hämmästystään siitä, ettei tosiaan ollut aikaisemmin pysähtynyt pohtimaan sukupuolensa merkitystä työelämän kannalta.

Sukupuolieroja ei Suomessa yleensä haluta korostaa ja jo niistä keskusteleminen leimataan herkästi vanhanaikaiseksi (Huhta & Meriläinen 2008, 195). Sukupuoli on kuitenkin aina läsnä ihmisten kohtaamisissa, mutta sen näkyväksi tekeminen vaatii kriittisyyttä, kysymistä, ihmettelyä ja kyseenalaistamista. Feministinen tiedostaminen ja tietäminen ottavat sukupuolen merkityksen huomioon kaikilla elämän osa-alueilla – myös työelämässä. (Ylitapio-Mäntylä 2012, 21.) Seuraavat lainaukset ovat esimerkkejä *sukupuolettoman työntekijän diskurssista*.

Selene: ”Et jos sanotaan et tehdään persoonana töitä, ni en mä tee naisena töitä tai miehenä töitä, et se on se persoona.”

Kaija: ”No minä ite katon jotenkin vaan niin sen ammatillisuuden kautta, että mä en niinku hirveesti tavallaan sitä jotenki ajattele sitä sukupuolta siinä.”

Iris: ”Aika harvoin tulee yhdistetty edes ajatus, että sosiaalityöntekijät siin niinku mitenkään on sukupuoli mukana. Noku mun on ite vaikee ajatella sitä naiseutta ja naisellisuutta. Mä ehkä enemmän ajattelen omaa persoonaa tai näin.”

Selene: ”Tietty kirjottamaton sääntö tai vaatimus tai joku on vähän semmonen sukupuolettomuus. Mikskä sitä nyt sanotaan. Et periaatteessa semmonen pitäis olla.”

Iris: ”Se on jotenki, sosiaalityöntekijän rooli on hirveen neutraali, aina kaikissa tapaamisissa ja tälläsissa (...) Toi on niin naisvaltanen ala, et pääsääntöisesti kaikki työntekijät on naisia, siltä must tuntuu, et sosiaalityöstä on jotenkin sukupuoli erotettu kokonaan.”

Selenen jälkimmäisessä selonteossa sukupuoli ei ainoastaan ”unohdu” vaan sen ohittaminen on tietoista toimintaa, jota voidaan jopa jossain määrin pitää onnistuneen työnteon edellytyksenä. Päivi Petreliuksen (2006, 16) mukaan naistryöntekijöillä on usein joko tiedostettu tai tiedostamaton pyrkimys toimia ja työskennellä niin, ettei heidän sukupuoleensa kiinnitettäisi huomiota. Seuraavissa Selenen tuottamissa sukupuolettomuuden diskursseissa myös asiakkaat ikään kuin ohittivat työntekijän sukupuolen. Asiakkaiden silmissä työntekijä on lähtökohtaisesti sukupuoleton, ja erityisesti lastensuojelun kontekstissa työntekijän sukupuoli katoaa.

Selene: ”Mä vois in ajatella, et ehkä ne (asiakkaat) vois pitää meitä tätimäisinä, koska me ollaan vähän sellasia sukupuolettomia hyysääjiä (...) Lastensuojelussa ei kyllä ne asiakkaat, miespuoliset asiakkaat, ne ei kyllä missään nimessä katso sosiaalityöntekijää sillä tavalla, et ’Onpas herkullinen täti!’ Et mitään semmosta ei oo. En oo ainakaan itte kokenu, et ehkä ne enemmän ajattelee meistä niinku että ollaan perheen tukijoita tai jotenkin tukijoita tai jotenkin silleen, et siihen ei kuuluu, siihen yhtälöön ei kuulu se. Et niilt (lastensuojelun isiltä) ei tuu mitään semmosta. Et ne keskittyy siihen asiaan, siihen mitä sanotaa, ne on siinä aiheessa.”

Kun haastateltavia pyydettiin pohtimaan sukupuolen merkitystä ja naisena olemisen mahdollisia hyötyjä ja haittoja työelämässä, **mahdollisuutena ilmenevät sukupuolen diskurssit** alkoivat muodostua.

Kaija: ”Toki se ehkä joitakin tilanteita helpottaa, jos pystyy niinkun ottaa semmosen pehmeän, pehmeän puolen, joka ehkä naysiin saatetaan liittää. Ja niinku tavallaan se voi jossakin tapauksessa ehkä niinku helpottaa sitä lapsen luottamuksen rakentamista. En tiää. Tää voi olla ihan täysin tuulesta temmattua, et tällä ei oo mitään pohjaa. Mut mä jotenkin aattelin, että mä saatan vaikka istuskella jossain lastenhuoneessa, lasten sängyllä ja jutella siinä, et ehkä se ei välttämättä ihan luontevinta ois jollekin isokokoselle miehelle.”

Tea: ”Et musta se naiseus on kans semmonen että me annetaan itsestämme ja voidaan pistää itteemme vähän niinku likoon asiakastyössä me ei siitä niin välitetä. Miehet ei ehkä samalla tavalla.”

Kaija: ”Mutta niinku jotenkin oletuksena, että keskimäärin naisena olis niinku helpompi ehkä jotenkin ottaa semmosta ymmärtävää ja jotenkin niinku lähelle menevää roolia. Jotkut lapset tulee lähelle ja tulee halaamaan, ku mä meen niit tapaamaan tai jotain tämmöstä.”

Sukupuolen myönteisiä vaikutuksia tarkasteltaessa kollektiivisen naiseuden käsite nousi esiin aineistosta. Saman sukupuolen katsottiin myötävaikuttavan yhteisymmärryksen syntymisessä. Tähän ajatukseen perustui jo 1800-luvulla tehty sosiaalityö, jota ”sisaret” toteuttivat diakoniatyön muodossa. Tuolloin naiseuden katsottiin olevan niin voimakas yhdistävä tekijä, etteivät edes eri sääty, luokka, kansalaisuus tai etnisyys olleet yhteistyön tiellä (Markkola 2002, 281). Ajatus kollektiivisen naiseuden voimasta tuntuu jollain tavalla elävän yhteiskunnassa vielä tänäkin päivänä. Myös Tea oli asiasta samaa mieltä.

Tea: ”Naiseus näkyy siinä että mejän tiimissä, ku me ollaan kaikki naisia, ni mejän on helppo ymmärtää toisiamme, niinku sen naiseuden kautta. Että ei tarvi kaikkii pohjattoman pitkälle selittää, että miksi. Jos mä vaikka ajattelen jotain asiakascasea vaikka käyn tiimissä läpi, ni ne mun kollegat, koska ne on naisia, ni ne tietää mitä mä haen takaa, kun mä jollain tietyllä tavalla esitän jotain problematiikkaa. Ei tarvi selittää kaikkia asioita. On helpompi sanoo, et ’Kylhän sä tiedät’. Koska se toinenki on nainen. Et se on varmaan semmonen, et miehille joutuu rautalangasta, tiimeissäkin vääntämään, et mitä minä jollain haen tai miksi minä jotain asiaa pohdin, miksi juuri minä mietin jonkun vanhemmuutta sillai ku minä mietin. Mut se nainen tajuaa miksi minä mietin, koska naisella on se sama biologinen, ne samat tunteet ja samat ajatukset tulee samoista asioista. Mies saattaa olla ihan niinku ’Täh?’. Ja sen takia olisi hyvä et ois enemmän miehiä et sit välillä ois et ’Täh?’ et mekin pysähdyttäis sit mieltii, et miksi ja jouduttais perustelemaan, eikä vaan aina sillä, et toi tietää ku se on nainen.”

Tean edellä esitetyssä selonteossa sukupuolelle annetaan kollegiaalista vuorovaikutusta ja yhteistyötä edistävä merkitys. Miespuolinen työntekijä jää ”sossusiskojen” ryhmäjäsenyyden ulkopuolelle sukupuolensa vuoksi, eikä aina ymmärrä naispuolisen kollegan näkemystä. Kyseisen työntekijän mielestä myös sosiaalityöntekijältä vaadittava mukautumisen- ja muuntautumisentaito onnistuu luontevammin naisilta, kuin miehiltä.

Tea: ”Ja se roolinvaihto mun mielestä naiselta onnistuu luonnikkaammin. Liittykö sitten tähän hoivaamisviettiin, äitiyteen, mihin, siihen et me (naiset) ollaan yleensä verbaalisesti lahjakkaampia – yleensä, ei siis aina.”

Kaija puolestaan kertoo kuinka ”naisia ei saa lyödä” -asenteena ilmenevä kulttuurisidonnainen ajatus voi toimia myös työturvallisuutta edistävänä naispuolista sosiaalityöntekijää suojaavana tekijänä.

Kaija: ”Mä ite oon pieni kokonen nainen, ni mä koen, että se jollain tavalla suojaa mua. Sen takia että tai ainakin tähän asti on suojannu, en tietystikkään voi olla

uhkarohkee, mutta tota se on siinä mielessä suojannu, että on ollu tilanteita, että esim yks nuorimies, asiakaspoika, sano suoraan, että se katto mua ylhäältä alaspäin ja se sano: 'Löisin jos et ois noin pieni ja nainen'."

Naisen sukupuoleen liittyvien diskurssien joukosta löytyi paljon myös selontekoja, jotka antoivat negatiivisia merkityksiä sukupuolesta heijastuville seurauksille ja loivat työntekijän **toimijuutta rajoittavia diskursseja**. Iris kuvaili ensin omaa naisellisuutta korostavaa ulkoista olemustaan ja jatkoi sitten:

Iris: "Et ehkä mä en jonkun asiakkaan mielestä, mä en välttämättä oo niin vakavasti otettava tai jotain. Tai musta voi saada semmosen ennakkokäsityksen tai sen kuvan, että mä en välttämättä niinku ehkä sitten tiukan paikan tullen pystyskään toimimaan tai jotain. Et ihmiset tekee hirveen paljon tulkintoja sen mukaan miltä joku niinku näyttää."

Mikäli nainen korostaa ja ilmentää omaa naiseuttaan työtehtäviä suorittaessaan on olemassa riski, ettei häntä oteta vakavasti. Stereotyyppisesti naiset määritellään miehiä emotionaalisemmiksi, ja siksi jotkut kyseenalaistavat naisten kykyä toimia rationaalisesti ja puolueettomasti (Petrelius 2006, 16).

Selene: "Ja sit just se et siellä toisessa organisaatiossa huomaa just semmosen et jos siellä oli semmosia naisia, jotka oli vähän niinku semmosia niinku kauheesti toi esille sitä naiseuttaan, ni kyl niinku, ainakin osa oli sitte aika huonossakin asemassa siellä. Et ei niitä ehkä arvostettu niin paljon."

Selenen kuvaaman arvostuksen puutteen lisäksi joissain selonteoissa työntekijän sukupuoli kuvattiin hyvin konkreettisenä työn toteuttamisen tielle asettuvana esteenä. Iriksen tuottamassa selonteossa naistyöntekijän pätevyyttä ja osaamista vähäteltiin sukupuolen vuoksi, kun taas Kaijan asiakas oli puolestaan kieltäytynyt kokonaan yhteistyöstä naisen kanssa.

Kaija: "Yks asiakas lapsi semmone 16-vuotias poika sano, että hän ei keskustele naisten kanssa."

Iris: "Ehkä joidenkin kohdalla sellanen, että kokee et tälläset jotkut ekonomi isät, et ne kokee et tällänen nuorehkolta naiselta on vaikee ottaa vastaan tällästä. Et tulee määrittelemään heidän perheen asioita. Et miten toimitaan (...) Siinä ehkä katotaan sellasia tosi perinteisiä sukupuolirooleja. Ja siitä tulee sellasta pientä ilmeisesti sellasta sukupuolistunutta et saattaa vaikka lapsensakin juttuja perustella sillä et 'hän on saanut äitinsä geenit, sen takia lapsi on tälläinen'. Et vähän tällästä, ei nyt ehkä ihan suoranaista naisvihaa, mut ei ainakaan kovin suurta arvostusta naisukupuolta kohtaan, eikä haluta ottaa vastaan naisilta mitään. Et jos nainen kertoo et asiat tehdään nyt näin."

Haastateltavat kertoivat kuinka jotkut heidän asiakkaistaan suhtautuvat hyvin negatiivisesti sosiaalityöntekijän sukupuoleen. "Ekonomi-isien" keskuudessa sosiaalityöntekijän viranomaisrooli saatettiin kokea hankalaksi, naisen asetuessa valta-asemaan. Yleisesti mieheltä

odotetaan käskevämpää toimintaa, kuin naiselta ja monesti naisen oletetaan työelämässä suhtautuvan alistuvasti sekä työnantajaansa että asiakkaaseen (Korvajärvi 2001, 212).

Kuten aikaisemmista luvuista käy ilmi, sosiaalityöntekijöihin liitettyjä stereotyyppioita on useita. Joskus työntekijä nähdään naisena ja joskus sukupuolettomana hahmona, toisinaan työntekijä on kontrolloiva viranomainen ja joskus lempeästi hoivaava ymmärtäjä. Kaiken tämän seurauksena yhdellä sosiaalityöntekijällä vaikuttaisi olevan hyvin monet eri kasvot. Mutta mistä stereotyyppiat saavat alkunsa, kuka sosiaalityöntekijöiden maskit maalaa? Iris muistutti:

”Onhan niissä aina, onhan niissä puolet totta. Et jostain ne tulee. Ne on silleen ku mieltii vaikka pilapiirrustuksia karikatyyrejä ni ne on liioteltu, mut kyllä ne aina johonkin perustuu, et hei toi on tommonen ja toi on tommonen.”

Stereotyyppien synty ei sinänsä ole tämän tutkimuksen kohteena, mutta sosiaalityöntekijän toimijuuden kannalta stereotyyppien muodostumisen tarkastelu on oleellista.

4.3 Toisten maalaamat maskit

Diskurssianalyysissä voidaan tarkastella prosessia, jonka kautta ”minä” rakentuu ja kiinnittää huomiota myös siihen, miten eri konteksteissa yksilölle saattaa muodostua useita erilaisia minuuksia (Jokinen, Juhila & Suoninen 1993, 37–38). Tässä luvussa tarkastellaan muiden maalaamien maskien diskurssia. Diskurssi koostuu ulkopäin tuotetuista merkityksistä, joita sosiaalityölle on annettu sekä stereotyyppioista, joita työntekijöihin on liitetty toisten toimijoiden taholta. Sosiaalityöntekijät tuottivat selontekoja siitä, kuinka *roolinimi*, *historia*, *työnkuva*, *virka-asema* sekä *media* edustavat niitä ulkoisia tekijöitä, jotka altistavat työntekijöitä stereotyyppioille ja rajaavat sosiaalityöntekijän toimijuutta (kuvio 5).

Kuvio 5: Toisten maalaat maskit

Toisin kuin monen muun ammatin kohdalla, sosiaalityön osalta väärinkäsitykset ja sekavat selitykset vaikuttavat alkavan jo niinkin yksinkertaisesta haasteesta kuin ammattiryhmän oikeaoppisesta nimeämisestä ja työnkuvan virheettömästä määrittelemisestä. Englanninkielisestä sanasta social worker johdettu suomennos sosiaalityöntekijä vakiintui viralliseksi ammattinimikkeeksi jo 1970-luvulla (Satka 2007, 16). Siitä huolimatta tähän tutkimukseen osallistuneet sosiaalityöntekijät kertoivat olevansa aidon ärsyyntyneitä siitä, ettei ammattiin liitettyä arkikielen termistöä ole vielä saatu kohdalleen. Termistön teemaan liittyvät selonteot muodostivat *roolinimen diskurssin*. Diskursseissa kuvattiin kuinka toisinaan sosiaalityöntekijöistä käytetyt nimitykset ovat vanhanaikaisia, ja joskus edes vakituiset yhteistyökumppanit eivät hahmottaneet sosiaalityön kenttää. Käsitys sosiaalityöstä puuroutuu usein sekavaksi ”mössöksi”, kuten Selene seuraavaksi kertoo.

Selene: ”Mut yks mikä tulee sairaalapuolelta, ni nehän ei tiedä et mikä on sosiaalityöntekijä ja sosionomi ja mikä siltä väliltä ja se on niinku niin mahdottoman ärsyttävää kun ne puhuu et sosiaalihuoltaja sitä ja tätä ja että sosiaalihuolto sitä ja tätä. Ja mikä mun mielestä sosiaalihuolto on jo käsitteenäkin kauheen vanhanaikainen ja vanhahtava ja kauheen semmonen että tota hyvä kun ei nyt jostain sosiaalitarkkaajista puhu, mut tota ne on sit niinku. Ja se sosiaalihuolto viel sit yhdistetään et ajatellaan et sosiaalihuolto on yhtä kuin kotipalvelut, työntekijä vie kotiin apua ja se kaikki sairaalan ulkopuolella tulee sairaalantyöntekijöille semmoseks yhdeks massaks. Et okei puhutaan kotiuttamisesta on yhtä kuin sosiaalihuolto on yhtä kuin kotipalvelun työntekijä tai vastaava ja he ei ees halua tietää et mitä kaikkee siihen kuuluu. (naurua) Ja se niinku ärsyttää ihan älyttömästi, et sut niinku kategorisoidaan johonkin sosiaalihuolto mössöön, joka ei oo niin mistä

ei tuu minkään näköstä käsitystä et mitä me annetaan asiakkaille niistä palveluista, tai siitä meidän erityisestä ihmissuhteiden inhimillisen auttamisen piirteistä tai siitä niinku mihin me pystytään tai voidaan. Et siitä tulee vaan niinku sellasta mössöä.”

Selenen mainitsema ammattinimike sosiaalihuoltaja on ollut käytössä 1950-luvun Suomessa, jolloin alan sanaston painotukset siirtyivät tarkkailusta sosiaaliseen. Sitä ennen sosiaalityön harjoittajiin viitattiin muun muassa termeillä peräänkatsojiamies, piirivalvoja, köyhäinkaitsija, lastentarkastaja, kodeissakävijä, köyhäintarkastelija ja huoltotarkkailija. (Satka 2007, 15–16.) Toisinaan sosiaalityön alati muuttuva termistö saattaa aiheuttaa haasteita myös alan omille työntekijöille, kuten Kaija oli pannut merkille.

Kaija: ”Se mua harmitti suunnattomasti, kun tässä vasta oli joku haastattelu, jossa arvostettua sosiaalityön ammattilaista haastateltiin ja hän on jo aika iäkäs ja hän jostain syystä, en tiä vahingossa tai jotain, käytti tätä sosiaalihuoltaja käsitettä. Ja mua harmitti, että hän taas siinä niinku vahingossa taas vahvisti sitä sellasta niinku hoitaja tyyppiä.”

Kenties osittain juuri näistä edellä esitetyistä täysin vääristä roolinimistä johtuen sosiaalityöntekijät kertoivat kuitenkin suhtautuivansa joihinkin edes ”sinne päin” osuneisiin sanavalintoihin hyvinkin myönteisesti. Tästä esimerkkinä termi ”sossu”, joka koettiin käytännölliseksi ja toimivaksi.

Kaija: ”Ehkä jonkin verran on sellasta sossu puhetta, mutta mä en koe, että se on välttämättä mikään ainakaan negatiivinen stereotypia. (...) Ni se on toisaalta aika koomista, kun sellanen viis-kuus-seitsemäntoista vuotias lapsi puhuu että ’onneks me muistettiin et tänään on tää sossu tapaaminen’ tai että ’kuule sossu, sossu tuu kattomaan’ jos mä oon käymässä. Tai et puhuttelee sillä tavalla.”

Selene: ”Poliisi puhuu sossusta ja mun mielestä se on paljon ystävällisempää ku se sosiaalitarikkaaja tai sosiaalihuoltaja. (...) Ja vaik se sana sossu oiskin mössöä, ni silti se on ymmärrettävä. Ja asiakkaillekin, et asiakkaat puhuu sossusta. Mun mielest se on ihan ok. Siit ei oo mitään, se on ihan. Joku tietysti voi kokee sen jotenkin ehkä loukkaavana tai en tiedä.”

Siinä missä diskurssianalyysissa puheen katsotaan luovan todellisuutta ja todellisuuden tuottavan puhetta, myös menneen ajan ja nykyhetken välillä on samankaltainen yhteys. Sosiaalityöntekijöiden tuottamat *historian diskurssit* loivat yhteyksiä stereotyyppien ja menneiden aikojen/tapahtumien välille.

Tea: ”Et ku yks sellanen jakkupukuvirastoihminen on nähty Kallion virastotalossa vuonna 1985, ni se jää elämään ja se sit niinku leimaantuu jollain tavalla. Mut tota mä veikkaan, et se tulee pitkältä historiasta (...). Et ihminen ajattelee et sosiaalityöntekijä ku sosiaalityöntekijä tai sosiaalihuoltaja niinku monet sano, ni mennään niinku kuitenkin sellaseen 80/90-luvun taitteeseen missä on semmonen holhousvirikailija. Ni mä veikkaan et se stereotypia menee historiaan.”

Tean esittämän ammattiin liitetyn historian ohella Iris puolestaan kuvailee sitä, miten myös asiakasperheen oman suvun historia vaikuttaa merkittävästi siihen, millä tavalla sosiaalityöntekijään suhtaudutaan.

Iris: ”Asiakkuus on ollut ylisukupolvinen. Ni siinä usein se miten se aikuisen ajatus siitä sosiaalityöstä ja lastensuojelusta on ollut ni se luo paljon pohjaa sille et millainen se yhteistyö tulee olemaan. Et toiset on silleen et niille saattaa olla tosi luontevaa se, että ’Hei tähän kuuluu asiaan’. Että soitellaan hyvinkin pienellä kynnyksellä, kerrotaan omia asioita, et ei siinä mitään. Et siis se on vaan niin luontevaa. Et se sossu kuuluu melkeen niinku siihen perheeseen. Et se kuuluu siihen arkeen. Et ei ees oo semmosta tilannetta et vois kuvitella et ei ois lastensuojelun asiakkuutta. Ja sit on näitä, joilla on ollut rankemmat olosuhteet et on ollut huostaanotto tai muuta. Ni sit se oman lapsen lastensuojelun asiakkuus on aivan hirvee asia, et ne yrittää välttää kaikin keinoin ja ne yrittää päästä siitä pois. Ja niillä ei oo minkään näköstä ei mitään luottamusta lastensuojeluun. Et niilläkin ehkä niin voimakkaana se pelko siitä, että se lapsi viedään, et sen takia yritetään sit välttää kaikkee kontaktia. Et ei tulla tapaamiseen eikä näin.”

Mikäli aikaisemman sukupolven kokemukset ovat olleet myönteisiä, sosiaalityöntekijä ei edusta etäistä ja uhkaavaa viranomaista, vaan sosiaalityöntekijän kanssa toimiminen koetaan luontevaksi ja myönteiseksi asiaksi. Kuten Iris toteaa, sosiaalityöntekijä on miltei osa perhettä. Selene puolestaan kertoo kuinka negatiiviset kokemukset saattavat vastaavasti luoda hyvin haastavat olosuhteet yhteistyön rakentamiselle.

Selene: ”Varmaan ne aikaisemmat asiakaskokemukset jotka vaikuttaa, et jotkut sanoo heti et ei heillä oo koskaan ollut mitään apua lastensuojelusta ja sosiaalityö ei oo koskaan osannu heitä auttaa. Et he ei millään tavalla sitä halua, et heil on sellasia vaan huonoja kokemuksia. (...) Ni siinä on aikamoinen ennako-oletus siitä miten sossuja pitää välttää tai pelätä tai jotenkin ne ei voi auttaa ja niis ei oo mitään hyvää.”

Asiakkaiden henkilökohtaisen historian osalta aineisto tuotti jonkin verran diskusseja, jotka kuvasivat yhteistyön haasteita. Silti aineistosta löytyi myös myönteisiä selontekoja, joissa kuvattiin yhteistyötä edistäviä kokemuksia. Toisinaan sosiaalityöhön liitetyt ennako-oletukset kuvattiin positiivisiksi ja joskus myönteisen asetelman luomiseen riitti asiakkaan omakohtainen kokemus autetuksi tulemisesta tai hänen saamansa positiivinen toisen käden tieto.

Iris: ”Et mejän yhteistyö lähti silleen aika helpolla, et hänellä oli semmonen ennako-oletus, et okei hän on luotettavalta taholta kuullu, että mä oon kiva. Ja hänellä oli sellanen ajatus että mun kanssa tehdään yhteistyötä. (...) Hän tavallaan sit luotti mun ja mun arvioon.”

Selene seuraavassa selonteossa auttaminen yhdistyy lisäksi matalan kynnyksen kohtaamiseen, jossa yksilöt saavat toimia vapaasti ilman byrokratian sanelemaa asetelmaa. Tällöin sosiaalityöntekijä ei siis joudu toimimaan viranomaismaskin takaa.

Selene: ”Paljon tyytyväisiäkin asiakkaita, et pysty auttamaan siin tilanteessa ja konkreettisesti et sen tilanteen jälkeen on saatettu sanoo et kiitos ku on edistäny sitä asiaa. Ja mä uskon et se auttaminen perustuu usein myös siihen et siin on vaan se ihminen joka auttaa ihmistä, et siin vaan auttaa sitä ihmistä, vaan sitä asiakasta, et siin ei periaatteessa olla tekemisissä minkään järjestelemän tai byrokratian tai systeemin kanssa.”

Systeemistä vapaa toimiminen, mistä Selenen edellinen kuvaus kertoi, ei kuitenkaan aina ole mahdollista. Jokinen, Juhila ja Suoninen (2016, 45–46) muistuttavat, että toimijan positio saattaa stabilisoida yksilön asemaan, jossa tietyt kulttuuriset tekijät rajoittavat hänen toimintaansa. Tämän tutkimuksen osalta voidaan ajatella sosiaalityöntekijän **työnkuvan sekä virka-aseman** mukanaan tuomien velvollisuuksien ja vastuiden liittyvän juuri tähän kyseiseen ilmiöön. Lastensuojelulaki määrittää kyseisen sektorin sosiaalityön toiminnan keskeiset periaatteet ja luo työskentelylle tietyt kehykset (Peltonen 2009, 49). Laki asettaa työntekijän viranomaisrooliin, jonka kautta työntekijän toimijuuden kenttä kapenee. Edellä mainitut tekijät edustavat jälleen ulkopuolelta määritettyjä ammatillisuuden maskeja. Sosiaalityöntekijä on syystä tai toisesta ”pakotettu” toteuttamaan ”karnevaaliin” kuuluvaa koreografiaa.

Kaija: ”Se tuntuu pahalta, koska inhimillisesti haluais hyväksyä sen (esimerkki eräästä asiakastilanteesta). Et ilman muuta se on ihana asia. Mutta sitte tavallaan aattelee sitä lasten asiakkuutta vasten sitä suojelun tarvetta (...) Ni tuntuu pahalta sanoa sit siihen, että mä en voi sitä puoltaa, vaikka haluaisinkin. Että jos minä istuisin tässä omana ittenäni ja siviilinä ni mä vois sin sanoa et joo ilman muuta, että se ois tavallaan perusteltua. Mutta jos mä oon viranomaisena tässä ja edustan sosiaalivirastoa, ni mä en voi siitä roolista, mä en voikkaan siitä roolista sitä sitte puoltaa.”

Kaijan selonteosta käy ilmi, kuinka sosiaalityöntekijä joutuu ammattinsa puolesta joskus tekemään valintoja, joita hän itse henkilökohtaisesti vastustaisi, mikäli saisi luopua viranomaismaskistaan. Haastateltavat sanoittivat myös monia muita kokemuksiaan siitä, kuinka eri tekijät vaikuttavat esimerkiksi siihen, miten sosiaalityöntekijä voi käyttäytyä tai millainen hänen ulkoinen olemuksensa voi olla. Taustatekijät, ympäristön oletukset, työpaikan kulttuuri, lakisäädökset, kirjoittamattomat säännöt, ammattietiikka, työn tavoitteet ja käytännönjärjestelyt loivat sekä mahdollisuuksien että rajoitteiden diskursseja haastateltavien tuottamissa selonteoissa. Se, miltä jokin näyttää – tyyli, ulkonäkö ja esimerkiksi tapa pukeutua – on voimakas vaikuttaja mielikuvien muodostumisessa ja näin ollen oleellinen osa myös sosiaalityöntekijöihin liitettyjä stereotyyppioita.

Tea: ”Se varmaan tulee siitä mejän virka-asemasta ja siitä, et meil on niinku tietyt pukeutumiskoodit. Että kylhän niinku organisaatio määrittelee, tai eihän siellä missään sanota, et älä tule verkkareissa töihin, mut kylhän se jossain mainitaan, että miten mejän täytyy myöskin pukeutua. Musta siellä ku on joku perehdytys opas, ni siellä otetaan kantaa siihen, että työhön sopiva asu on oltava ja mahdollisesti

työnantajan määräämä asustus. Se on sanottu ehkä jollain sellasella simppelillä pelkistetyllä yleisellä lauseella, mut kyllähän se sisältö on suurempi. Se on ihan ilmiselvää, että minä en voi mennä verkkareissa töihin. Vaikka oisin konttoripäivällä ja vaan kirjottaisin, mut sinne ei mennä verkkareissa.”

Selene: ”On varmaan (pukeutumisessa) niinku semmosii kirjottamattomii koodei ehkä, et itte aattelen, että tota ehkä semmosii ehkä sellasia ammattikunnan niinku sisäisiä, jolla halutaan pitää kiinni tietyl tavalla ammattikunnan sille kuuluvista arvoista, ideologiasta ja semmosist niinku eettisistä lähtökohdista.”

Tea: ”Ja muutenki ei sellanen hame ja piikkarit look ois uskottava. Ei se antais amatillista kuvaa. Ei semmosta sihteeriopisto lookkia vaan voida harrastaa.”

Tean ”kyllähän se sisältö on suurempi”-toteamus kuvaa hyvin kirjoittamattomien sääntöjen merkitystä ja laajaa ulottuvuutta työelämässä. Myös Selenen ajatus siitä kuinka sosiaalityöntekijän ulkoisen olemuksen tulisi heijastaa työn sisäistä arvomaailmaa antaa osviittaa ilmiön moninaisuudesta. Ulkoa päin asetetut rooliasuvaatimukset liitettiin myös käytännöllisyyteen, työnkuvaan sekä työturvallisuuteen.

Selene: ”Semmonen työpukeutuminen on varmaan sitte kuitenkin, vaikka ei oo mitään semmosta virkavaatetta, ni sen täytyy olla kuitenkin semmonen, että nyt vaikka päivystystyössä, ni mielellään matalapohjaiset kengät, mielellään myös muissa asiakastilanteissa matalapohjaisempia kenkiä, et jos tulee äkkilähtö ja pitää ottaa jalat alleen, ni se on ihan semmonen käytännön kysymyskin. Mut joka kokee juoksevasa paremmin korkkareissa ni juoskoon (naurua).”

Tea: ”Mut onhan se, siis kengät vaikka, ni onhan se kyl myös turvallisuuskysymys, et lättäpohjasissa lenkkareissa pääsee helpommin karkuun. Ei korkkareissa pääse juoksee niin lujaa.”

Aggressiiviset asiakkaat eivät ole ainoita, joita karkuun sosiaalityöntekijöiden voidaan olettaa juoksevan. Perinteisesti on ajateltu, että sosiaalityöntekijät pötkivät pakoon myös reporttereita. Lastensuojelun työntekijät eivät tutkitusti ole olleet kovin innokkaita tekemään yhteistyötä median kanssa. Lastensuojelun saralla työntekijöiden ennakko-odotukset mediaa kohtaan ovat usein negatiivisia ja näin ollen vähentävät työntekijöiden halukkuutta olla tekemisissä lehdistön edustajien kanssa. (Jones 2012.) Tutkimusaineisto tuotti monia *median diskurssiin* kuuluvia selontekoja. Ray Jonesin (2012, 83) mukaan media kohtelee sosiaalityötä ja lastensuojelun sosiaalityöntekijöitä epäoikeudenmukaisesti. Uutiset keskittyvät negatiivisten tapahtumien raportointiin, ja usein sosiaalityöntekijöitä samalla syyllistetään haitallisten tilanteiden aiheuttamisesta. Myös tutkimukseen osallistuneet sosiaalityöntekijät pohtivat, minkä verran medialla on vaikutusta erityisesti negatiivisten stereotyyppien syntyyn.

Selene: ”Tietysti semmonen mikä vois ajatella et mikä luo stereotyyppioita, ni on tietty lehtien kirjottelu. Mikä on monesti hyvin sellasta skandaalihakuista ja se on

varmaan niinku semmonen oma lajinsa. Ja tota harvemmin siellä on niinku semmosia positiivisia kokemuksia, et ne on vaan sit semmosia et joku on ollu tyytymätön toimintaan tai on toimittu jotenkin kärkkääl tavalla tai tota niihin liittyvii (...) Et ne on ne poikkeus tilanteet ja poikkeustapaukset mitä sit siellä lehdistössä on.”

Tea: ”Mä uskon että se (stereotypia) pitkälti tulee semmosesta no media on varmaan yx semmonen. No se on just semmonen tiukkapiponen jakkupukunen. Et eihän siellä mediassa harvoin huudatetaan ja luukutetaan, et olipas törkeen magee sossu.”

Kaija: ”Julkisuudessa on paljon näitä, että sosiaalityöntekijät mielivaltaisesti ottaa lapsia pois perheestä. Ja se mielivalta tulee siitä argumentaation osaamattomuudesta ja puutteesta. Se näyttää mielivaltaiselta jos sitä ei kyetä perustelemaan riittävän konkreettisesti ja selkeesti. Ja tästä syntyy myös niitä tavallaan sellasia tarinoita jotka näyttäytyy julkisuudessa ihan kummallisilta.”

Kaikki työntekijät korostivat negatiivisessa valossa esitettyjen uutisaiheiden kielteistä vaikutusta sosiaalityöstä syntyviin mielikuviin. Median katsottiin vahingoittavan alan mainetta ja positiivisen uutisoinnin sijaan tuottavan hyvin yksipuolisia negatiivisia kuvia lastensuojelusta. Seuraavassa Iris pohtii lastensuojelun mediavälitteistä julkisuuskuvaa suhteessa lehtien myynnin tuottavuutta.

Iris: ”Se miten lastensuojelusta uutisoidaan (vaikuttaa stereotyyppien muodostumiseen). Harvemmin tälläiset onnistumistarinat ylittää uutiskynnystä. (naurua) Et ei oo tällasta et joku öö kahdeksan lapsen yksinhuoltaja äiti on otsikoissa ja sanoo et ’Lastensuojelu pelasti mejän perheen’. (naurua) ’Me saatiin lastenhoitoapua’. Se ei oo mediaseksikästä. Se ei oo myyvä. Nää lööpit ei myy lehtiä. Mut mediaa kiinnostaa nää tälläiset millon viranomaiset on toiminu väärin ja nää tälläiset ’Karpolla On Asiaa’ -tyyliset kansalaisen asialla, väärinkohdellun kansalaisen asialla, et tota ja tälläiset aika graavit tapaukset. Ne on yleensä aina ne on siellä asiakkaan puolella. Asiakas on yhteydessä jonnekin kun häntä on kohdeltu väärin ja lastensuojelu on toiminu väärin. Ja tietysti on semmosia et eihän kukaan sosiaalityöntekijä voi mennä kommentoimaan, eikä ne voi paljastaa niitä syitä tai niitä seikkoja tai mitään, et ei ne voi sanoa et ei se ollu se (väärin tehty) makaronilaatikko vaan tässä oli tätä, tuota ja tuota. Et tota. Ne on silleen ja se että näitä jaetaan näitä huostaanottovideoita miten lapset itkevät ja huutavat lapset viedään väkisin, ni ne ei yleensä ainakaan kirkasta sitä lastensuojelun kuvaa. Et ’vau sieltä tuli sankarit viitat lepattaen ja pelasti lapset narkkari vanhemmilta’. Et se on aina väärinkohdeltu vanhempi, jolta on syyttä suotta lapset viety.”

Iris huomauttaa, että mediassa voitaisiin tuoda esiin myös sosiaalityön ja työntekijöiden onnistumisia. Iris vaikuttaa toivovan, että monipuolisemman kuvan välittäminen olisi mahdollista. Samalla hän kuitenkin naurahtaa ajatukselle, että yksinhuoltajan tarina lastensuojelun tarpeellisuudesta saisi tilaa lehtien palstoilta tai että työntekijä kuvattaisiin esimerkiksi sankarillisena toimijana, joka saapui kriisiytyneen perheen luokse ”viitat lepattaen ja pelasti lapset narkkari vanhemmilta”. Iris toteaa: ”Se ei oo mediaseksikästä. Se ei oo myyvä.” Sosiaalityöntekijöiden keskuudessa on itsestään selvää, ettei esimerkiksi väärin tehty

makaronilaatikko voi olla huostaanoton peruste. Tavalliselle lukijalle uutinen saattaa kuitenkin näyttäytyä pöyristyttävänä kansalaisen väärinkohteluna. Sosiaalityön ja median välistä suhdetta tutkinut Nigel Parton (2014) on omissa tutkimuksissaan tehnyt täysin samansuuntaisia havaintoja sosiaalityön mediavälitteisen kuvan yksipuolisuudesta. Lastensuojelu kuvataan usein tehottomana ja epäonnistuneena toimintana (mt. 2048). Mediaan liittyvien diskurssien yhteydessä haastateltavat toivat esiin myös rajoitetun toimijuuden teemaa.

Kaija: ”Mutta tietysti ite on niin sisällä tässä, et pystyy julkisuudessa olevat tarinat jutut suodattamaan silleen et tässä on haastateltu vaan toista puolta, vaan yhtä. Ja toinen puoli on jäänyt kokoaan kuvaamatta. Julkisuudessa sosiaalityöntekijä ei voi lapsista kertoa yhtään mitään. Ja sen takia niinku se heposti vahvistaa sitä mielivaltaisuuden stereotypiaa, et julkisuudessa on aina vaan esillä se toinen puoli.”

Kaijan kommentti rajoitetusta toimijuudesta, eli siitä miten julkisuudessa ”ei voi kertoa lapsista mitään”, viitanee sosiaalityöntekijän ammattietiikkaan ja juridiikkaan kuuluvaan vaitiolovelvollisuuteen, jonka vuoksi työntekijä ei voi julkisesti jakaa omia näkemyksiään. Median kanssa tehtävä yhteistyö on silti välttämätöntä sosiaalityölle, sillä ilman onnistunutta tiedottamista sosiaalityö saattaa muuttua valtaväestön silmissä irrelevantiksi ja entistä stereotyyppisemmäksi. (Mendez ym. 2006, 633.)

4.4 Itse valitut maskit

Aikaisemmassa luvussa kuvatut stereotypiat ovat keskenään hyvin erilaisia, ja diskurssien seasta löytyy useita äärimmäisyyksiin kärjistettyjä esimerkkejä. Kategoriat saattavat antaa lukijalle erittäin ristiriitaisen kuvan tyypillisestä sosiaalityöntekijästä, sillä stereotypiat esittävät sosiaalityöntekijän eri puolia hyvin erilaisessa valossa. Sosiaalityöntekijät itse kertoivat kuitenkin hyödyntävänsä monipuolisia stereotypioita ja asettuvansa sitä kautta usein aktiivisen toimijan positioon. Seuraavissa aineisto-otteissa sosiaalityöntekijät kertovat, kuinka **roolin valinta voi olla tietoista toimintaa** tai eräänlaista harkittua strategiaa tietyn päämäärän saavuttamiseksi (kuvio 6). Muissa itsevalittujen maskien diskursseissa pohditaan muun muassa ”narrin naamiota” ja ”jäkättäjän roolia”. Toisin sanoen huumorin käyttöä työvälineenä sekä kontrollin stereotypoiden tietoista hyödyntämistä. Haastateltavat pohtivat myös **rooliasun** harkittua valintaa.

Kuvio 6: Itse valitut maskit

Sosiaalityöntekijät tuottivat selontekoja, joissa kuvattiin onnistuneiden **tietoisesti toteutettujen roolivalintojen** merkitystä asiakastyön kannalta. Perinteiset hoivaan ja kontrolliin liittyvät stereotyyppit olivat eniten esitettyjen pääroolien joukossa. Aineistossa korostui asiakaslähtöisyys ja työn tavoitteiden saavuttaminen.

Tea: ”Ja roolien vaihdossa on mun mielestä ehdottoman hyvää se, että sä pystyt näyttämään sille asiakkaalle, että sulla on tilannetajua. Että joskus ymmärretään ja joskus saarnataan. (...) Pitää osata havainnoida mitä tarvitaan. Mitä roolia tarvitaan just nyt.”

Iris: ”Mutta sitten taas tietää, että ite mä niinku oon hyvin erilainen eri asiakkaiden kanssa. Et tavallaan se tapa millä mä asiakkaat kohtaan riippuu hirveen paljon siitä asiakkaasta. Ja aina alussa mä vähän tunnustelen ja kattelen ja yritän löytää sen että millä tavalla kenenkin asiakkaan kanssa pääsisi siihen, et ollaan jollain niinku samalla sivulla. Et mikä asiakkaan se huumori on. Tai joidenkin kanssa pitää vaan mennä hyvin tiukasti ja ottaa se kukkahattu päähän ja pysytellä sen viranomaisroolin takana. Eikä ottaa yhtään mitään. Ja sitte taas toiset on semmosia et ku sä tavallaan meet siihen ja oot semmonen selkeesti kaverillinen, ni se toimii. Se rooli, se jotenkin niin riippuu tilanteesta ja asiakkaasta. Ja näin.”

Tea: ”Eihän se mee läpi et jokaisessa tilanteessa sä oot se sama persoona. Et joo sulla on ne tietyt ominaisuudet mitä sä käytät, mut se että täytyy olla täysin muuntautumiskykyinen. Että toki on tilanteita joissa sosiaalityöntekijän pitääkin pajata päähän ja ymmärtää. Ja on tilanteita joissa sun on vaan oltava natsi. Ja se kyky ymmärtää että missä kohtaa mitään. Et sitä mä en jaksa uskoa, et semmonen et ois tilanteessa kun tilanteessa sellanen äidillinen ymmärtäjä hahmo, ni se ei sit esimerkiksi teinien kanssa pitkälle vie. Kun sit taas pienten lasten kanssa se vie varmasti paljon pidemmälle ku moni muu sellanen. Ja sit perheen sisällä se rooli on erilainen myöskin suhteessa niihin eri perheen jäseniin. Et se saattaa se kiree sossu tantta muuttua hyvinkin erilaiseks, kun se vaihtaa huonetta. Et tavallaan sit se, et jos

me ajatellaan sitä nutturaa tuolla, ni eihän kenelläkään oikeesti oo sitä nutturaa siis visuaalisesti siellä. Et sehän on täysin siis se läsnäolo, et miten sä puhut ja elehdit ja se.”

Sosiaalityöntekijä siis valitsee tietyn roolin aina tilanteen mukaan. Selonteoissa korostuu ajatus siitä, miten onnistuneesti toteutettu asiakastyö vaatii tilannetajua ja muuntautumiskykyä sosiaalityöntekijältä. Asiakasryhmien välillä on eroja, kuten Tean kommentti ”*se ei sit esimerkiksi teinien kanssa pitkälle vie. Kun sit taas pienten lasten kanssa se vie varmasti paljon pidemmälle*” osoittaa. Iriksen ajatus tunnustelevasta yhteistyön aloittamisesta muistuttaa, että asiakasryhmien erikoispiirteiden lisäksi on otettava huomioon myös yksilötason erot. On siis etsittävä sopiva lähestymistapa ja käytettävä oikeanlaista huumoria, jotta päästään asiakkaan kanssa ”*samalle sivulle*”. Edellä mainittujen asiakkaaseen liittyvien piirteiden lisäksi, sosiaalityöntekijän toiminta kuvataan myös tilannesidonlaiseksi, sillä ”*joskus ymmärretään ja joskus saarnataan*”. Tean jälkimmäisessä aineisto-otteessa sosiaalityöntekijän performanssiin lisätään vielä yksi uusi roolisuorituksen ulottuvuus: ”*Saattaa se kiree sossu tantta muuttua hyvinkin erilaiseks, kun se vaihtaa huonetta*”. Esimerkiksi kotikäynnin yhteydessä työntekijä saattaa keskustella ensin koko perheen kanssa olohuoneessa ja siirtyä sitten lapsen kanssa tämän omaan huoneeseen juttelemaan kahden kesken. Perheen eri jäseniä kohdataan siis eri tavalla ja myös tilan luoma konteksti vaikuttaa työntekijän performanssiin. Taitava sosiaalityöntekijä lipuu sulavasti roolista toiseen ja tilasta toiseen, löysäten tai kiristäen kuvitteellista nutturaansa ryhmän, yksilön, tilan sekä tilanteen määrittämien edellytysten mukaan.

Seuraavassa Tean haastattelusta poimitussa aineisto-otteessa esiintyy hyvin mielenkiintoinen ajatus siitä, kuinka pitkälle itse valitun maskin periaatetta voisi soveltaa.

Tea: ”Et jos ei ois ihmisten oikeesta elämästä kyse, ni ois kiva testata et jos kokeilis et eka löytää sen oman tyylinsä ja sit seuraavana päivänä pukiskin sen jakkupuvun päälle ja ois eleeton ja käyttäis semmosta kieltä. Se kieli on kans tärkeä et puhuuko teiniä vai eikö puhu teiniä. Se luo myös sellasta, että tietosella valinnalla siihen pystyy vaikuttamaan tosi paljon. Et jos ajatellaan et ihmiset tulee ja mä oisin siellä jakkupuvun kanssa, ni en tiää oisko se tapaaminen sitte, et lähtiskö se niin hyvin välttämättä käyntiin, se on kuitenkin vaan semmonen eleetön ja ilmeetön ns. virkapuvun omaava ihminen koetaan aina kylmemmäks ja vaikeemmaksi lähestyä kun joku toinen.”

Tean rooli on siis tietoisesti valittu, mutta silti työntekijän oma moraalirajoittaa sosiaalityön ammatillista näyttämöä. Maskeilla ei voi lähteä leikkimään, sillä on kuitenkin ”*ihmisten oikeesta elämästä kyse*”. Selonteoissa luodaan siis roolivalinnoille tietynlainen eettinen

koodisto, jossa maskin valintaan on oltava oikeutetut ”karnevaalin lakien” ja oman moraalin mukaiset perusteet.

Roolien valinnassa sukupuolen aspekti nousee jälleen esiin. Sukupuoli voidaan nähdä roolina, jota esitetään. On sanottu, että nainen ei aina ole nainen, vaan hän voi tietoisesti valita sukupuoleen perustuvan kategoriajäsenyyden tietyssä tilanteessa. Milloin naisen siis ”kannattaa” olla nainen? Tietoinen roolinvalinta voidaan nähdä osana naiseuden strategista suunnitelmaa, jolla kilpailija voitetaan tai jonka avulla laaditaan luova käsikirjoitus erityistilanteita varten. (Nikunen ym. 2011, 44.) Useampi sosiaalityöntekijä kertoi hyödyntävänsä naiseuttaan erityisesti ”hömppäroolin” muodossa.

*Iris: ”Et välillä vetää ihan sellasta hömppäroolii, et ihan vaan sen takia, että asiakaskin kokee, että on helpommin lähestyttävä sillon, ku tulee vähän alas silleen, et ei oo niin se virallinen ja (...) monesti on nuorten kanssa huomannu, et semmonen nalkutus ja muu tämmönen 'ei-ei-ei' (*heristää etusormeaan*), ei mene läpi. Et helpommin saat asiat menemään perille vaik huumorin kautta. Ni käyttää sitä sitte hyväks, että minkä takia sä et vois neuvottelussaki heittää läppää ja olla semmonen ku kaikkea muuta kun se tyypillinen sossu.”*

Tea: ”Tää kuulostaa nyt tosi tyhmältä, mut kyllä siitä on monesti hyötyä, että on nainen. Niinku semmosella pienellä, esimerkiksi asiakaskontaktissa, tai vaikka vanhempien suuntaan, ni semmosta pientä, ei nyt voi sanoa flirttiä, se on väärä sana, mutta niinku semmosta, tilannetajua ja semmosta huumoria. Ni monesti naisilta siedetään enemmän, ku miehiltä. Et ehkä huumorin käyttö, et vaik se ois sama lause täysin samassa tilanteessa, ni naiselle annetaan ns. anteeks. Et jos on joku tilanne, et joku asiakas vaikka lähtee hermostumaan ni mä monesti käytän semmosta, et saatan heittäytyä välillä vähän tyhmäksi. Ja se on semmonen naisellinen asia, et mä vähän heittäydyn tyhmäksi ja sillä tavalla asetan sen asiakkaan oman asiansa asiantuntijaks ja tilanne saattaa sillä raueta. Mitä mies a) se ei tee sitä ja b) se ei voi tehdä sitä.”

Diskursseissa sukupuoli luo mahdollisuuksia ja naiseutta hyödynnetään tietynlaisen työtteen muodossa. Eettisyyteen liittyvä oikeuttamisen teema voidaan jälleen havaita diskurssien taustalla, haastateltavien perustellessa valintojaan asiakkaan edun ja onnistuneen työskentelyn muodossa: ”tilanne saattaa sillä raueta”, ”asiakaskin kokee, et on helpommin lähestyttävä”, ”helpommin saat asiat menemään perille”. ”Hömpäksi” heittäytyvä sosiaalityöntekijä pystyy käyttämään huumoria toimivana apukeinona konfliktiksi kärjistymässä olevien ristiriitatilanteiden ratkaisemisessa. Myös Goffman on pannut merkille huumorin tarjoamat mahdollisuudet. ”Jos on syytä varautua siihen, että vakavasti ilmaistut sanat kohtaavat vastustusta, etenkin tilanteissa, joissa erilaiset lainopilliset tulkinnat ovat vastakkain, saatetaan hyödyntää leikkilistä otetta.” (Goffman 1974b, 123.)

Tea: ”Vähän niinku hölmöks, et jos sillä saa tilanteen raukeemaan, ni se on vaan niinku yleinen etu, joka sitä niinku (...). Sitä mä käytän ja semmosta huulenneitto, ”

*niinku sanoin, et nainen saa vähän enemmän huumorillakin kalastettua tietoa, mitä ei välttämättä, niinku heittämällä vähän hölmöä kysymystä ja huumorilla höystetty kysymystä. Mä voin tehdä sen, mut mieskollega ei voi tehdä sitä. Et asiakas hyväksyy sen multa, koska mä olen nainen ja vähän niinku tin-tin-tin (*koputtaa etusormella ohimoaan*) ja sitte mieheltä ei. Koska tulee heti hyökkäysreaktio jos mies tekis niin. Sit oltais varmaan et 'Ootko homo?!' tai sit muuten vaan et 'Tää ei sulle kuulu'. Et mä luulen et siinä on kans naisellista hallintaa, eri roolinvaihtoja. Miehillä on se tietty selkäsuorassa rooli."*

Iris: "Mä oon sanonu joskus parillekki nuorelle et 'Sori sulla kävi tosi huono tuuri nyt. Et sä sait harvinaisen ärsyttävän sossun'. Ja ne on välillä vähän silleen et 'Oot sä tosissas?'. Ja tota yhelle sanoin et 'Mä en välttämättä oo ihan täysjärkinen sossu' ja se sano et 'En mäkään oo täysjärkinen'. (naurua)... Ja keskenään me työntekijät vitsaillaan joko asiakastilanteista tai sit nauretaan ittellemme. Et heitetään sellasta graavimpaakin läppää ja niissä tulee kyllä nää stereotypiatkin aika vahvasti."

Karnevalisointiin ja kansan naurukulttuuriin liittyvää kirjallisuutta tutkiessaan Mihail Bahtin kiinnitti huomiota siihen kuinka kaksi hyvin erilaista maailmaa voivat olla olemassa rinnakkain. Toisaalta maailmojen välille saattaa muodostua yhteentörmäyksiä, mutta myös vuorovaikutuksellinen kanssakäyminen on mahdollista. Toisessa maailmassa elää julkinen, virkapukujen koristama virallinen todellisuus, kun taas toisessa maailmassa, joka koostuu hassuttelusta ja huolettomuudesta, mikään ei ole kovin vakavaa. (Bahtin 1979, 512.) Kuten yllä esitetty aineisto-ote osoittaa, myös julkista valtaa käyttävä vakavien asioiden äärellä työskentelevä viranomainen voi heittäytyä välillä vitsailevan "hömpän" rooliin. Tea jatkaa jälleen roolivalintansa oikeuttamista ja perustelee asiaa seuraavanlaisesti:

Tea: "Ni toi kuulostaa aika kauheelta että tavallaan, et jos me puretaan sitä vähän, et kuulostaa aika kauheelta, et mä vähän heittäydyn tyhmäksi, mut ku sit taas lopputulema on yleensä, jos ajatellaan asiakasta, ni mä teen sen, jotta mä saavutan jotain. Ja se on totta että jos mä jättäisin monia asioita tekemättä, ni mä en välttämättä pääsis niin syvälle tai pitkälle tai tietoiseks jostain asiasta."

Yleisesti voidaan ajatella, että sosiaalisesti taitava toimija pystyy vaikuttamaan muihin ja saa muut tekemään yhteistyötä kanssaan (Saaranen-Kauppinen 2014, 62). Edellä esitettyssä lainauksessa Tea käyttää tietynlaista lähestymistapaa päämäärän saavuttamiseksi, samalla kuitenkin tiedostaen, että toiminta saattaa jonkun mielestä vaikuttaa kyseenalaiselta. Haastateltava haluaa oma-aloitteisesti tarkentaa ja perustella kertomaansa lisää. Onnistuneilla roolivalinnoilla sosiaalityöntekijä pääsee syvemmälle ja pidemmälle asiakastyössään. Myös aikaisemmin mainittu kukkahattutäidin stereotypia nähtiin lähinnä roolina, jota esitetään aina tarvittaessa.

Iris: "Mä en oo semmonen hirveen välttämättä hirveen vakavasti otettava siinä neuvottelutilanteessa, mutta sitte ku pitää niinku, tottakai öö sillon, vedetään se kukkahattu päähän, ku pitää tehdä päätöksiä tai jotain muuta."

Koska kukkahattutäti-stereotypia koettiin yleisesti tunnetuksi käsitteeksi, jotkut työntekijät olivat päättäneet huumorin kautta hyödyntää stereotypian olemassaoloa.

Iris: "Mun kollegalla on ihan loistava tapa välillä nuorten kans, se tota, kun se pitää semmosta puhuttelua jollekin näpistelevälle tai kännäävälle teinille. Ni se sanoo sille: 'Ootas hetki, mä otan nyt tän kuvitteellisen kukkahatun täältä hyllystä ja asetan sen päähän. Nonniin. Nyt lähtee. Nyt alkaa nalkutus-saarna'."

Saarnaaminen, jäkättäminen, puhuttelu, moraalisaarna ja nalkutus olivat termejä, joilla haastateltavat viittasivat asiakastilanteisiin, joissa tarkoituksena oli saada asiakas (joka yleensä tässä yhteydessä kuvattiin teini-ikäiseksi lakia rikkoneeksi nuoreksi) ymmärtämään rikkomustensa vakavuus ja tekojensa seuraukset. Erityisesti tämän aihealueen osalta sosiaalityöntekijöiden puheessa vaikutti korostuvan tietyn roolin tietoinen valinta.

Iris: "Sitte tietysti nämä tälläset jos on tämmönen nalkutus tapaaminen, että teinin näpistäminen ensimmäistä kertaa, tai jääny ensimmäistä kertaa kiinni siitä tai ensimmäinen joku alkoholi, et poliisi tavannu ja kaks tökkii olutta hallussa, ni silloin pidetään oikeen semmonen nalkutus puheenvuoro. Ja kyl siihen vois melkeen niinku sanotaan vetää semmosen kireen nutturun ennen tapaamista. Ja sanotaan semmonen virastorooli, et ei anneta omasta persoonasta oikeestaan mitään. Pystyyään aika etäällä, myös fyysisesti, asiakkaasta. Silleen niinku semmonen et nalkutetaan, nalkutetaan ja sitte tapaamisen lopussa sanotaan, että 'Mä toivon, että me ei nähä enää näissä merkeissä.' (...) Sit ollaan se tiukkatäti."

Sosiaalityöntekijät eivät kokeneet edustavansa oman persoonansa tai työtapansa puolesta henkilöä, jolla on kriittinen tai tuomitseva lähestymistapa tilanteisiin. Vaikutti siltä, että "tiukkatäti" koettiin roolina, joka oli ikään kuin olosuhteiden pakosta otettava ja jonka esittäminen oli missio, josta tuli suoriutua uskottavasti asiakkaan edun toteutumisen nimissä. Iriksen selonteossa nalkuttava sosiaalityöntekijä esiintyy hyvin etäisenä hahmona, joka jättää myös fyysisesti paljon tilaa asiakkaan ja itsensä väliin. Samaiseen rajaamiseen ja tiukkaan ohjaamiseen keskittyvä performanssi nimettiin Tean selonteoissa saarnarooliksi.

Tea: "Semmonen niinku, no saarnarooli, me puhutaan saarnaroolista, et nyt mä otan saarnaroolin, et nyt mä en enää kuuntele. Et nyt niinku lyödään nyrkillä tiskiän."

Haastattelija: "Mitä siihen saarnarooliin kuuluu, muuta ku et sitte saarnataan, miten se niinku muuten näkyy et mimmonen se sun habitus silloin on?"

Tea: "No sit mä oon enemmän niinku mies. Otan semmonen saarnaroolin, et nyt loppu tää ymmärtäminen! Mehän vitsillä aina sanotaan, ku naiset aina vaan ymmärtää ja ymmärtää ja miespuoliset kollegat sanoo, et mitä te nyt enää ymmärrätte yhtään mitään. Ja se on kans varmaan semmonen meidän geeneissä oleva, et naiset tuppaa aina ymmärtämään kaikkea. Tai ainakin antavat ymmärtää, että ymmärtävät kaiken. Ni tota ehkä siinä otetaan enemmän semmone tietsä "munat esiin"-tyyppinen lähestyminen. Et nyt mä kerron teillä tätä ja tätä ja vaik naisille mun mielestä yritetään aina kovasti vedota tunteisiin, ni ei sit anna sille tilaa. Sille

asiakkaalle ei anneta samalla tavalla tilaa siihen. Otetaan enemmän semmonen, et tää juttu menee nyt näin. Enemmän semmonen miehinen ote. Et asiakas tietää, että 'Oho, nythän tää ottikin tämmösen roolin. Apua.' Ja (asiakas) kuuntelee ja sitte that's it."

Aikaisemmin kuvattujen sukupuolettomuutta korostavien ja toisaalta naiseutta ilmentävien maskien lisäksi naistyöntekijä voi siis asettaa kasvoilleen myös hyvin maskuliiniseksi kokemansa maskin. Tällöin ”olla enemmän niinku mies” ja toimitaan ”miehisellä otteella”. Maskien moninaiset variaatiot tuottavat kokonaisuudessaan kuvan, jossa sosiaalityöntekijästä loihditaan melkoinen roolijonglööri. Eräs edellä esitetyn lainauksen yksityiskohta laittaa pohtimaan, kuinka laajalle performanssin elementit ulottuvat koko sosiaalityön kontekstissa. ”Tai ainakin antavat ymmärtää, että ymmärtävät”, työntekijä toteaa. Esittävätkö naispuoliset työntekijät ymmärtäväistä hahmoa, vaikka todellisuudessa suhtautuisivatkin asiaan tuomitsevasti? Voiko työntekijä siis esittää sekä jämäkkää miestä, että ymmärtäväistä naista? Ulottuuko erilaisista roolisuorituksista luotu lastensuojelun karnevaali aina työntekijöiden omaan tiimipalaveriin asti?

Tutkimuksen aineiston analyysi tuotti merkittävän määrän myös pukeutumiseen liittyviä selontekoja. Millaisiksi sosiaalityöntekijöiden tuottamat *rooliasun diskurssit* muodostuvat silloin, kun kyseessä on itse valittu maski, jonka työntekijä on tietoisesti tuottanut? Sosiaalityöntekijä, joka on viranomaisen roolissa, mutta työskentelee kuitenkin ilman ammattikunnan omaa univormua, joutuu kiinnittämään huomiota pukeutumiseensa ja siihen, millaisen kuvan haluaa ulkoisella olemuksellaan itsestään antaa. Kuten Goffmankin (1955, 23) toteaa ”Antamalla hyvän kuvan itsestään antaa samalla hyvän kuvan ammatistaan”. Virkavelvoitteiden, työyhteisön paineen, organisaation johdon tai työnkuvan saneleman pakollisen ”esiintymisasun” sijasta sosiaalityöntekijät ottavat itse vastuun puvustuksestaan ja tuottavat suunnitelmalliseen strategiaan liittyviä diskursseja. Sosiaalityöntekijät kertoivat ottavansa pukeutumisessaan huomioon asiakkaan näkökulman, ja joskus, vaikkakin huomattavasti harvemmin, tuotettiin myös omiin intresseihin perustuvia selontekoja.

Tea: ”Me naiset pohditaan ku me katotaan esimerkiksi seuraavan päivän tapaamisia, et monesti kuulee et mietitään et ketä tavataan ja miten pukeudutaan.”

Selene: ”Mut toisaalta, jos aatellaan et se meidän kohderyhmä on kuitenkin se kaikkein huonoimmassa asemassa olevat, ni ei se mun mielestä kauheesti, ei se oo oikeen silleen tota ei se kauheen kiva oo, että toinen menee kultakorut kaulassa ja liituraita puku päällä ja kohtaa sen ihmisen. Et kyl se sit mun mielestä myös näkyy sit siinä vuorovaukutuksessa jos, tai ei välttämättä, mut niinku jotenkin ite aattelee sit kuitenkin et ku mennään kotikäynneil tuol ihmisten kodeis ja muualla, ni ne vaatteet täytyy olla myös semmoset, ettei ne oo ihan parhaimmat, et ne ei oo kaikkein laatumerkkisimmät.”

Ensisijaisesti pukeutumisella, tyyllillä ja ulkoasulla pyrittiin tietoisesti edesauttamaan hyvän asiakassuhteen luomista. Onnistuneella pukeutumisella katsottiin olevan positiivinen vaikutus toimivan kontaktin muodostumisessa. Tai ehkä päinvastoin ”epäonnistuneen” ensivaikutelman koettiin häiritsevän asiakassuhteen muodostumista ja luottamuksen syntymistä. Ilman toimivaa vuorovaikutusta sosiaalityötä on mahdoton tehdä.

Tea: ”Että tavallaan että ois niinku neutraali. Et siihenkin mulla on teoria, et miks. Me pyritään olemaan ärsyttämättä, et se asiakaskontakti ei hävii sen takia (...) Esimerkiksi jos on paljon nuorten tapaamisia, ni sit voi olla vähän semmosta nuorekkaampaa pukeutumista. En nyt sano, et mennään verkkareissa, mut sitä on kuullu, et vaik otetaan jotain koruja pois. Tai jotain isoja puuhelmiä, värikkäitä muotoja, isoja ja näyttäviä koruja, ni semmosia saatetaan ottaa pois. Ne jotenkin tuppaa ärsyttämään varsinkin nuoria. Et jotenkin vähän pelkistetään itseämme myös niinku joihinki tilanteisiin.”

Kaija: ”Et jos on hyvin paljastava, niin ei se ainakaan mejän työssä ehkä oo ihan paras mahdollinen, et se voi ehkä jopa vähän niinku tommosia hämmentää tommosia teinipoikia tai teinityttöjä tai pieniäkin lapsia. Se voitais kokea kiusallisena.”

Samassa yhteydessä Kaija toteaa, ettei paljastavaa pukeutumista välttäänsä ajattele vain asiakkaan etua vaan huomioi myös omat tarpeensa.

Kaija: ”Ja jotenkin niinku mun kehollisuus kuuluu mulle itelleni, ja mun omaan elämään ja mun vapaa-aikaan.”

Samoin kuin muissa toimijuuteen liittyvissä konteksteissa, myös työelämässä esiintyy tiettyjä kriteereitä ja odotuksia siitä, minkälainen sosiaalinen toiminta koetaan suotavaksi ja minkälainen menettely tuomitaan (Saaranen-Kauppinen 2014, 58). Toisinaan työyhteisöihin saapuu täysin uusia jäseniä, joilla ei vielä ole selkeää käsitystä työpaikan kirjoittamattomista säännöistä tai ammattietiikkaan liittyvästä epävirallisesta koodistosta. Nämä paikalle pöllähtäneet noviisit saattavat tietämättään rikkoa työpaikan etikettejä. Sosiaalityöntekijät kertoivat, että erityisesti opiskelijat, jotka olivat tulleet lastensuojeluun suorittamaan työharjoittelujaksoa, saattoivat tehdä pukeutumiseen liittyviä virhearviointeja.

Iris: ”Meil oli harjoittelijana tämmönen nuori erittäin kaunis blondi, joka käytti semmosia hyvin kireitä vaatteita ja korkeita korkoja. (...) Kyl kuulemma teinipojat oli puhunu et ’hei siel on tämmönen’. Voin kuvitella et on varmaan muuallakin puhuttu. Mutta oli, teinipoikien keskuudessa oli sana leviny, et siel on tämmönen.”

Iris kertoo, kuinka harjoittelijan poikkeavasta pukeutumistyylistä oli siis tullut yleinen puheenaihe tietyn asiakasryhmän keskuudessa. Virhearviointien sattuessa sosiaalityöntekijöiden keskuudessa tapahtuu toisinaan ”sisarellista” ohjaamista, kohti siveellisempää ja ammatillisempaa pukeutumista. Tällöin kokemattomampi sosiaalityöntekijä

asettuu ulkoa päin määrätyn maskin (mahdollisesti vastentahtoiseksi) vastaanottajaksi, kun taas kokenut työntekijä muuttuu maskin maalaajaksi ja toimijuutta rajoittavaksi auktoriteetiksi. Sosiaalityöntekijät pitävät siis itse huolen oman ammattikuntansa kirjottamattomien sääntöjen säilymisestä.

Selene: ”Kyl mä joskus mul oli yks opiskelija ja kyl mä sille sit jouduin sanomaan, ku sillä oli semmonen just ja just haarovälin peittävä semmonen hame ja sit sil oli oikeen vielä piikkikorkoset kengät, ni kyl mä siihen sanoin, et tuolla kuitenkin kun liikutaan ni kannattais sitä pukeutumista sitte mieltä et mikä on työpukeutuminen ja mikä on juhlapukeutuminen. Sitte en mä tiedä et onks se jotenkin ettei tuu sitte ehkä leimatuks tai kiinnity huomio epäoleellisiin asioihin. Asioihin mitkä on epäoleellisia, vie asiakkaan huomion jonnekki mihi ei pitäis viedä.”

Aikaisemmin Tea kuvaili ”hömppäroolin” käytön yhteydessä saavuttavansa jotain omalla roolivalinnallaan. Iris puolestaan palaa samaisen teeman äärelle kertomalla roolivalinnan toisinaan perustuvan myös eräänlaiseen itsesuojeluvaistoon.

Iris: ”Et jos ajattelee et nää on välillä hirveen graaveja juttuja ni se että sä pitäydyt aika tiukasti jossain vähän etäisemmässä viranomaisroolissa ihan vaan suojataks ittees. Et ku ollaan hyvin voimakkaiden tunteiden kanssa tekemisissä ettet sä tavallaan ota ittees liikaa sitä asiakkaan pahaa oloa. Et jos sä päästät asiakkaan hirveen lähelle, ni sillon sun on kauheen vaikee tehdä sellasia epämiellyttäviä päätöksiä. Et se on aina semmosta tasapainottelua niiden roolien välillä.”

Etäisyyden teema nousee jälleen esiin, kun Iris puhuu aikaisemmin mainitun fyysisen etäisyyden lisäksi myös emotionaalista etäisyydestä. Mikäli asiakas on päässyt emotionaalisesti ”hirveen lähelle” saattaa se hankaloittaa sosiaalityöntekijän päätöksen tekoa. Aineisto-otteessa välähtää myös virkavelvoitteiden luomat pakottavat olosuhteet. Sosiaalityöntekijän on tehtävä ”epämiellyttäviä” päätöksiä, mikä johtunee Bahtinia lainatakseni karnevaalin asetelmasta, josta ”ei voi poistua minnekään”. Sosiaalityöntekijän velvoite tehdä jotain, joka ei ole hänelle mieluista, perustuu siis ulkopäin määrättyyn maskiin. Samalla työntekijä voi kuitenkin tietoisesti valita oman roolinsa siten, että saa minimoitua epämiellyttävän toiminnan henkilökohtaiset haittavaikutukset.

4.5 Rikotut maskit

Erilaiset tekijät, jotka määrittävät sitä mitä ihminen osaa, joutuu tai voi tehdä tietyissä tilanteissa, rajoittavat yksilön toimijuutta (Ojala, Palmu & Saarinen 2009, 16). Aina ulkoa

annettuun asetelmaan ei kuitenkaan ole pakko alistua, vaan stereotypioita ja muita ennakko-oletuksia voidaan pyrkiä hävittämään esimerkiksi aktiivisesti tuotetulla vastapuheella. Sosiaalityöntekijät kertoivat, että toisinaan ennakko-oletukset kuitenkin katoavat kuin itsestään, sillä todellisuus poikkeaa niin merkittävällä tavalla stereotypiasta.

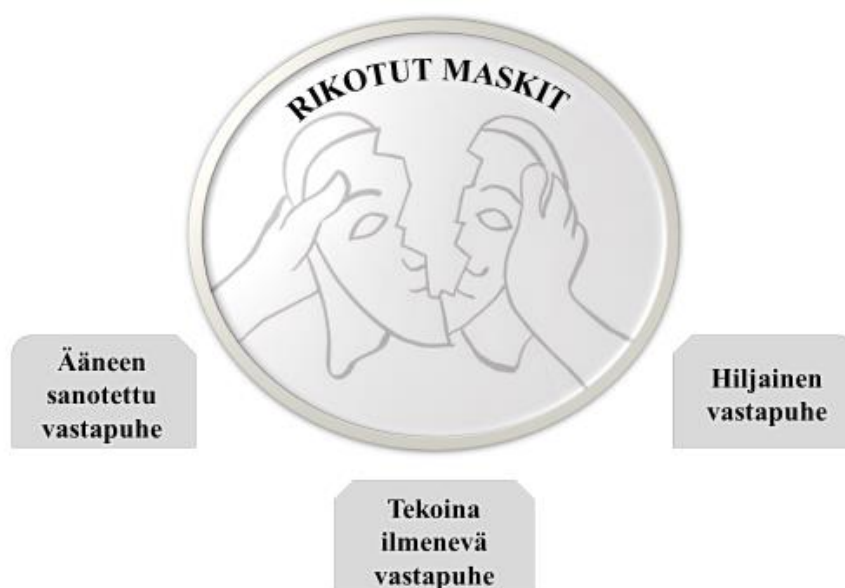
Tea: ”Ne huokasee helpotuksesta et se jännitys laukeaa, kun ne saakin tavallisen ihmisen vastaansa.”

Iris: ”Joo, joo ja tottakai nyt yleensä silleen et kun on pitempään töissä ollu, ni nää yleensä nää kaikki yhteistyökumppanit oppii tuntemaan ja tietämään. Et kyllä siinä ne ennakkokäsitykset karisee.”

Kaija: ”Et ne on alkuun jännittyneitä ja sit lopuks ne huokasee et et sä nyt niin kamala ollutkaan ku mä kuvittelin.”

Tea: ”Et monesti kuulee, että ’Oho! Aijaa. En mä odottanu mitään tollasta!’. Ja mä uskon et monesti se stereotypia asiakkaiden päässä on se että jakkupukunen siisti virastonainen ja sit ku sä tuutkin ei nyt verkkareissa mut lökäreissä ja sä ootkin ihan nuorekas ja käyttäytyt silleen ihan samalla tavalla ku kassalla, et sä tervehdit ja aina otat kontaktia ennen ku mennään vaik johonkin palaveriin sisälle. Ni asakkaat on ollu hämmästyneitä, et ’Oho ei kyl vastannu yhtään mun mielikuvia’. Et niitä stereotoita pystyy kumoamaan sillä omalla toiminnallaan.”

Tean viimeinen lainaus antaa jo viitteitä siitä, miten työntekijä saattaa tietoisesti omilla valinnoillaan pyrkiä rikkomaan kohtaamiensa asiakkaiden ennakko-oletuksia. Työntekijä pukeutuu rennosti, käyttäytyy luontevasti ja kohtaa asiakkaat ystävällisesti. Tean tuottama omakuva antaa viitteitä nuorekkaasta ja helposti lähestyttävästä työntekijästä. Tämän kaltainen toiminta on tässä tutkimuksessa tulkittu teon kautta tuotetuksi vastapuheeksi, johon on diskurssianalyysin avulla sisällytetty kaikki ne selonteot, joilla työntekijä kertoo tavoittelevansa stereotypoiden murtamista ja sosiaalityöntekijän perinteisen maskin hajottamista. Vastapuhe ei aina ole pelkästään sanallista argumentointia, vaan myös hiljaisuus, tilanteesta vetäytyminen tai muu vastaava toiminta voi olla osoitus non-verbaalista vastalauseesta (Juhila 2004, 20). Tutkimuksen aineisto tuotti vastapuheen osalta kolmenlaisia diskursseja: 1) **ääneen sanotettua vastapuhetta**, 2) **tekoina ilmenevää vastapuhetta** sekä 3) **hiljaista vastapuhetta** (kuvio 7).

Kuvio 7: Rikottujen maskien diskurssit

Ensimmäisessä vastapuheen diskurssissa tarkasteltiin ääneen tuotettua vastapuhetta, joka saattoi ilmetä ”*me ei olla sellasii, se ei oo totta*” tyyllisenä vasta-argumentointina. Tekojen vastapuheen ulottuvuudessa on tarkasteltu sellaisia työntekijöiden valintoja, jotka asettuvat jollain tavalla stereotyyppioita tai toimijuuden rajoitteita vastaan. Hiljaisen vastapuheen diskurssit koostuvat selonteosta, joissa vastapuhe on tuotettu muodossa, jota ei ulkoisesti voida havaita. Näihin rikottujen maskien diskursseihin perehdytään seuraavaksi.

Tutkimukseen osallistuneilla sosiaalityöntekijöillä oli haastattelutilanteessa kaikilla tarve muistuttaa, että heidän ammattikuntaansa liitetyt stereotyyppiat ovat hyvin kaukana todellisuudesta. **Ääneen sanotetun vastapuheen diskurssi** koostuu siis selonteosta, joissa on selkeästi argumentoitu stereotyyppiä vastaan ja aktiivisesti tuotettu haastattelun yhteydessä puhetta, joka pyrkii kumoamaan ennakko-oletuksia – myös niitä oletuksia, joita työntekijä itse oli haastattelussa tuottanut. Alla esimerkkejä ääneen tuotetun vastapuheen diskursseista.

Kaija: ”Mun mielestä se ei ole ihan niin. Mä en allekirjota sitä (stereotyyppiä) ollenkaan.”

Iris: ”Meil on aika äänekkästä ja rempseetä porukkaa. Mut se ei jotenki iske siihen mun sossu stereotyyppiaan, siihen perinteiseen kukkahattuun.”

Selene: ”No mä aattelen ainakin niinku et tati, ni siit tulee mieleen et se on vanhempi henkilö, jos mä aattelen meidän työyhteisöä, niin meillä on kuitenkin aika nuorekaskin yhteisö, et mun mielestä kukaan ei ainakaan semmoseen tati kaavaan kauheesti sovi.”

Tea: ”Mehän ei olla sellasia. Ei ainakaan nykyajan sossut. Nykykoulutuksen saaneet sossut ei ole sellasia harmaita tanttoja. Ei todellakaan. Olis vähän harmaampaa, ni se vois olla jopa helpompaa. Heheh. Niinku back to basics. Mut niinku ei. Mun mielestä nyky-yhteiskunnassa myös sossun koulutuksessa näkyy se, että sille persoonalle annetaan tilaa ja mahdollisuus. Ei yritetä tehdä susta tietyn näköstä tai tietyn kaltasta.”

Toisin kuin aikaisemmin tuotetut toimijan aseman ja roolin rajoittamat diskurssit, tässä lainauksessa Tean selonteko puolestaan tuottaa kuvauksen sosiaalityöntekijästä, jolla on vapaus ilmaista ja toteuttaa itseään. Näin ollen työntekijä ei ole sidottu tiettyyn positioon, vaan saa toimia vapaasti. Puheessa ilmenee myös tietynlaista huumorilla sävytettyä itseironiaa. Myös Selene kuvaa kuinka huumoria voidaan käyttää, kun sosiaalityöntekijät sanallisesti ”kapinoivat” rajoitettua toimijuutta ja pukeutumiseen liittyvää byrokratiaa vastaan. Selenen kuvaus sijoittuu tilanteeseen, jossa työntekijät keskenään ”valvovat” johdon asettamien pukeutumismääräysten toteutumista käytännön tasolla.

Selene: ”Ja sit se on kans vähän niinku vitsi se siinä, et ’Hei hei, toi ei ole pukeutumiskoodin mukainen’ (...) Ja sit jos se alkaa olla noin tarkkaa ja säännösteltyä, ni sit se alkaa jo olee vähän niinku et siihen tulee jo vähän semmonen holhoamisen piirre ja sit se voi jo vähän kääntyä itseään vastaan.”

Onko työntekijä, jonka asu ei ole pukeutumiskoodin mukainen, rikkonut johdon määräyksiä tarkoituksella? Mikäli näin olisi, esimerkki asettuisi **tekoina tuotetun vastapuheen diskurssiin**. Tähän kokonaisuuteen on sisällytetty kaikki ne selonteot, joissa haastateltava kuvasi toimintaa, tekemistä tai valintaa, jonka avulla hänen ammatilliseen rooliinsa kohdistuvia ennakkooletuksia pyrittiin kumoamaan.

Kaija: ”Että sä et osaa mitään tai että tuo on jotenkin mitätön kunnes pystyy sitten asioista puhumaan ja pystyy perustelevaan ja sitten sitä kautta saa sitä luottamusta. Mut että helposti asiakkailla on tai joskus jopa yhteistyökumppaneilla on vähän sellanen vähättelevä alkuasenne.”

Kaija kuvailee, kuinka ensikohtaamisten ilmapiiri on usein vähättelevä ja latautunut negatiivisilla ennakkooletuksilla. Tilanteissa lastensuojelun työntekijä joutuu ikään kuin todistamaan pätevyytensä, ja vasta siinä onnistuttuaan voi hedelmällisempi yhteistyö alkaa. Onnistunut argumentointi ja verbaalinen lahjakkuus auttavat stereotypian murtamisessa. Haastavien alkuasetelmien lisäksi sosiaalityöntekijät päätyvät myös asiakasprosessin muissa vaiheissa työnkuvansa vuoksi säännöllisesti tilanteisiin, joissa rajoitustoimenpiteiden tai vastentahtoisten viranomaistoimien vuoksi asiakkaan suhtautuminen työntekijää kohtaan tai vähintäänkin vallitsevaa tilannetta kohtaan on kielteinen. Aineistoa analysoidessa kävi ilmi, että työntekijät tuottivat diskursseja, joissa kuvattiin ikään kuin toimintaan liittyviä ”strategioita”,

joita työntekijä saattaa käyttää haastavissa asiakastilanteissa. Työntekijä voi strategisesti esimerkiksi asettua asiakkaan puolelle, sanoittaa prosessia, perustella ja oikeuttaa omaa toimintaansa, normalisoida asiakkaan tunteita ja suhtautua myötätuntoisesti tämän reaktioihin. Vaihtoehtoisesti voidaan myös rajata ja kontrolloida asiakasta, joka ei haastavan tilanteen tullen pysty toimimaan yleisesti hyväksyttävällä tavalla.

Selene: ”Tollasissa tilanteissa ni oon sanonu et kyl sä saat olla vihanen. Et ne voi olla niitä tuntemuksia mitä siinä tulee. (...) Ja sit tietysti se, että se raja pitää olla siinä et mitä tahansa ei pidä ottaa vastaan. Toiset on just sit semmosia et ne vaatii sitä rajaamista.”

Iris: ”Ei siinä auta muu ku kertoa et me toimitaan lain puitteissa, et laki se määrittää tietyt jutut (...) Mä voin sanoa et mä en voi toimia tässä tilanteessa toisin. Piste.”

Nämä sosiaalityöntekijöiden toimintatavat voidaan tulkita myös eräänlaiseksi vastapuheeksi, jossa omien valintojen myötä asettaudutaan vastustamaan tilannetta, missä työntekijä leimataan ”pahaksi” ja hän joutuu toimimaan ”julmana viranomaismaskina” ilmenevän kontrollin stereotypian takaa. Oikeanlainen ammatillinen toiminta voi edesauttaa asiakkaan kanssa tehtävää yhteistyötä ja murtaa ammattikuntaan kohdistettuja ennako-oletuksia. Ennako-oletuksia ja rajoitettua toimijuutta vastaan asetettiin myös pukeutumiseen liittyvien vastapuhetta ilmaisevien valintojen kautta. Myös nämä valinnat sijoittuvat vastapuheen diskurssiin ja rikkovat stereotypisia maskeja.

Kaija: ”Musta on kiva kävellä työpaikan käytävillä korkkareissa. Varsinkin ku on aika pienikokonen ni saa niistä vähän lisää pituutta. Ja joo, et se on minun tapa. On meillä osa jotka kävelee jossain tossuissa ja työkengissä, mutta mä tykkään kävellä korkkareissa.”

Iris: ”Itsehän sossuna ripsipidennykset, hiusten pidennykset. Joo-o. Tota, mä en oo ikinä nähny sitä haittana.”

Pitkät ripset, huolitellut hiukset ja korkokengät puhuvat vahvasti muun muassa ”harmaana hiirenä” esitetyn ja ”sukupuolettoman hyysääjän” stereotyyppioita vastaan. Sosiaalityöntekijän huoliteltu ja naisellinen olemus voidaan nähdä myös vastalauseena työpaikan asettamia säännöksiä kohtaan.

Kolmas vastapuheen diskurssi koostui aineistosta nousseista selonteoista, joissa työntekijän vasta-argumentit esitettiin *hiljaisen vastapuheen* muodossa eräänlaisen sisäisen dialogin kautta. Sosiaalityöntekijä ei tuotakaan aktiivisesti vastapuhetta ääneen lausutuilla sanoillaan tai teoillaan, vaan päättää ohittaa kohtaamansa stereotypian, loukkauksen tai muun vastaavan ei-toivotun kommentin tai tapahtuman. Toisaalta työntekijä näyttäytyy tilanteissa passiivisena ja

alistuvana toimijana, vaikka samaan aikaan sisäisesti tuotettu puhe sisältää päinvastoin hyvin voimauttavia ja itsevarmuutta uhkuvia elementtejä. Sosiaalityöntekijän sisäinen dialogi koostuu voimakkaasta vastapuheesta, mutta työntekijä päättää asettua ikään kuin tilanteen ”yläpuolelle” ja jättää kohtaamansa stereotyyppiat omaan arvoonsa. Erityisesti sukupuoleen liittyvät teemat korostuivat tämän diskurssin yhteydessä. Naiseuden halventamisen ohittaminen toistui työntekijöiden tuottamissa selonteoissa. Sosiaalityöntekijän sukupuoleen kohdistuneita loukkauksia ei koettu henkilökohtaisiksi vaan ne pyrittiin systemaattisesti ohittamaan.

Selene: ”Mut en mä ainakaan itse niinku mä en oo ottanu sitä niinku niin sillai niinku vakavasti, enkä niinku mitenkään loukkaavana, et mä koen olevani sinut sen kanssa. (...) Ite ku on semmonen et ei piittaa niistä. Ne ei merkitse mulle sillai. Mä en koe henkilökohtaisesti niistä koskaan silleen kiusaantuneeni, et mä oisin jääny niitä miettimään työpäivän jälkeen tai muuta. Et lähinnä mä oon jättäny sen sillain et vitsi te ootte tosi brutaaleita ja yksinkertasia. Jättäny ihan omaan arvoonsa.”

Hiljaisen vastapuheen diskurssin yhteydessä erityisesti Kaijan tuottamat selonteot voidaan ottaa lähemmän tarkastelun kohteeksi. Ne havainnollistavat esimerkillisesti kyseisen diskurssin sisältöä. Aikaisemmin Kaija kertoi asiakasnuoresta, joka kieltäytyi keskustelemasta hänen kanssaan vain sen vuoksi, että Kaija on nainen. Asiakkaasta puhuessaan Kaija jatkoi:

Kaija: ”Mutta mä aattelen sitä että se, se ei oo mun ongelma, mä en ota sitä niinku henkilökohtaisesti, enkä koe siitä mitenkään paha mieltä. Että hän, tää lapsi, ei halunnut keskustella mun kanssa, ja hän tuli neuvotteluihin ja joitakin sanoja vaihto siinä, mutta hän on sen suoraan ilmassu, et hän ei välitä naisista.”

Kaija: ”No sitte tota, ku mä oon aika pieni kokonen ja sillain, ni ehkä joskus jossakin yhteyksissä jotkut laitosjohtaja miehet semmoset oikeen isokokoset macho miehet on halunneet näyttää vähän ”kaapin paikkaa”. Mutta tota mä en ehkä sitäkään ota henkilökohtaisesti, että heillä on siihen tarve ja se suotakoon heille”

Kaijan todetessa ”se suotakoon heille”, hän asettaa itsensä ikään kuin ymmärtäjän kategoriaan. Syystä tai toisesta Kaija ei kuitenkaan katso aiheelliseksi tuottaa vastapuhetta tai asettua ”valtataisteluun” edeltävän esimerkin asiakkaan tai kuvaamansa ”machon” yhteistyökumppanin kanssa. Sisäisessä dialogissa Kaija on jo rikkonut hänelle asetetun maskin, sillä hän tietää, ettei toisen tahon näkemys vastaa hänen omaa käsitystään, eikä ole totta hänelle itselleen. Kaija jatkoi:

Kaija: ”Voi olla näyttävä nainen, huoliteltu ja laitettu ja silti ammatillinen. Ne ei oo missään tapauksessa erottavia, tai eri asioita. Mut siinä tilanteessa, jos joku machoilee minulle tai sanoo et hän ei keskustele naisten kanssa, niin mulle on ihan sama tavallaan se miltä mä ulkosesti näytän, jos minä sen asiani osaan.”

”Jos minä sen asiani osaan” kuvaa Kaijan käsitystä siitä, että tieto omasta osaamisesta ja ammatillisuudesta riittää joissain tilanteissa itselle tuotettuna perusteluna. Tuolloin

vastapuhetta ei enää tarvitse tuottaa ääneen lausuttuina sanoina tai toimintaan heijastuvana strategiana. On ”ihan sama miltä mä ulkoisesti näytän”, joten ulkoista olemusta ei ole syytä lähteä muokkaamaan.

Hiljainen vastapuhe voi olla oppositioon asettuvaa vasta-argumentointia ja eriävien mielipiteiden mitätöintiä. Samalla stereotyyppisten maskien rikkominen voi myös perustua yleisestä poikkeavaan tulkintaan. Aktiivisena toimijana sosiaalityöntekijä voi valita, kuinka haluaa kohtaamiinsa stereotypioihin suhtautua. Negatiiviseksi tarkoitettu argumentti tai loukkaus voidaankin tulkita myönteiseksi maskiksi, jonka kielteisyys rikotaan kääntämällä tilanne omaksi eduksi.

Tea: ”Et esimerkiks kun mulle sanottiin et ’sä oot tommonen natsi, etkä sä ymmärrä mitään’, ni mä otin sen komplimenttina. Tavallaan, et mä kykenin tuomaan semmosen tilan siihen, että se tunneside ei menny liian pitkälle. Et mä koen et se, että mua sanotaan natsiksi on positiivinen, kun taas se että jos mua ruvetaan äidillisesti kohtelemaan ni sitä mä en ehkä pidä niinkään positiivisena asiana. Koska kuitenkin prosessi on lain mukana ja sun täytyy tehdä sitä boxin ulkopuolelta. Et sillon jotenkin koki, et on onnistunu (...) Joo, siis mähän oisin ihan ylennetty, jos joku sanois mulle et höllää vähän nutturaas. Ni mä oisin varmaan ihan et jesh I’ve reach my professional goals! (naurua) Ja sit mä oisin et wuhuu! Ja sit jotkut loukkaantuis ihan älyttömästi, et sekin on taas vähän et se työkokemus ja varmuus et ymmärtää itse oman roolinsa paremmin.”

”Natsi-Tea” saa diskurssissa myönteisen merkityksen, sillä kontrollin maskin takaa toimiessaan sosiaalityöntekijä on onnistunut täyttämään viranomaisroolin vaatimat ammatillisuuden kriteerit. Tea kuitenkin muistuttaa, etteivät kaikki työntekijät välttämättä tekisi asiasta samanlaista tulkintaa. Myönteisyys korostuu myös muissa kyseisen haastateltavan tuottamissa diskursseissa, joissa esimerkiksi stereotyyppien olemassaoloa asetetaan puolustamaan.

Tea: ”No must ne (stereotyyppiat) on ihan jees. Kai niitä tarvitaan. Kai niitä tarvitaan. Et jos me ajatellaan, et joku ite asioi jossain, puhuu jonkun kanssa tai saa kirjeen joltain, ni ihminen tarvii sen visuaalisen kuvan. Et kai se on joku semmonen et se tarvitaan se stereotypia et ihminen ylipäätänsä uskaltaa ja pystyy lähtee siihen prosessiin. Et nyt mä tapaan sosiaalityöntekijän, et okei nyt mä tapaan sen. Ja sit siitä on luotu joku jakkupuku ajatus. Ja sit huokastaan helpotuksesta ku siellä ei ollukkaan sellanen. Tai sit vaan todetaan et no joo olipa se just sellanen kun mä ajattelin. Et se on pakollinen. On pakko olla joku visio siitä että mitä mä tuun kohtaamaan. Muuten ei pysty lähtemään siihen työskentelyyn.”

Jonkinlainen ennakkokäsitys on Tean mielestä edellytys asiakasprosessin käynnistymiselle. Näin ollen vastapuheen tuottaminen ei aina olekaan aiheellista, vaan stereotyyppien olemassaolo voidaan tulkita tarpeelliseksi, ehkä jopa välttämättömäksi ilmiöksi. Seuraavassa aineisto-otteessa Tean kertomus tiivistää aikaisemmin esiteltyjä vastapuheen diskursseja.

Tea: "Nuorten ja lasten kohdalla ni se stereotypia lähtee tosi nopeesti pois. Se on helppo murtaa (...) Mutta tota vanhempien kanssa on joutunu tekee töitä. Et ne on niin juuttuneita siihen et sä olet tietynlainen ja vaikka sä kuinka olet tommonen ja sä oot oma persoonas ja naurat ja what ever ni 'Mä en silti usko et sä oot mitään muuta kun mun vihollinen ja sä olet semmonen harmaa ja kylmä ja sä et mitään voi ymmärtää tai en mä voi teille kertoa. Ja toi sun tommonen inhimillisyys on vaan näytelmää, että sä saat meijät kertomaan asioita.' Ja tota jotenkin semmonen, et pidetään vaan se oma ajatus. On useesti jopa kuullu sitä et 'Hei mä diggaan susta, sä oot hyvä tyyppi, mut sä oot silti sossu. Et niinku sä oot mulle virkanainen ja sä et mulle mikskään muutu.' Tai näin."

Maskin rikkominen on sosiaalityöntekijälle helpompaa, mikäli asiakas on vielä nuori ja saattaa jo ikänsä vuoksi suhtautua asioihin avoimemmin. Kuitenkin on myös paljon asiakkaita, jotka pitäytyvät kaikesta huolimatta kielteisessä kannassaan ja kokevat työntekijän olevan heitä vastaan eikä heidän puolellaan. Tea jatkaa toimijuuden strategioista, jotka eivät kuitenkaan tuota toivottua lopputulosta:

Tea: "Että sä voit kokeilla niinku mä puhuin siitä et se ei oo se visuaalinen nuttura tai äidillinen olemus, sä voit kokeilla erilaisia roolia. Erilaisia lähestymistapoja. Sä voit kokeilla eri työpareja tai eri kompoja, mutta tota semmosta ihmistä, jolla on semmonen tietynlainen stereotypia lyöty tolle sossulle, ni ei se vaihdu siitä. Et vaikka vaihtais sossuakin ni ei se mitään auta koska sit se taas vaan lähtee alusta. Ja sit se lähtee se jankkaaminenkin alusta ja sitä vähemmän sä pääset siitä ikinä eroon. Et se ei oo mielipidekysymys et jos ajatellaan sosiaalityöntekijän prosessia, ni se pitää joskus vaan sit hyväksyä et sä et saa lyötyä sitä stereotypiaa pois. Ainakaan tässä vaiheessa."

Sosiaalityöntekijä saattaa siis joutua tilanteeseen, jossa stereotyyppinen maski ei useista eri yrityksistä huolimatta murru. Selonteossa korostetaan, ettei silloin ole kuitenkaan kyse sosiaalityöntekijän epäonnistumisesta, esimerkiksi väärästä roolivalinnasta, vaan ennemmin haastavan asiakkaan ehdottomuudesta. Tea päättää puheenvuoronsa muistuttamalla, että lopulta myös kielteisesti suhtautuneen asiakkaan antama palaute saattaa kuitenkin kääntyä myönteiseksi. Yhteistyön ja kenties myös vastapuheen diskurssien tuottamat tulokset ovat nähtävissä asiakassuhteen päättyessä, jolloin kiinni pidetyistä stereotypioista päästetään vihdoin irti.

Tea: "Ja niinku sanoin ni sitte ku katsellaan vuosien päästä tai sit ku asiakkuus loppuu, ni sit saattaa tulla se et 'Hei et sä ollukkaan niin paha'."

Ajatus siitä "ku asiakkuus loppuu" voi toisaalta olla myös verrattavissa lastensuojelun performanssin päättymiseen. Jossain vaiheessa tulee luopua näyttämöllä käytetyistä maskeista ja kielestä (Goffman 1959, 273). Ehkä lastensuojelun sosiaalityöntekijän roolisuoritus ei olekaan ollut ainoa palkinnon arvoinen ponnistus, sillä kenties asiakaskin pitäytyy yhtä antaumuksella ja uskollisesti omassa roolissaan aina siihen asti, kunnes esirippu laskeutuu.

Vasta näytelmän päätyttyä maskit riisutaan, otetaan vastaanäyttelijää kädestä kiinni ja yhdessä hymyssä suin kumarretaan hurraavalle yleisölle.

Lastensuojelun sosiaalityöntekijöihin liitettyjen stereotyyppien vastustaminen tai maskien rikkominen ei aina ole aiheellista. Sosiaalityöntekijät toivat nimittäin esiin, ettei ammatin stereotypia aina suinkaan ole negatiivinen. Kun ennako-oletus on myönteinen, ei maskin rikkomiselle ole tarvetta, vaan asetelmaa voidaan hyödyntää asiakastyön toteuttamisessa.

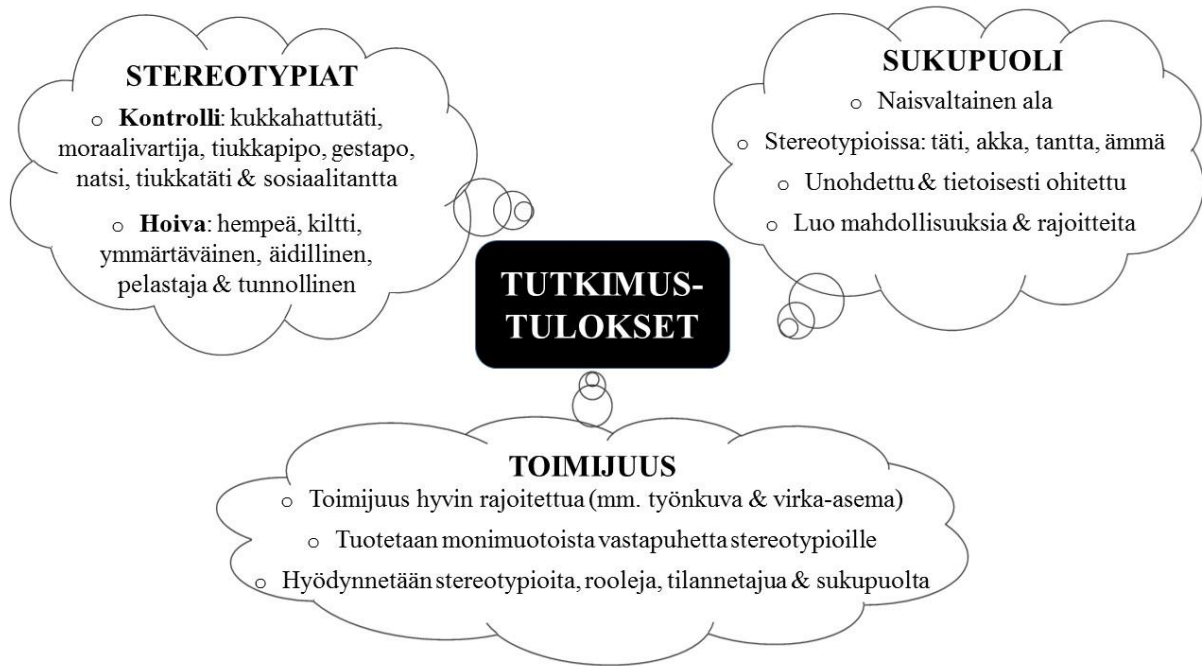
Iris: ”Et mejän yhteistyö lähti silleen aika helpolla, et hänellä oli semmonen ennako-oletus, et okei hän on luotettavalta taholta kuullu, että mä oon kiva. Ja hänellä oli sellanen ajatus, että mun kanssa tehdään yhteistyötä.”

Selene: ”Onhan semmosia et käsitykset on myönteisiä. Hyvin paljonkin on sellasia ja silloin se on sit helpompi lähteä toimimaan ja työstämään asioita yhdessä.”

Iriksen ja Selenen tuottamat esimerkit kertovat siitä, miten asiakkaan myönteisestä suhtautumisesta voi olla hyötyä luottamuksen ja toimivan yhteistyön rakentamisessa. Työntekijän kasvoille kuviteltua myönteistä maskia ei siis pyritä rikkomaan, sillä se edesauttaa toimivan asiakaskontaktin luomisessa, helpottaa sosiaalityöntekijän työtä ja auttaa asiakasta suhtautumaan prosessiin positiivisesti. Tässä tutkimuksessa nämä maskien hyödyntämisen diskurssit olivat kuitenkin hyvin pienessä sivuroolissa lukuisiin vastapuheen diskursseihin verrattuna.

4.6 Tutkimustulosten yhteenveto

Tässä tutkimuksessa tarkasteltiin neljän naispuolisen lastensuojelun sosiaalityöntekijän tuottamia toimijuuden diskursseja suhteessa työntekijän sukupuoleen sekä heidän ammattikuntaansa liitettyihin stereotyyppioihin. Keskeisimmät pro gradu -tutkielman tuottamat tulokset on tiivistetty seuraavalla sivulla esitettyyn yhteenvetoon (kuvio 8).

Kuvio 8: Yhteenveto tutkimustuloksista

Haastateltavien tuottamat stereotyyppiät linkittyivät vahvasti sosiaalityölle tavanomaisten hoivan ja kontrollin elementteihin. Sosiaalityöntekijä nähtiin yhtäältä ”*lempeänä äidillisenä ymmärtäjänä*” ja toisaalta ”*natsihenkisenä tiukkana tätinä*”. Stereotyyppiät olivat selkeästi sukupuolistuneita. Silti sukupuoleen liittyvien selontekojen lähtökohtana oli sosiaalityöntekijän täydellinen sukupuolettomuus. Sosiaalityöntekijöiden tuottamissa selonteoissa kävi ilmi, ettei sukupuolta koettu lähtökohtaisesti millään tavalla relevantiksi työn tekemisen kannalta. Haastateltavat kertoivat kokevansa, että myös asiakkaat näkevät sosiaalityöntekijän ikään kuin ”*sukupuolettomana hyysääjänä*”. Naiseuden teeman ääreltä alkoi kuitenkin lopulta nousta esiin sukupuolen tuottamien mahdollisuuksien ja rajoitteiden diskursseja. Stereotyyppiöiden syntyyn liittyvät diskurssit tuottivat aihekokonaisuuden, jossa *toisten maalaamat maskit* ohjasivat ulkoa päin stereotyyppiöiden ja työntekijän toimijuuden kentän muodostumista. Esimerkiksi median ja työnkuvan katsottiin ohjaavan kyseistä prosessia. Toisaalta työntekijät tuottivat selontekoja myös siitä, kuinka he itse voivat tietoisesti vaikuttaa, esimerkiksi viestinnällään, asuvalinnoillaan ja muulla olemuksellaan, siihen millaisen kuvan itsestään antavat. Näiden lisäksi erilaiset tiedostetut roolivalinnat, huumorin käyttäminen ja stereotyyppiöiden hyödyntäminen muodostivat *itse valittujen maskien* aihekokonaisuuden. Muuten toimijuuden osalta stereotyyppiöiden ja muiden ennakko-oletusten vaikutus nähtiin yleensä haasteena ja toimijuutta rajoittavana tekijänä. Haastateltavat tuottivat stereotyyppiöitä vastaan argumentoivia

vastapuheen diskursseja monessa eri muodossa ja pyrkivät niiden kautta *rikkomaan työntekijälle asetettuja maskeja*.

Yleisesti toimijuudesta tuotetut diskurssit loivat kuvaa työntekijästä, joka tarvittaessa rikkoo rajoja rohkeasti, välittää aidosti ja uskaltaa *”laittaa itsensä likoon”*. Lastensuojelun kenttä stereotypoineen ja sukupuoleen kohdistuvine ennakkoluuloineen koettiin hieman haastavaksi, mutta silti sosiaalityöntekijät vaikuttivat tasapainottelevan taitavasti sosiaalityön ja stereotyyppien maailmassa erilaisia rooleja sekä tilannetajuaan hyödyntäen.

5 JOHTOPÄÄTÖKSET JA POHDINTA

Tässä pro gradu -tutkielmassa tarkasteltiin naispuolisten lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden tuottamia toimijuuden diskursseja. Tutkimuskysymyksenä oli millaisia selontekoja lastensuojelun naispuoliset sosiaalityöntekijät tuottavat ammattiinsa liitetystä sukupuolistuneista stereotyyppioista ja niiden kanssa toimimisesta. Tutkimuksen teoreettinen kehys rakentui kategoriatutkimuksen, toimijuuden ja sukupuolen käsitteiden ympärille. Tutkimuksen metodologinen lähtökohta oli diskurssianalyysi ja tutkimuksen aineistona kahdeksan teemahaastattelua. Tutkimustuloksissa esiteltiin sosiaalityöntekijöihin liitettyjä stereotyyppioita ja niiden muodostumiseen vaikuttavia tekijöitä. Stereotyyppioiden taustavaikuttajista keskeisimmät olivat median, sosiaalityön historian ja työyhteisön sisäisen kulttuurin lisäksi myös muun muassa työn dikotominen luonne, jossa hoivaaminen ja kontrolloiminen olivat molemmat vahvasti läsnä. Toimijuuteen liittyviä selontekoja tuotettiin monipuolisesti muun muassa vastapuheen diskurssien kautta. Toimijan positiota puolestaan pohdittiin työntekijän sukupuolen ja paikantumisen kautta. Roolivalinnat, huumorin hyödyntäminen, fyysisen ja emotionaalisen etäisyyden oikeanlaisen säätelyn katsottiin edesauttavan asiakastyön toteuttamisessa.

Tässä tutkimukseni viimeisessä luvussa pohdin muun muassa tutkimustuloksiani ja niiden merkitystä suhteessa lastensuojelun ammattilaisiin, yhteiskuntaan ja aikaisempiin tutkimuksiin. Samalla esitän lisää pro gradu -tutkielmaani liittyviä eettisiä pohdintoja sekä kerron omaa tarinaani tutkija-identiteetin kanssa kipuilsta ja kasvusta tutkimusprosessin aikana. Perustelen myös tekemiäni tutkimuksellisia valintoja ja arvioin yliopistotasoisien opinnäytetöiden perinteistä esitystapaa haastavaa kirjoitustyyliäni.

Vanhat tutkimuskirjoittamisen konventiot ovat edelleen arvostettuja, mutta viimeisten vuosikymmenien aikana perinteisen persoonattoman kirjoittamisen rinnalle on alkanut ilmestyä omakohtaisempia tutkimustekstejä. ”Toisin kirjoitetut” tekstit ovat joskus olleet jopa hieman taiteellisia ja tätä niin kutsuttua kokeilevaa tieteellistä kirjoittamista on myös paljon kritisoitu. Valinnanvapauttaan hyödyntävä kirjoittaja joutuu myös ottamaan vastuun omasta persoonallisesta tyylistään, eikä vastaanotto välttämättä ole aina myönteinen. (Latvala, Peltonen & Saresmaa 2004a 13–15.) Toisin kirjoittaminen, esittäminen ja tekeminen herättävät sekä ihastusta että vihastusta (Peltonen 2004).

Oman tutkimukseni kohdalla ärtymystä saattaa herättää esimerkiksi tapa jollaisena lastensuojelu ja sosiaalityöntekijät on esitetty. Lastensuojelun työntekijään kohdistettu valokeila on tutkimuksessani poikkeuksellisen kirkas sekä hehkuva ja täten eroaa lastensuojelun tyypillisestä tutkimuksellisesta massasta, jossa yleensä korostuvat lastensuojelun synkkyys, työntekijöiden uupumus ja kyseisen kentän muut haasteet. On totta, että tutkimuksessani sosiaalityön sankarilliset hahmot selättävät tilannetajullaan, huumorilla ja aktiivisella vastapuhellaan monet haasteet. Lastensuojelun ankeista lavasteista huolimatta, nämä jumalattarien mukaan nimetyt naiset ikään kuin liitelevät vaivattoman oloisesti ammatillisen näytelmän kohtauksesta toiseen. Median ja monien muiden kriitikoiden murskaavista arvosteluista huolimatta nämä sinnikkäät ammattilaiset palaavat silti kerta toisensa jälkeen lastensuojelun performanssin pariin, kapuavat takaisin lavalle yleisön buuatuksella ja hymyilevät urheasti samalla kun yrittävät väistellä heitä kohti viskattuja perättömiä syytöksiä.

On myös melko ilmeistä, että edellä mainitun ”sankarillisen valokeilan” ohella, paheksuntaa tulee varmasti herättämään myös ”liian lennokka” tapani kirjoittaa buuaavasta yleisöstä ja liitelevistä jumalattarista, vaikka todellisuudessa tieteellinen tutkimukseni sijoittuu asiallisen ammatilliseen viranomaskontekstiin, jossa usein työskennellään erittäin vakavien, surullisten ja järkyttävien asioiden parissa. Ymmärrän hyvin, että todellisuudessa lastensuojelu on erittäin kaukana *comedia dell’artesta*, jossa sosiaalityöntekijät tepastelisivat pramealla lavalla ja naureskellen sovittelisivat erivärisiä kukkahattujaan. Tarkoitukseni ei missään nimessä ole vähätellä lastensuojelun haasteita tai muutenkaan aliarvioida sosiaalityön hyvin huolestuttavaa nykytilaa. Tilaa, jossa mielestäni palkkaus, resurssit ja arvostus ovat ristiriidassa muun muassa työn vaatavuuden, tavoitteiden ja yhteiskunnallisen merkityksen kanssa. Työn henkinen kuormitus ja asiakasmäärät ovat aivan liian suuria, eikä tavallinen kansalainen/poliittinen päättäjä tunnu enää edes ymmärtävän mistä sosiaalityössä ylipäätään on kyse.

Tästä kaikesta huolimatta halusin, haastateltavieni tapaan, asettua vastapuhetta tuottavan toimijan rooliin, jossa pyritään haastamaan ja rikkomaan toimijan perinteistä kehystä. Erilaisia tyylejä yhdistelemällä voidaan luoda jotain uutta ja innostavaa, eikä perinteisiä rajoja ole aina kunnioitettava (White 2004, 358). Samalla saatetaan onnistua puhuttelemaan myös akateemisen maailman ulkopuolelle jäävää yleisöä (Peltonen 2004, 382). Halusin siis esittää värikkään, omalla tavallani kirjoitetun, erilaisen näkökulman, joka tyyliinsä puolesta kuulostaa kirjoittajaltaan ja sisältönsä osalta näyttää aineistonsa tuottajilta. Tutkimukseeni osallistuneiden

sosiaalityöntekijöiden kohdalla, huomasin vasta aineiston keräämisen jälkeen, että haastateltavani olivat olleet melko homogeeninen joukko sanavalmiita, vahvoja ja positiivisia naisia, joita yhdisti myös ulkoisesti tietynlainen länsimaista kauneusihannetta vastaava feministinen attraktiivisuus. Tutkimukseni otos jäi siis määrällisesti pieneksi ja laadullisesti tietyllä tavalla yksipuoliseksi. Kriitikot saattavat nähdä tämän haitallisena tutkimuksen luotettavuutta ja laatua heikentävänä tekijänä. Itse päädyin kuitenkin Mimi Whiten (2004, 363) tavoin tulkitsemaan yllättävän asetelman ”epäsuoraksi, mutta strategiseksi menestykseksi”, minkä avulla pystyin lopulta luomaan jotain uniikkia.

Uudenlaisesta ja erityisestä näkökulmasta huolimatta, en suinkaan ole ollut ainoa, ensimmäinen, enkä varmasti viimeinen, joka yhdistelee taidetta ja tiedettä. Luovaa otetta ovat hyödyntäneet monien kansainvälisesti tunnettujen tutkijoiden lisäksi myös Jaana Loipposen, Helena Oikarinen-Jabainin ja Arto Tiihosen kaltaiset suomalaiset tutkijat, jotka ovat soveltaneet teksteissään kaunokirjallisia keinoja (Latvala, Peltonen & Saresma 2004a, 14). Muun muassa Leena Eräsaaren ”Nilkin naamio” (1990) ja ”Kohtaamisia byrokraattisilla näyttämöillä” (1995) sekä Petteri Värtön ”Butlerin performanssi Goffmanin näyttämöllä” (1998) ovat puolestaan hyviä esimerkkejä siitä, kuinka performanssianastoa on hyödynnetty tieteellisten julkaisujen otsikoinnissa.

Oman tutkimukseni johtopäätösten ja pohdinnan osalta palaan vielä hetkeksi tutuksi tulleen maski-teeman äärelle. Sosiaalityöntekijöiden ammatillisten maskien ja lastensuojelun performanssiin liittyvien maskien lisäksi tarkastelen myös oman tutkijan maskini valmistusprosessia. Viimeisten kappaleiden tosiasiallinen sisältö rakentuu seuraavien teemojen mukaan: 1) toimijan positio: etäisyys vs. läheisyys, 2) stereotypiat: dikotomioiden näennäisyys, 3) toimijuus: rajoitteet ja vastapuhe, 4) sukupuoli: sukupuolen merkitys, 5) toimijuus: mahdollisuudet sekä 6) jatkotutkimusehdotukset. Tyyllilleni uskollisena päätin kuitenkin jälleen lähestyä myös näitä virallisia teemoja hieman persoonallisemmalla otteella, joten kappaleiden jäsentäminen on toteutettu Rosemary Swinfieldin (1995, 115) ammatti maskeeraajille suunnattua opasta hyödyntäen. Taiteilijan oppaassaan Swinfieldin kertoo hyvin konkreettisella tavalla vaihevaiheelta, kuinka performanssitaiteilijoille voidaan luoda näyttäviä naamioita kipsimassasta. Omassa tieteellisen reflektioivassa versiossani pohditaan sosiaalityöntekijän ja tutkijan maskien valmistamisprosesseja. Olen hieman lyhentänyt Swinfieldin oppaan kuudesta vaiheesta koostuvaa ohjetta ja samalla myös korvannut oppaassa käytetyn ”malli” sanan, tämän pro gradu -tutkielman pääosan näyttelijöillä, eli sanalla sosiaalityöntekijä.

1) SUOJAA SOSIAALITYÖNTEKIJÄN OMAT VAATTEET JA IHO

Tutkimukseni toimijuuden diskursseissa haastateltavat pyrkivät suojaamaan sekä omaa henkilökohtaista minuuttaan, että ammatillista performanssiaan asettumalla oikeanlaiseen ja tilanteeseen sopivaan *positioon*. Etäisyyden ja läheisyyden teema toistui sosiaalityöntekijöiden pohtiessa omaa pakantumistaan suhteessa asiakkaisiin. Toisinaan haluttiin pysyä emotionaalisesti etäällä asiakkaasta, jotta sosiaalityöntekijä pystyi suojaamaan itseään. Välillä fyysisen etäisyyden ottaminen perustui ammatillisen roolin vakuuttavuuteen. Etäälle jättäytyvä sosiaalityöntekijä saattoi antaa itsestään asiallisemman ja jämäkemmän kuvan. Goffmanin (1959, 27) näkemystä mukaillen yksilö (työntekijä) siis vaati performanssia katselevaa osapuolta (asiakasta) suhtautumaan vakavasti luomaansa (viranomais) vaikutelmaan. Suorasekäiselle ja nutturapäiselle tomeralle tädille asiakkaiden rajaaminen oli näin ollen luontevampaa ja auktoriteettiin perustuvan roolin esittäminen uskottavampaa.

Onnistunut toimijuus vaati sosiaalityöntekijältä etäisyyden lisäksi myös läheisyyttä luovaa asemoitumista. Eleiden, olemuksen ja pukeutumisen teemaa voitiin käyttää kaventamaan työntekijän ja asiakkaan välistä etäisyyttä. Sosiaalityöntekijä pyrki tiivistämään yhteistyötä, luomaan luottamusta ja parantamaan vuorovaikutusta muun muassa olemalla ystävällinen ja helposti lähestyttävä asiakkaitaan kohtaan. Työntekijä saattoi toisinaan olla myös fyysisesti hyvin lähellä asiakasta ja esimerkiksi halata lapsia tai istua heidän kanssaan lattialla leikkimässä. Sosiaalityöntekijänäinen ei pukeutunut liituraitaan, jotta etäisyys työntekijän ja asiakkaan välillä ei olisi kasvanut liian suureksi. Jalkaansa hän kuitenkin veti matalapohjaiset kengät, jotta uhkaavassa tilanteessa pystyi taas tarvittaessa nopeasti kasvattamaan etäisyyttä asiakkaan ja itsensä välillä.

Etäisyys versus läheisyys keskustelua kävin myös itse oman tutkija-maskini kanssa koko tutkimusprosessin ajan. Etenkin pro gradu -tutkielmani loppuraportin kirjoittamisen osalta olin ensin jättäytymässä hyvinkin pitkän akateemisen turvavälin päähän itse tekstistä. Olin halunnut kirjoittaa kaiken korostuneen tieteellisesti, teoreettisesti ja ennen kaikkea passiivimuodossa. Vaatimus prosessikuvauksesta kertovan luvun aktiivimuotoon muuttamisesta tuntui sekä turhalta että turhauttavalta, sillä se loi mielestäni epätieteellisen sävyn koko tutkielmaan. Tämän väkisin väännetyn aktiivimuodon kirjoittaminen herätti kuitenkin eloon jotain aivan uutta. Passiivin takaa löytyikin yllättäen yksikön ensimmäinen

persoonana – minä! – rohkeaa, luovaa ja rajoja rikkova minä, joka sai kuin saikin oman äänensä kuuluviin ja pystyi seisomaan ryhdikkäästi tutkimustulostensa takana. Kuten Merja Laitinenkin (2010, 47) muistuttaa, opinnäytetyötä tehdessään opiskelijan on jo pystyttävä itse ottamaan vastuu omista tutkimuksellisista valinnoistaan. Tutkimista harjoittelevan minän vahvistumisen myötä luottamus omanlaiseen tekemiseen ja kirjoittamiseen alkoi kasvaa. Prosessin loppuvaiheessa oli tutkimuksellinen maskini paisunut jo sellaisiin mittasuhteisiin, että huomasin pohtivani, olinko kenties ylittänyt opiskelijalle kuuluvat ”valtuuteni” ja unohtanut maskin rakentajan ensimmäisen suojautumiseen kehottavan ohjeen. Kenties olin alkanut muistuttaa korkkareissa kulkeva sosiaalityöntekijä, joka ei tukalassa tilanteessa pystykään juoksemaan karkuun. Ehkä toisenlaiset hieman harmaammat matalan profiilin konventionaalisemmat jalkineet olisivat olleet käytännöllisemmät, mukavammat ja ennen kaikkea turvallisemmat. Siitäkin huolimatta ”Kaijan” tavoin ”mä tykkään kävellä korkkareissa” ja joskus harkittujen riskien ottaminen on kannattavaa ja perusteltua.

2) VARMISTA, ETTÄ TEKEMÄSI MASSASEOS ON PAKSUA, MUTTA JUOKSEVAA

Sosiaalityöntekijän on selviydyttävä lastensuojelun *dikotomisella* kentällä, missä on oltava kova ja pehmeä yhtä aikaa. Tällaiseen lopputulemaan ovat päätyneet tähän tutkimukseen osallistuneet sosiaalityöntekijät sekä muun muassa Juhilan (2006) ja Partonin (2014) kaltaiset tutkijat. Asetelma vaikuttaa hyvin ristiriitaiselta, sillä usein nämä dikotomiset teemat nähdään toistensa vastakohtina. Sosiaalityöntekijät tuottivat kuitenkin paljon selontekoja, joissa vastakkaiset diskurssit olivat olemassa yhtä aikaa. Kuten Jokinen, Juhila ja Suoninen (1993) muistuttavat, diskurssianalyysi pitää usein sisällään kilpailevia merkityksenantoja, joiden välillä vaikuttaisi vallitsevan tietynlainen ristiriitaisuus.

Ristiriidat eivät silti välttämättä ole niin yksiselitteisiä. Hyvänä käytännön esimerkkinä voidaan pitää muun muassa ”rajat ovat rakkautta” -sanontaa, mikä muistuttaa kontrollin huolenpitoon linkittyvästä ominaisuudesta. Johanna Annola (2011) puolestaan toteaa, että yksilön asettuessa hoivaajan rooliin, nostaa hän samalla itsensä autoritaariseen asemaan, jossa hoivaajalla on mahdollisuus käyttää valtaa suhteessa hoivattavaan. Näin ollen voidaan universaalisti väittää kontrollin aina sisältävän myös hoivaa ja hoivan sisältävän kontrollia, silloinkin kun kyseiset elementit on irrotettu lastensuojelun kontekstista. Kahtiajako ei siis välttämättä olekaan niin ehdoton, eivätkä sosiaalityöntekijöiden käyttämät erilaiset roolit sulje pois toinen toisiaan.

Sosiaalityöntekijän ammatillinen maski rakennettiin massasta, joka on paksua, mutta kuitenkin juoksevaa.

Samoin kävi myös dikotomiselle tutkija-maskilleni. Erilaisten tutkimuksellisten lähestymistapojen ei tarvinnutkaan taistella keskenään vaan ne asettuivat lopulta sopuisasti täydentämään toinen toisiaan. Asiallisen akateeminen tutkija löysi yhteisen sävelen luovaan kirjoittamiseen erikoistuneen taiteilijan kanssa. Ja toisaalta, onhan niissäkin molemmissa loppujen lopuksi kyse vain roolien esittämisestä. En ole tutkija enkä taiteilija, vaikka molemmista uravalinnoista toisinaan haaveilenkin, olen vain tuiki tavallinen sosiaalityön opiskelija. Vai olenko? Mistä osista ihmisen identiteetti lopulta rakentuu? Olemmeko sitä mitä esitämme vai esitämmekö sitä mitä olemme? Tämä haastava kysymys on saanut jopa Erving Goffmanin kaltaisen ”gurun” hieman hämilleen. Tutkijauransa alku vaiheessa Goffman julkaisi teoksia, joissa viitattiin esitysten taustalla olevaan aitoon minuuteen, mutta myöhemmin hän kuitenkin pyörsi puheensa ja kiisti sisäisen minuuden olemassa olon. (kts. Peräkylä 2001, 360–361.) Sulautuuko siis kaikki yhteen ja samaan elämän performanssiin?

Onko myös ylityöllistetyn loppuun palaneen sosiaalityöntekijän ja miltei yliluonnollisena hehkuvan ”jumalatar” sosiaalityöntekijän välinen dikotomia vain pelkkä provokatiivinen illuusio? Todellisuudessa lastensuojelun karnevaalikaarusellin epäinhimillinen vauhti on monelle liikaa, vaikka yksilön ammatillisuus, osaaminen ja lahjakkuus kantaisivatkin pitkälle. Tänä päivänä jo kolme tutkimukseni neljästä sosiaalityöntekijästä on todellisuudessa hypännyt pois siitä lastensuojelun uuvuttavasta karusellista, jossa pyörivät vuoden 2015 keväällä, jolloin haastattelut alkoivat. Yksi työntekijöistä on vaihtanut sektoria sosiaalialan sisällä ja toiset lastensuojelussa edelleen jatkavat työntekijät ovat hekin hakeutuneet toimipisteensä tarjoamiin muihin tehtäviin.

3) LEVITÄ MASSA TASAISESTI JA PAKSUSTI SOSIAALITYÖNTEKIJÄN KASVOILLE. MIKÄLI ET ONNISTU, ALOITA TYÖSKENTELY ALUSTA

Kun ammatillisen maskin rakentaminen ei etene toivotulla tavalla, saattaa voimakas *vastapuheen* tuottaminen luoda sosiaalityöntekijälle mahdollisuuden ikään kuin aloittaa alusta ja vastustaa vallitsevia olosuhteita. Tutkimuksen aineisto tuotti mielenkiintoisen argumenttien ja vasta-argumenttien dialogin. Positioihin ja oppositioihin asettuminen vaihteli työntekijöiden ja asiakkaiden kesken sekä sosiaalityöntekijän ja hänen toimijuuttaan rajoittavien tahojen

välillä. Sosiaalityöntekijä saattoi asettua vastustamaan jäykkää viranomaisstereotypiaa rennolla olemuksellaan ja kaverillisella käytöksellään. Asiakas puolestaan saattoi torjua helposti lähestyttävän sosiaalityöntekijän siitakin huolimatta, että oli alkanut pitää työntekijästä. *”Hei mä diggaan susta, sä oot hyvä tyyppi, mut sä oot silti sossu. Et niinku sä oot mulle virkanainen ja sä et mulle mikskään muutu.”*

Toisinaan sosiaalityöntekijät esiintyivät hyvin sitoutuneesti tietyssä roolissa ja varjelivat omilla toimillaan maskin ehjänä säilymistä. Hyvin usein sosiaalityöntekijät tuottivat kuitenkin vastapuhetta aktiivisesti ja pyrkivät rikkomaan maskeja ja stereotypioita. Kontekstin sanelemat roolit saatettiin todellisuudessa kokea haitallisiksi, hankaliksi tai vastenmieliseksi, mutta niiden esittämisen katsottiin kuuluvan ammatin harjoittamisen asettamiin vaatimuksiin. Mikäli lastensuojelun asiakkaat ymmärtäisivät kuinka merkittävästi monet eri tekijät rajoittavat sosiaalityöntekijän toimijuutta, lieventyisikö asiakkaan ja työntekijän välinen vastakkainasettelu ja muuttuisiko asiakkaan suhtautuminen yksittäistä sosiaalityöntekijää kohtaan myönteisemmäksi?

Kuten sosiaalityöntekijöiden maskien valmistamisessa myös oman tutkijan maskini kanssa ajauhin toisinaan umpikujaan, joka ei johtanutkaan mihinkään. Välillä oli luovutettava ja aloitettava alusta. Esimerkiksi analyysivaiheen jälkeen kaiken kattavien perusteluiden tuottaminen ei aina ollut kovin yksinkertaista. Muun muassa tutkimustuloksissa esitetyn itse tuotetun toimijuuden erottaminen *”muiden maalaamista maskeista”* ei ollut yksiselitteinen ja kiistaton tulkinta. Selonteko, joka on puheessa tuotettu kuvaamaan työntekijän omaa valintaa ja itsenäistä päätöstä, voikin todellisuudessa lopulta perustua esimerkiksi työntekijän ammatillisiin velvollisuuksiin tai esimerkiksi työyhteisön sosiaaliseen paineeseen. Emme siis voi täysin tietää, mistä käsin työntekijän toimijuus ohjautuu. Sosiaalityöntekijä saattaa itse valita ”hömppäroolin”, jotta tilanne asiakkaan kanssa sujuisi mutkattomasti. Mutta minkä verran valintaan vaikuttavat samalla myös asiakastyön tavoitteiden kaltaiset ulkoiset toimijuuden ohjaajat? Mistä analyysia tekevä tutkija voisi tietää mikä ammatillisen maskin käytössä todella sosiaalityöntekijää motivoi? Oma etu vai virka-aseman velvoitteet? Voidaanko nämä kaksi aspektia edes erottaa toisistaan? Minkä verran ihmisellä ylipäätään on todellista ”vapautta” ja vaikuttamismahdollisuuksia yhteiskunnassa, joka on tulvillaan säännöksiä, lakeja, velvollisuuksia ja vastuita? Onko mikään lopulta yksilön ”oma vapaa valinta”? Kun pro gradu -tutkielman tasoista opinnäytettä laatiessani yllätin itseni ihmisen todellisen luonnon ja yhteiskunnan tilan filosofisen syväanalyysin ääreltä, oli pakko *”avata kirjoituspöydän laatikko,*

kaivaa kuvitteellinen kukkahattu esiin” ja ryhtyä itseeni kohdistuviin rajoitustoimenpiteisiin. Kaikkea ei vain voinut loputtomasti analysoida, alusta ei voinut aina aloittaa, vaan valintoja oli pystyttävä tekemään.

4) MIKÄLI OLET KOKEMATON KÄYTÄ RIITTÄVÄSTI APUVÄLINEITÄ. MUISTA MYÖS PEITTÄÄ SOSIAALITYÖNTEKIJÄN HIUKSET

Feministisen näkökulman osalta tämän tutkimuksen selonteot tuottivat melko karun kuvan, siitä miten naispuolisten sosiaalityöntekijöiden *sukupuoli* on hyvin tehokkaasti peitetty, unohdettu, ohitettu tai piilotettu. Selonteoissa sukupuoli pyrittiin häivyttämään sosiaalityön kentältä ja toisinaan naisena oleminen koettiin toimijuutta selvästi rajoittavana tekijänä. Tulisiko sosiaalityöntekijän naiseudesta kipsimassan tahrimaa, mikäli työntekijän hiuksia ei peitettäisi, mikäli kokemattomampia työntekijöitä ei ohjattaisikaan kohti *”siveellisempään”* pukeutumista, mikäli nainen saisi halutessaan olla myös naisellinen nainen ilman että se tarkoittaisi ammatillisuuden vaarantumista?

Peittämisyrityksistä ja unohduksista huolimatta sukupuolen merkitys on kiistatta läsnä sosiaalityössä. Se millä tavalla asiaa lähestytään, riippuu perspektiivistä. Feminististä sosiaalityötä voidaan tarkastella myös sosiaalityöntekijän kyvykkyytenä sukupuolisensitiiviseen työotteeseen; miten hyvin sosiaalityöntekijä pystyy huomioimaan sukupuolen merkityksen tavallisessa asiakastyössä toimiessaan. Toisaalta voidaan myös pohtia sukupuoleen liittyvien rakenteiden ja periaatteiden tiedostamattomampia muotoja. Kansainvälisessä feministisessä keskustelussa on argumentoitu koko lastensuojelun ylipäätään olevan vain ”naisten äitiyden ja perhevelvollisuuksien kontrollijärjestelmä”. Siinä missä feministinen ajattelu ja –tutkimus yleistyivät maailmalla (esimerkiksi Britanniassa) Suomen sosiaalityössä ei ollut havaittavissa samanlaista sukupuoleen liittyvää kehitystä tai keskustelua. Sukupuoleen liittyvää tutkimusta alettiin Suomessa tehdä laajemmin vasta 90-luvulla ja tuolloinkin juuri sosiaalityöhön ja sukupuoleen liittyvä tutkimus jäi hyvin vähäiseksi. Feministisen sosiaalityön lähtökohtana toimi kuitenkin havainto siitä, että suurin osa sosiaalityöntekijöistä sekä sosiaalityön asiakkaista olivat naisia. Naisten heikkoon yhteiskunnalliseen asemaan haluttiin puuttua sosiaalityön keinoin ja julkiseen keskusteluun haluttiin nostaa esimerkiksi lasten ja naisten kohtaaman väkivallan kaltaisia ”uusia” teemoja. (Granfelt ym. 2004, 13.)

Tämän päivän feministiset suuntaukset pyrkivät monesti korostamaan naisten omaa valtaa ja yksilön mahdollisuuksia vaikuttaa omaan kohtaloonsa (White 2004, 365). Itse kallistuisin kuitenkin vanhanaikaisen ”uhrifeminismiksikin” haukutun näkemyksen kannalle, missä argumentoidaan yksittäisten tapausten heijastavan koko yhteiskunnan sosiaalisia ja kulttuurisia rakenteita (kts. mt). Tutkimukseeni osallistuneet sosiaalityöntekijät tuottivat selontekoja laitosmaailmassa machoilevista miespuolisista johtajista, naisen ammatillista osaamista vähättelevistä ekonomi-isistä, yhteistyöstä kieltäytyvistä nuorista miehistä sekä muista sovinismin soihdun kantajista. Kertomukset viittasivat ikään kuin yksittäisiin poikkeustapauksiin mutta jäin silti pohtimaan, onko niissäkin samalla kyse jostain isommasta rakenteellisesta ilmiöstä.

Pro gradu -tutkielmani feministisyys jäi lopulta vain pieneksi aiheen pinta raapaisuksi. Silti rohkenisin väittää, että pyrkimys parantaa sukupuoleen liittyvää tiedostamisen tasoa ja tavoite laittaa liikkeelle uudenlaisia ajatusprosesseja toteutui ainakin muutaman yksilön osalta jo haastattelutilanteiden myötä. Ensimmäisen haastattelun yhteydessä kaikki työntekijät tuottivat vahvasti sukupuolistuneita stereotypioita – osittain sitä edes tiedostamattaan. Myös oman sukupuolen merkitys ammatillisessa kontekstissa oli ohitettu tai unohdettu, eikä asiaa oltu aikaisemmin pysähdetty varsinaisesti pohtimaan. Toisella haastattelukierroksella sukupuoli vaikutti olevan tiedostetumpi osa sosiaalityöhön, stereotypioihin ja toimijuuteen liittyvää kokonaisuutta. Tietysti olisi erittäin toivottavaa, että myös joku tutkimukseni lukijoista saisi uudenlaisia ajatuksia sukupuolen merkityksestä sosiaalityön ammatillisella kentällä.

5) *TÄSSÄ VAIHEESSA SOSIAALITYÖNTEKIJÄN KASVOJA PEITTÄÄ KAKSI TAI KOLME KIPSIKERROSTA. VARMISTA, ETTÄ KERROKSIA ON RIITTÄVÄSTI, JOTTA MASKI EI ALA HALKEILLA*

Tämän tutkimuksen aineistossa sosiaalityöntekijä kuvattiin taitavana ammattilaisena, jonka *toimijuuden* rooli repertuaarista löytyi kaksi, kolme tai useampi erilainen maski. Maskien avulla esitettävät roolit oli rakennettu huolella ja harkiten. Kuten Goffmankin (1959, 34) toteaa, ulkonäön ja esiintymistavan ollessa samassa linjassa keskenään, vahvistavat ne toistensa viestimää non-verbaalista sanomaa. Kun maskeja oli riittävän monta ja niiden käyttö oli sidottu onnistuneesti vallitseviin olosuhteisiin ja tilanteisiin, säilyi sosiaalityön ammatillinen performanssi ehjänä kokonaisuutena. Halkeamilta ja säröiltä vältyttiin, kun työntekijä käytti

muun muassa kukkahattutädin, hömpän, natsin ja äidillisen ymmärtäjän maskeja sujuvasti vuorotellen.

Sosiaalityöntekijöiden tuottamat selonteot eri rooleista ja niiden hyödyntämisestä tarjoavat arvokasta tietoa siitä kuinka moninaisena sosiaalityöntekijät toimenkuvansa itse kokevat. Erilaisten roolien lisäksi työntekijät pohtivat myös roolien taustalla vaikuttavia motiiveja. Yleisesti voidaan ajatella yksilön kykenevän konkreettisen tekemisen lisäksi myös tarkkailemaan, kommentoimaan ja kritisoimaan omaa toimintaansa. Tämä mahdollistuu tietoisien etäisyyden ottamisen kautta, jolloin yksilö pystyy ikään kuin tarkastelemaan toimintaansa itseänsä ulkopuolelta. (Ylijoki 2001, 233.) Sosiaalityöntekijöiden itsensä tuottamat oman toimijuutensa selonteot tarjoavat ainutlaatuisen mahdollisuuden kurkistaa lastensuojelun performanssin kulissien taakse. Tämän tutkimuksen myötä olemme saaneet henkilökohtaisesti livahtaa lastensuojelun näyttämön ”backstagelle” ja nähdä kuinka lempeä ymmärtäjä riisuu äidillisen esiliinansa, kiristää nutturaansa, maalaa kasvoilleen vakavuutta uhkuvan vihaisen maskin ja valmistautuu nalkuttaja-saarna kohtaukseen. Muodonmuutosta tuijottaessamme olemme samalla myös kuulleet, kuinka sosiaalityön lahjakkaat performanssitaiteilijat pohtivat paikantumistaan näyttämöllä, harjoittelevat hömppäroolin vuorosanoja, kuiskivat hiljaa keskenään naisten omaa salakieltä, tuhahtelevat machomiesten mahtailulle, huutavat ääneen vastalauseita ohjaajalle ja näyttävät vaivihkaa keskisormea maskeeraajan selän takana.

Lastensuojelun ”backstagella” hiipparoidessani huomasin, kuinka työntekijöiden maskien vahvistuessa, oma tutkijan maskini alkoi sen sijaan jälleen pahasti halkeilla. Kuka oli valtuuttanut kulkuni kulissien taakse? Ei kukaan! Kenen luvalla olin paljastamassa ”ammattisalaisuuksia” ja levittämässä julkisesti tietoa, joka on hyvinkin saatettu sinetöidä salaiseksi sossu-siskojen-salaseuran members-only materiaaliksi? Yritin turhaan paikkailla halkeillutta maskiani lukemalla Johanna Latvalan, Eeva Peltosen ja Tuija Saresman (2004b, 37) vakuutteluja siitä kuinka ”eettiset epäilyt ovat aina olemassa”. Tarkkaankaan harkitut valinnat ja vilpittömät yritykset tehdä oikeutta haastateltavilleen eivät aina tuota toivottua lopputulosta. Kaikesta huolimatta tutkimuksella saattaisi siis olla negatiivisia vaikutuksia ja tällaisen riskin mahdollisuutta olisi vain opittava sietämään. (Mt.)

Ajoittaisesta epävarmuudesta ja pienistä peloista huolimatta on pakko myöntää, että kaiken kaikkiaan puheissa tuotetut selonteot sekä merkityksenannot loivat mielenkiintoisen ja värikkään maailman, jossa oli ilo seikkailla. Matkan varrella tuli tehtyä monta hienoa havaintoa,

joista suurin osa liittyi aineistoon ja sen analyysiin. Esimerkiksi termien moninaisuus ja puhutun kielen ominaisuudet nousivat kiehtovalla tavalla esiin tutkimusaineistosta. Voimme kaikki käyttää puheessamme yhtä yhtenäistä sanaa, vaikka todellisuudessa luomme termille täysin erilaisia merkityksiä. Tässä tutkimuksessa kyseinen ilmiö näyttäytyi erityisesti kukkahattutäti-termin muodossa – täysin sama sana, jolle tuotettiin neljä täysin erilaista merkitystä. Sama ilmiö toteutui myös käänteisesti, sillä esimerkiksi kontrollin stereotyyppioita tuotettiin lukuisten erilaisten sanavalintojen kautta, mutta silti ne kaikki viittasivat yhteen ja samaan stereotyyppiaan – monta sanaa, mutta yksi ja sama merkitys.

6) VARMISTA, ETTÄ SOSIAALITYÖNTEKIJÄ TUNTEE OLONSA MUKAVAKSI, KUN ODOTATTE MASKIN KUIVUMISTA. PIDÄ HUOLTA, ETTÄ TYÖNTEKIJÄN PÄÄ ON ASIANMUKAISESTI TUETTU JA TARKISTA SÄÄNNÖLLISIN VÄLIAJOIN, ETTÄ HÄNELLÄ ON KAIKKI HYVIN

Pro gradu -tutkielmaa tehdessäni pysähdyn usein pohtimaan, ovatko sosiaalityöntekijät lopulta yhtä marginalisoitu ja leimattu ryhmä kuin heidän asiakaskuntansakin. Kuka varmistaisi, että lastensuojelun haastavissa puitteissa sosiaalityöntekijä tuntisi olonsa mukavaksi ja saisi jaksamiseensa oikeanlaista tukea?

Jatkotutkimuksia ajatellen olisi mielenkiintoista tarkastella sosiaalityöntekijöiden ja heidän asiakkaidensa yhteiskunnallista asemaa sekä sosiaalityöntekijöiden osakseen saamaa tukea. Tässä tutkimuksessa tarkasteltiin lastensuojelun lavasteita, sosiaalityöntekijöiden performanssia, ohjaajana toimivaa toimijuutta, yleisön ja kriitikoiden reaktioita sekä muita ”paikallisia” ilmiöitä. Jatkotutkimuksessa fokusta voisi laajentaa ja dramaturgisen tutkimuksen spottivalon alle voisi asettaa pienen lavan sijasta koko sosiaalialan teatterin ja sen yhteiskunnallisen paikantumisen. Erityisen mielenkiintoista olisi selvittää ketkä kaikki isomman perspektiivin spottivalon kirkkautta säätelevät ja onko esimerkiksi media ohjaajan vai apuohjaajan asemassa. Julkisen arvostelun, kritiikin ja toisinaan jopa jonkinlaisen pilkan kohteeksi vaikuttavat nimittäin usein joutuvan sekä sosiaalityöntekijät, että sosiaalityön asiakkaat. Onko siis kyse laajemmasta kaiken sosiaalisen stigmatisoitumisesta? Onko kyse heikompiensaisten systemaattisesta sortamisesta, johon suoritus- ja tehokkuuskeskeinen yhteiskuntamme syyllistyy piittaamatta siitä, onko kyseessä sosiaalityötä tarjoava vai sitä vastaanottava osapuoli? Mikäli asiakkaat ja työntekijät ovat ”samassa (kenties uppoavassa?)

veneessä”, miksi vastakkainasettelu näiden ryhmien välillä on niin suuri? Toisaalta median ja lastensuojelun välinen suhde on hieman kulunut tutkimuksen aihe, mutta kyseistä teemaa voisi kuitenkin tarkastella uudeltaisesta ja yhteiskuntakriittisestä näkökulmasta. Kriittinen näkökulma lienee sinänsä ajankohtainen nyky-yhteiskunnassamme, jossa tuloerot kasvavat ja toisinaan vaikuttaa siltä, että poliittisella päätöksenteolla halutaan tietoisesti särkeä tasa-arvosta, turvallisuudesta, oikeuksista ja inhimillisyydestä rakennettu hyvinvointivaltiomme perusta. Tutkielmani johdannossa esitetty Kirsi Kaikon (2004) kysymys sosiaalisen katoamisesta lienee siis Suomessa entistä ajankohtaisempi.

Ajatukseni yhteiskuntakriittisestä tutkimuksellisesta lähestymistavasta heräsi, kun luin toimittaja Anna-Stina Nykäsen (2012) kirjoittaman artikkelin lastensuojelun, median ja kansalaisten suhteesta. Nykänen argumentoi sosiaalityöntekijöiden mediavälitteisen kuvan muuttuvan myönteisemmäksi, mikäli niin kutsulle sosiaalipornolle annettaisiin jälleen mahdollisuus. Toisin sanoen, sosiaalityöntekijät voisivat saada enemmän hyväksyntää ja tukea osakseen, mikäli he jakaisivat anonymisti mutta avoimesti koko kansalle konkreettisia tapausesimerkkejä työssään kohtaamista karuista ja raflaavista ihmiskohtaloista. (Mt.) Tuskin olen ainoa, joka suhtautuu tämän kaltaiseen spekulointiin hyvin varauksella. Sosiaalipornon tarjoileminen saattaisi hyvinkin merkitä vain tuomitsemisen, arvostelun ja vähättelyn siirtämistä sosiaalityön sisällä yhdeltä ryhmältä toiselle. Tämä ei siis välttämättä ratkaisisi sosiaalisen kentän arvostuksen puutetta sinänsä. Lukijat voisivat vain sosiaalityöntekijöiden sijasta alkaa kritisoida ja pilkata sosiaalityön asiakkaita. Artikkelin laitoi pohtimaan, onko sirkushuvejaan vaativalla karnevaalikansalla ja voittoa tavoittelevalla medially todella oikeus toistuvasti toimittaa joko sosiaalityön ammattilaisten ryhmä tai vaihtoehtoisesti heidän asiakkaansa uhrilahjaksi stereotyyppien alttarille?

LÄHDELUETTELO

- Allain, Lucille & Bell, Linda (2011) Exploring Professional Stereotypes and Learning for Inter professional Practice: An Example from UK Qualifying Level Social Work Education. *Social Work Education* 30 (3), 266–280.
- Annola, Johanna (2011) Äiti, emäntä, virkanainen, vartija: Köyhäintalojen johtajattaret ja yhteiskunnallinen äitiys 1880-1918. Vantaa: Hansaprint Oy.
- Archer, John & Avermaet, Eddy & Bierhoff, Hans & Bless, Herbert & Bohmer Gerd & Brown, Rubert & Buunk, Bram & Dreu Carsten & Durkin, Kevin & Fiedler, Klaus & Fincham, Frank & Hewstone, Miles (toim.) & Jonas, Klaus & Lange, Paul & Manstead, Tony & Mummendey, Amélie & Otten Sabine & Scherer, Klaus & Semin, & VanYperen, Nico & Vliert, Evert & Stroebe, Wolfgang (toim.) & Wilke, Henk & Wit, Arjaan (2001) Introduction to Social Psychology. Third Edition. USA: Blackwell Publishing.
- Bahtin, Mihail (1979) Kirjallisuuden ja estetiikan ongelmia. Moskova: Kustannusliike Progress
- Bahtin, Mihail (1965) Francois Rabelais keskiajan ja renessanssin nauru. Suomentanut Tapani Laine & Paula Nieminen (2002). Helsinki: Like. Venäjänkielinen alkuteos *Tvorcestvo Frasu Rable I Narodnaja Kultura Srednevkovja I Renessansa*.
- Bardy, Marjatta (2009a) Lapsuus, aikuisuus ja yhteiskunta. Helsinki: Yliopistopaino Oy.
- Bardy, Marjatta (2009b) Lapsuus, aikuisuus ja yhteiskunta. Teoksessa *Lastensuojelun ytimissä*. Marjatta Bardy (toim.) Helsinki: Yliopistopaino Oy, 17–46.
- Christie, Alastair (2006) Negotiating the Uncomfortable Intersections between Gender and Professional Identities in Social Work. *Critical Social Policy* 26 (2), 390–411.
- Eräsaari, Leena (1995) Kohtaamisia byrokraattisilla näyttämöillä. Tampere: Tammer Paino Oy.

Eräsaari, Leena (1990) Nilkin naamio: sosiaaliportti. Helsinki: Tutkijaliitto.

Eskola, Jari & Vastamäki, Jaana (2015) Teemahaastattelu: opit ja opetukset. Teoksessa Ikkunoita tutkimusmetodeihin I. Metodien valinta ja aineiston keruu: virikkeitä aloittelevalle tutkijalle. Juhani Aaltola (toim.) & Raine Valli (toim.) Juva: PS kustannus. 4. painos, 27–44.

Freeman, Miriam & Valentine, Deborah (2004) Through the Eyes of Hollywood: Images of Social Workers in Film. *National Association of Social Workers* 49 (2), 151–161.

Freeman, Miriam & Valentine, Deborah (2002) Film Portrayals of Social Workers Doing Child Welfare Work. *Child and Adolescent Social Work Journal* 19 (6), 455–471.

Forsman, Sinikka (2010) Sosiaalityöntekijän jaksaminen ja jatkaminen lastensuojelussa. Henkilökohtaisen ja muodollisen uran rajapinnoilla. Tutkimushankkeen loppuraportti. Tampereen yliopisto. https://www.tsr.fi/documents/20181/40645/108080Raportti_S_Forsman.pdf/8bbe2e85-8886-4022-86b6-796ee7e2cbfb

Goffman, Erving (1974a) *Frame Analysis. An Essey on the Organization of Experience.* Boston: Northeastern University Press.

Goffman, Erving (1974b) Sävyt ja virittäminen. Teoksessa *Vuorovaikutuksen sosiologia.* Suomentanut Kaisa Koskinen (2012). Tampere: Vastapaino, 113–165. Englanninkielinen alkuteos *Frame Analysis. An Essey on the Organization of Experience.*

Goffman, Erving (1959) *Arkielämän roolit. Oikeille jäljille rooliviidakossa.* Suomentanut Erkki Puranen (1971) Helsinki: WSOY. Englanninkielinen alkuteos *The Presentation of Self in Everyday Life.*

Goffman, Erving (1955) Kasvotyöstä. Teoksessa *Vuorovaikutuksen sosiologia.* Suomentanut Kaisa Koskinen (2012). Tampere: Vastapaino, 23–64. Englanninkielinen alkuteos *On Face-Work: An Analysis of Ritual Elements in Social Interaction.*

Granfelt, Riitta & Kuronen, Marjo & Nyqvist, Leo & Petrelius, Päivi (2004) Sukupuolistunut ja sukupuoleton sosiaalityö. Teoksessa *Sukupuoli ja sosiaalityö.* Päivi Petrelius (toim.) Jyväskylä: PS-kustannus, 5–18.

- Heino, Tarja (2009) Lastensuojelun tilastot, asiakkaat ja palvelut. Teoksessa Lastensuojelun ytimissä. Marjatta Bardy (toim.) Helsinki: Yliopistopaino Oy, 52–75.
- Helkama, Klaus & Myllyniemi, Rauni & Liebkind, Karmela (2013) Johdatus sosiaalipsykologiaan. Helsinki: Edita.
- Hepworth, Dean & Larsen, Joan & Rooney, Glenda & Rooney, Ronald & Strom-Gottfried Kimberly (2010) Direct Social Work Practice: Theory and Skills. Eight Edition. USA: Brooks/Cole.
- Hirsjärvi, Sirkka & Remes, Pirkko & Sajavaara, Paula (2008) Tutki ja kirjoita 13.–14. painos. Helsinki: Tammi.
- Huhta, Liisa & Meriläinen, Rosa (2008) Kilttien kapina - tottelemattomuuden alkeet naisille. Helsinki: Edita.
- Jackson, Stevi & Rahman, Momin (2011) Gender and sexuality. UK: Polity Press.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (2016) Diskurssianalyysi; Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö. Tampere: Vastapaino.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (2012) kategoriat, kulttuuri & moraali. Tampere: Vastapaino.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (1999) Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (1993) Diskurssianalyysin aakkoset. 3. painos. Tampere: Vastapaino.
- Jones, Ray (2012) Child Protection, Social Work, and the Media: Doing as well as Being Done to. Research, Policy and Planning 29 (2), 83–94.
- Juhila, Kirsi (2004) Leimattu identiteetti ja vastapuhe. Teoksessa Puhua vastaan javaieta Anna Kulmala (toim.) & Arja Jokinen (toim.) & Laura Huttunen (toim.) Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Helsinki: Gaudeamus, 20–32.

- Juhila, Kirsi (2006) Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset paikat ja tehtävät. Tampere: Vastapaino.
- Karvinen-Niinikoski, Synnöve (2009) Postmoderni sosiaalityö. Teoksessa Sosiaalityö ja teoria. Tarja Pösö (toim.) Jyväskylä: PS-kustannus, 131–159.
- Kaikko, Kirsi (2004) Sosiaalityöntekijät hyvinvointipolitiikan välittäjinä. Teoksessa Sosiaalityö hyvinvointipolitiikan välineenä – artikkelikokoelma. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö, 31–35.
- Kiviniemi, Kari (2015) Laadullinen tutkimus prosessina. Teoksessa Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin. Juhani Aaltola (toim.) & Raine Valli (toim.) Jyväskylä: PS-kustannus, 74–88.
- Korvajärvi, Päivi (2001) Arlie Russell Hochschild: Emotionaalinen työ, sukupuoli ja aika. Teoksessa Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjiä. Vilma Hänninen (toim.) & Jukka Partanen (toim.) & Oili-Helena Ylijoki (toim.) Tampere: Vastapaino, 201–222.
- Koskiluoma, Kristiina (2007) Sossutäti-käsite loukkaa ja vähättelee. Sosiaaliturva 12 (7), 7.
- Kuronen, Marjo (2009) Feministinen tutkimus ja sosiaalityön tutkimus – kohtaamisia ja kohtaamattomuutta. Teoksessa Sosiaalityö ja teoria. Tarja Pösö (toim.) Jyväskylä: PS-kustannus, 111–130.
- Kuula, Arja (2011) Tutkimusetiikka: aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys. 2. painos. Jyväskylä: Bookwell Oy.
- Laitinen, Merja (2010) Kontekstin ja teorian hahmottamisen taito. Teoksessa Ajattele itse! Tutkimuksellisen lukutaidon perusteet. Johanna Hurting (toim.) & Katriina Uljas-Raunio (toim.) & Merja Laitinen (toim.) Jyväskylä: PS-kustannus, 44–70.
- Laki lasten kanssa työskentelevien rikostaustan selvittämisestä, luettu 30.9.2016. <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2002/20020504>
- Laki sosiaalihuollon ammattihenkilöistä, luettu 15.11.2015. <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2015/20150817#Pidp502592>

- Latvala, Johanna & Peltonen, Eeva & Saresma, Tuija (2004a) Tutkija kertojana. Tuneet, tutkimusprosessi ja kirjoittaminen. Jyväskylä: Nykylttuurin tutkimuskeskus.
- Latvala, Johanna & Peltonen, Eeva & Saresma, Tuija (2004b) Tutkijat kertovat, konventiot murtuvat? Teoksessa Tutkija kertojana. Tuneet, tutkimusprosessi ja kirjoittaminen. Tuija Saresma (toim.) Jyväskylä: Nykylttuurin tutkimuskeskus, 17–55.
- LeCroy Craug & Stinson, Erika (2004) The Public's Perception of Social Work: Is It What We Think It Is? National Association of Social Workers 49 (2), 164–174.
- Leppänen, Eeva (2001) Pelkkä palkannosto ei paranna sosiaalityön julkisuuskuvaa. Sosiaaliturva 10 (1), 10–11.
- Liljeström, Marianne (2004) Feministinen metodologia – mitä se on? Teoksessa Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta. Marianne Liljeström (toim.) Tampere: Vastapaino, 9–21.
- Luoma-aho, Vilma (2007) Sosiaalialan mainemittaus. Sosiaali- ja terveysministeriön Sosiaalialan kehittämishankkeen tilaama tutkimus. Jyväskylän yliopisto. http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=39503&name=DLFE-16044.pdf
- MacIntyre, Gillian & Orme Joan & Green Lister, Pam & Cavanagh, Kate & Crisp, Beth & Hussein Sereen & Manthorpe, Jill & Morarity, Jo & Sharpe, Endellion & Stevens, Martin (2007) What a Difference Degree Makes: The Evaluation of the New Social Work Degree in England. British Journal of Social Work 39 (1), 161–178.
- Mahkonen, Sami (2010) Lastensuojelu ja laki. Helsinki: Edita.
- Markkola, Pirjo (2002) Synti ja siveys: naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860-1920. Tampere: Tammer-Paino Oy.
- Mendez, Monica & Otto, Charles & Surette, Raymond & Zugazaga Carole (2006) Social Worker Perception of the Portrayal of the Profession in the News and Entertainment Media: An Exploratory Study. Journal of Social Work Education 42 (3), 621–636.
- Mäkinen, Arja (2008) Vanhoja piikoja ja vapaita naisia. Helsinki: Kirjapaja

- Niemelä, Pauli (2009) Ihmisen toiminnallisuus ja hyvinvointi sosiaalityön teoreettisen ymmärryksen perustana. Teoksessa *Sosiaalityö ja teoria*. Tarja Pösö (toim.) Jyväskylä: PS-kustannus, 209–236.
- Nikander, Pirjo (2010) Laadullisten aineistojen litterointi, kääntäminen ja validiteetti. Teoksessa *Haastattelun analyysi*. Matti Hyvärinen (toim.) Tampere: Vastapaino, 432–445.
- Nikunen, Minna & Gordon, Tuula & Kivimäki, Sanna & Pirinen, Riitta (2011) *Nainen/naisuus/naisellisuus*. Tampere: Cityoffset Oy.
- Nykänen, Anna-Stina (2012) Sosiaaliporno on saatava takaisin. Viranomaisia olisi helpompi ymmärtää, jos he paljastaisivat rohkeammin, mitä kauheuksia he kodeissa näkevät. Helsingin Sanomat sunnuntai 28.10.2012.
- Ojala, Hanna & Palmu, Tarja & Saarinen, Jaana (2009) Paikalla pysyvää ja liikkeessä olevaa. Feministisiä avauksia toimijuuteen ja sukupuoleen. Teoksessa *Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa*. Jaana Saarinen (toim.) Tampere: Vastapaino, 13–38.
- Parton, Nigel (2014) Social Work, Child Protection and Politics: Some Critical and Constructive Reflections. *British Journal of Social Work* 44 (7), 2042–2056.
- Pasternack, Amos (2006) Hoitovirheet ja hoidon aiheuttamat haitat. *Duodecim* 122 (20), 2459–2470.
- Peltonen, Eeva (2004) Draamaa ja melodraamaa tiedetekstissä? Suomalaisluentaa ja sovellusta amerikkalaisesta autoetnografiasta. Teoksessa *Tutkija kertojana. Tuneet, tutkimusprosessi ja kirjoittaminen*. Tuija Saresma (toim.) Jyväskylä: Nykykulttuurin tutkimuskeskus, 381–396.
- Peltonen, Irkka (2009) Uusi työntekijä työpöytänsä ääressä. Teoksessa *Lastensuojelun ytimissä*. Marjatta Bardy (toim.) Helsinki: Yliopistopaino Oy, 47–51.
- Peräkylä, Anssi (2001) Erving Goffman: Sosiaalisen vuorovaikutuksen rakenteet. Teoksessa *Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjät*. Jukka Partanen (toim.) & Oili-Helena Ylijoki (toim.) & Vilma Hänninen (toim.) Tampere: Vastapaino, 347–364.

- Petrelus, Päivi (2006) Sukupuoli piiloutuu sosiaalialan keskusteluissa. *Talentia-lehti/ sosiaalityön tutkimuksen seura* 200 (19), 16–17.
- Punakivi, Sanna (2008) Mies sosiaalityöntekijänä: sosiaalityö ja sosiaalityöntekijäisyys miesten kokemana ja toteuttamana. Helsingin yliopisto. Valtiotieteellinen tiedekunta. Sosiaalityön pro gradu – tutkielma.
- Puonti, Annamajja (2004) Lastensuojelu ja julkisuus. Teoksessa *Lastensuojelu tänään*. Annamajja Puonti (toim.) & Anne Hujala (toim.) & Tuula Saarnio (toim.) Helsinki: Tammi, 335–340.
- Rantala, Irma (2015) Laadullisen aineiston analyysi tietokoneella. Teoksessa *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*. Jyväskylä: PS-kustannus, 108–133.
- Saaranen-Kauppinen, Anita (2014) Sosiaaliset taidot: näkökulmia toimijuuteen ja hyvinvointiin työelämässä. Teoksessa *Hyvän elämän sosiaalipsykologia; toimijuus, tunteet ja hyvinvointi*. Mikko Saastamoinen (toim.) & Pekka Kuusela (toim.) EU: UNIPress, 54–66.
- Salonen, Pia (2010) Onko sukupuolella merkitystä? Miesasiakkaiden näkökulmia sosiaalityön käytäntöihin. Tampereen Yliopisto. Sosiaalityön tutkimuksen laitos. Sosiaalityön pro gradu – tutkielma.
- Satka, Mirja (2007) Sosiaalityön ammattinimikkeen kehitys. Teoksessa *Huolenkantajat. Kokemuksia ja sattumuksia sosiaalialan vuosikymmeniltä*. Helena Jaakkola (toim.) PS-kustannus: Jyväskylä, 15–16.
- Satka, Mirja (1994) Sota-ajan naiskansalaisen ihanteet naisjärjestöjen arjessa. Teoksessa: *Naisten hyvinvointivaltio*. Ritva Nätkin (toim.) Vastapaino: Tampere, 73–96.
- Scott, John (2014) *A dictionary of Sociology*. Oxford University Press. Oxford References <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199683581.001.0001/acref9780199683581-e-2258?rskey=cvgdME&result=14>, luettu 13.1.2016.
- Seligson, Anna (2007) Sosiaaliala ja sukupuoli – Sosiaalialan kehittämishankkeen sukupuolinäkökulman valtavirtaistaminen. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2007. Helsinki: Yliopistopaino.

Seligson, Anna (2008) Sosiaaliala ja sukupuoli. Sosiaalialan kehittämishankkeen sukupuolinäkökulman valtavirtaistaminen. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2007:70.

Siekkinen, Kirsi (2010) Syvähaastattelu. Teoksessa Ikkunoita tutkimusmetodeihin I Metodien valinta ja aineiston keruu: virikkeitä aloittelevalle tutkijalle. Juhani Aaltola (toim.) & Raine Valli (toim.) Juva: PS-kustannus, 45–60.

Snape, Dawn & Spencer, Liz (2003) The Foundations of Qualitative Research. Teoksessa Qualitative Research Practice. A Guide for Social Science Students and Researchers. Jane Lewis (toim.) & Jane Ritchie (toim.) London: SAGE Publications, 1–23.

Sosiaalihuollon ammattioikeudet, Laki sosiaalihuollon ammattihenkilöistä tuli voimaan 1.3.2016 – Mikä muuttuu? Julkaistu 24.2.2016, luettu 30.9.2016. http://www.valvira.fi/sosiaali_huolto/sosiaalihuollon-ammattioikeudet

Sosiaalihuoltolaki, luettu 15.11.2015. <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141301>

Swinfield, Rosemary (1995) Stage Make-up, Step by Step. London: A & C Black.

Värtö, Petteri (1998) Minän moraali ja sukupuolen esitys. Butlerin performanssi Goffmanin näyttämöllä. Tiede ja edistys 23 (3), 228–240.

White, Mimi (2004) Moniääninen omaelämäkerta: Luentoja kokeellisista naiselokuvista. Teoksessa Tutkija kertojana. Tuneet, tutkimusprosessi ja kirjoittaminen. Tuija Saresma (toim.) Jyväskylä: Nykykulttuurin tutkimuskeskus, 357–377.

Ylijoki, Oili-Helena (2001) Rom Harre: Toimijuus, kieli ja moraali. Teoksessa Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjät. Jukka Partanen (toim.) & Oili-Helena Ylijoki (toim.) & Vilma Hänninen (toim.) Tampere: Vastapaino, 225–251.

Ylitapio-Mäntylä, Outi (2012) Villit ja kiltit – tasa-arvoista kasvatusta tytöille ja pojille. Juva: PS-kustannus.

Liite 1: Teemahaastattelu runko I

TEEMAHAASTATTELU I

TAUSTAKYSYMYKSET

Ikä ____ Sukupuoli _____ Siviilisääty _____

Millä alalla sosiaalityöntekijänä _____

Kuinka kauan työskennellyt sosiaalityöntekijänä _____

Teema 1

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ

Millainen on mielestäsi tyypillinen sosiaalityöntekijä?

Minkälaisia ominaisuuksia sosiaalityöntekijällä yleensä on?

Teema 2

NAINEN SOSIAALITYÖNTEKIJÄNÄ

Millainen on sosiaalityötä tekevä nainen?

Omasta mielestäsi? Sosiaalityöntekijöiden mielestä?

Asiakkaiden mielestä? Yleisesti ihmisten mielestä?

Teema 3

SOSIAALITYÖNTEKIJÄN SUKUPUOLI

Miten sukupuoli näkyy sinun työnteossasi? Miten voit ilmentää omaa naiseuttasi ammatissasi?

Onko attraktiivisuus/naisuus ammatillisuudelle haaste vai mahdollisuus (haitat ja hyödyt)?

Onko naiseuden ilmentäminen mielestäsi sallittua sosiaalityössä?

Liite 2: Teemahaastattelu runko II

TEEMAHAASTATTELU II

Teema 1

STEREOTYPIAT

Millaisia stereotypioita sosiaalityöntekijöihin mielestäsi liitetään?

Teema 2

STEREOTYPIOIDEN SYNTY

Mistä stereotypiat ovat mielestäsi syntyneet? Kuka niitä luo ja pitää yllä?

Teema 3

STEREOTYPIOIDEN KANSSA TOIMIMINEN

Mitä ajattelet stereotypioista? Miten suhtaudut niihin?

Miten stereotypiat mielestäsi näkyvät työelämässäsi? Millaisissa tilanteissa ja miten stereotypioita ilmenee?

Voiko niistä olla jotain haittaa?

Voiko niistä olla myös hyötyä?

Miten reagoit tilanteissa, joissa stereotypioita ilmenee?